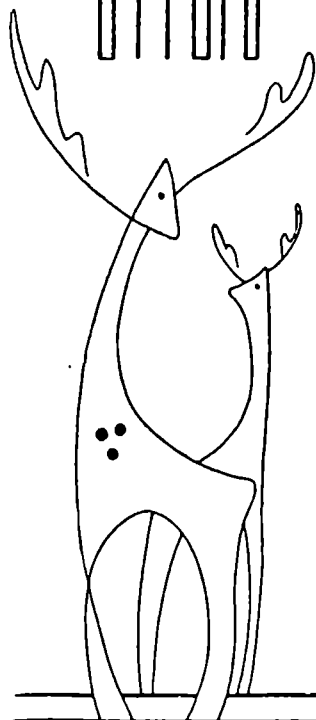

[illegible]

ბ ა მ მ ს ე ლ მ ბ ა
« მ ე ს ნ ი ე ლ მ ბ ა »

Weyher

1966

წინამდებარე ნაშრომი ორი ნაწილისაგან შედგება: პირველში გადმოცემულია გენიალური პოეტის ზეპირსიტყვიერი ბიოგრაფია, მეორეში კი ხალხური ვეფხისტყაოსანია განხილული პოემასთან ურთიერთობის თვალსაზრისით. გამოყენებულია საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შეკრებილი დიდძალი საარქივო მასალა და ფოლკლორული ტექსტები. ავტორი ნათლად აჩვენებს იმ თვალსაზრისს, რომელსაც, რაც ქართულმა ხალხურმა შემოქმედებამ განიცადა „ვეფხისტყაოსნის“ მხრივ, ამავე დროს მითითებულია ხალხურ-პოეტურ წყაროებზე, რომლებმაც ხელი შეუწყო შოთა რუსთაველის უკვდავი პოემის შექმნას.

წინასიტყვაობა

ქართველი ხალხი შოთა რუსთაველის დაბადების 800 წლის-
თავს დღესასწაულობს. ეს მეორე იუბილეა, რომელიც საბჭოთა
ხელისუფლების დროს ტარდება. 1937 წლის იუბილესაგან განსხვა-
ვებით, ახლანდელი უფრო გრანდიოზული და მრავალფეროვანია,
მსოფლიო ხასიათი აქვს და მთელი კულტურული კაცობრიობა მონაწილეობს მასში. შოთა რუსთაველის შემოქმედება, მისი გენია-
ლური პოემა ასეთ ყურადღებას სამართლიანად იმსახურებს. „ვე-
ფხისტყაოსანი“ XII საუკუნის პოეტური ხელოვნების ენციკლოპე-
დიაა; მასში განუმეორებელი ოსტატობით გადმოცემულია პროგრე-
სული ფილოსოფიური და ესთეტიკური იდეები, ადამიანის მაღალი
მორალური თვისებანი; შექმნილია სწორუპოვარი სახეები და ტი-
პები, რომელთა მნიშვნელობა არ განისაზღვრება ერთი ქვეყნის და
ერთი ეპოქის მასშტაბით.

განუზომელია რუსთაველის როლი ჩვენი მწერლობის ისტო-
რიაში. უკვდავი „ვეფხისტყაოსანი“, რუსთაველის მარადიული გმი-
რები საუკუნეების განმავლობაში მონაწილეობდნენ ქართველი კა-
ცის სულიერი ცხოვრების ფორმირებაში, საუკეთესო ეროვნულ
ნიშნეულობათა ჩამოყალიბებასა და განმტკიცებაში. „ვეფხისტყაო-
სანი“ სიბრძნის ზღვაა, სადაც უხვად მოიპოვება ამაღელვებელი
გმირობის, მეგობრობის, სიყვარულისა და პატრიოტული თავდადე-
ბის დიადი ნიმუშები. ამის გამო გასაგებია, თუ რისთვის მიმართა-
ვდა ქართველი კაცი რუსთაველს ჭირშიც და ლხინშიც, მშვიდობიანი
შრომის და ხელჩართული ბრძოლის დროსაც. შეიძლება დარწმუ-
ნებით ითქვას, რუსთაველი და მისი პოემა მთლიანად გადასულია
ხალხში. ქართველ ხალხს შეუქმნეველი არ დარჩენია პოეტის არც
ერთი ღირსშესანიშნავი გამოთქმა, აზრი, სახე და ტიპი. რუსთავე-
ლის მხატვრული კონცეფცია, ფილოსოფიური შეხედულებანი, სა-
კაცობრიო მიზნები ღრმად შეითვისა ქართველობამ და სამოქმედო
დევნიზად აქცია. აქ მოხდა ის, რაც საოცნებო იდეალს წარმოადგენს
ისტორიული თვალსაზრისით: ერთმანეთს დაემთხვა დიდი პოეტის

ესთეტიკური იდეები და ერის სულიერი მისწრაფებანი. აი, რამ მოუპოვა „ვეფხისტყაოსანს“ იშვიათი პოპულარობა, ხოლო მის შემოქმედს უკვდავება და საკაცობრიო პანთეონი. ჩვენს დროში ყველაზე უფრო ნათელია იმ სიტყვების ჭეშმარიტი აზრი, რაც არჩილმა შოთას სახელით ასევე მშვენივრად თქვა XVII საუკუნეში:

საქართველო სავსე არის,
ჩემი წიგნი ყველგან გაჰქუხს;
ვის ლხინი აქვს, მას უბნობენ,
ანუ გული ვისაც უწუხს.

სრული ისტორიული სიმართლეა გადმოცემული ამ მცირე ლექსში. საუკუნეების წინათ შემუშავებული ტრადიცია რუსთაველის მიმართ დღესაც გრძელდება. მრავალრიცხოვანი სამეცნიერო ექსპედიცია და მივლინება, პერსონალური დაკვირვებანი ამის დამადასტურებელ ბრწყინვალე მასალებს გვაწვდის. პირადად მე უკანასკნელი 30 წლის განმავლობაში არა ერთი და ორი ათეული ცნობა მომიპოვებია, რომელთა მიხედვით აშკარად ჩანს ხალხის მხრივ თავისი პოეტის უდიდესი სიყვარული და პოეზიის ღრმა ცოდნა. არა ერთ სოფელსა და კუთხეში უჩვენებიათ ჩემთვის რუსთაველისეული ტრადიციის ცხოველმყოფელობა. როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობაში ხშირად იმართება შოთასეული შეჯიბრებანი, ბაასი და კაფიობა, სიმღერა და სანახაობრივი ინსცენირება.

მესხეთში, მაგალითად, ყოველდღიურ ყოფაში, განსაკუთრებით ქორწილსა და ნადიმობაში, იმართებოდა, და ახლაც იმართება, საჯარო შეჯიბრი, თუ ვინ უკეთ და უფრო მეტს წარმოთქვამდა რუსთაველის ლექსებს. ტურნირში იმღერებოდა სტროფები, რომლებიც უფრო შეეფერებოდა გარემოსა და სიტუაციას, აგრეთვე თემას. თუ შეკრებილობას მანდილოსნები ესწრებოდნენ — პირველად ქალთა საქებარი ითქმოდა, რაც ასე უხეად მოიპოვება ვეფხისტყაოსანში ნესტანის, თინათინისა და ფატმანის დახასიათებასთან დაკავშირებით. თუ საუბარი შეეხებოდა ვაჟკაცობას, მეგობრობას, მიჯნურობას ან ბრძნულ რჩევას, მაშინ მიმართავდნენ ტარიელის, ავთანდილისა და ფრიდონის თავგადასავალს. ტურნირის ასეთი პირობა ჰქონდა საფუძვლად: მოპირდაპირეს თემიდან არ უნდა გადაეხვია, რუსთაველის ტექსტი ზუსტად შეენარჩუნებინა და ლექსი ნათლად გამოეთქვა. ვინც პირობას დაარღვევდა, ე. ი. მოპაექრის ნათქვამს შესაფერის ლექსს ვერ მიუსადაგებდა, საჭირო ადგილს ზეპირად ვერ მოიგონებდა პოემიდან, — დამარცხებულად ითვლებოდა. ამნაირი ძველთაძველი ტრადიცია რუსთაველის პოემის შესწავლის თუ ზეპირი გავრცელებისა მტკიცედ არის დაცუ-

ლი ჩვენს დროშიც, ბექდვითი სიტყვის, რადიოსა და ტელევიზიის ეპოქაში.

იყო დრო, როცა „ვეფხისტყაოსანი“ ცოდნა-განათლების ეტალონს წარმოადგენდა; ამ ცოდნით იზომებოდა ქალ-ვაჟის ღირსება, ოჯახისა და გვარის სახელი. სხვაგვარად ძნელია ავესნათ იმ სიმღერის წარმოშობა, რომლის შესახებ 90-იან წლებში აკაკი წერეთელი ლაპარაკობდა, ხოლო 1936 წელს ჩვენი ჩაუწერეთ ცხენისწყლის ხეობაში ღრმად მოხუცი აღველი ქალის თქმით. ამ მოკლე ლექს-სიმღერას „სამშბითო ვეფხისტყაოსანი“ ეწოდება.

ქალი მყავდა მშენიერი
თავმორთული, კაოსანი —
გავათხოვე, გავატანე
ჩემი ვეფხისტყაოსანი...

შოთა რუსთაველისა და მისი ხელისხელ საგომანები მარგალიტის ტრადიციის შესწავლისას ყურადღებას ერთი გარემოება იქცევდა: ზოგჯერ, როცა ასახელებდნენ, მავანმა კაცმა ვეფხისტყაოსანი იცისო, გამოკითხვისას აღმოჩნდებოდა, რომ ინფორმატორმა ხალხური თქმულება იცოდა და არა რუსთაველის ტექსტი. მაშასადამე, ვეფხისტყაოსნის მთქმელ-შემსრულებელთა ორი ჯგუფი უნდა გავარჩიოთ: ერთი ნაწარმოების მწიგნობრულ ტექსტს ფლობს, მეორე კი იმავე სიუჟეტზე აგებულ ხალხურ თქმულებას გადმოსცემს.

როგორც გასული, ისე XX საუკუნის გამოჩენილი მოღვაწენი მტკიცედ აღიარებენ შოთა რუსთაველისა და მისი პოემის თემაზე არსებულ გადმოცემათა შესწავლის აუცილებლობას. ცხადია, ამ პრობლემაზე მსჯელობა მაშინაა ნაყოფიერი, თუ ხელთ გვაქვს ფოლკლორული ვერსიების სანდო ჩანაწერების მნიშვნელოვანი რაოდენობა. ამ 30 წლის მანძილზე ჩვენი კვლევა-ძიების ერთ-ერთ ძირითად საზრუნავს სწორედ ამგვარი მასალების დაგროვება წარმოადგენდა. საბედნიეროდ, ხალხში ფრიალ მნიშვნელოვანი მასალა აღმოჩნდა და ამჟამად ფოლკლორისტიკას დასახელებულ გადმოცემათა ასზე მეტი ვარიანტი მოეპოვება.

«ხალხური ვეფხისტყაოსანი» ქართული ეპოსის ღირსშესანიშნავი ძეგლია, რომელთანაც ბევრი ლიტერატურული და ფოლკლორისტული პრობლემაა გადაჭაჭვული. მათი მონოგრაფიული შესწავლის დრო კარგახანია დადგა. ამ გზაზე პირველ ამოცანად კვლავ ფოლკლორული მონაცემების სრული პუბლიკაცია გვესახება, მიუხედავად 1936 და 1937 წლების ჩვენი ცდებისა. და აი ახლაც, რუსთაველის სამახსოვრო დღეებში, კვლავ ვებედავ მივუძღვნა მკითხველ საზოგადოებას მცირე ნობათი შოთას თაობაზე. ეს გამოცემა

ორ ძირითად პრობლემას ითვალისწინებს: ა) პოეტის პიროვნება და ბ) ხალხურ-პოეტური წყაროები. პირველი პრობლემა რუსთაველის ზეპირსიტყვიერი ბიოგრაფიის შექმნას ისახავს მიზნად, მეორე კი მისი მხატვრულ-შემოქმედებითი წინამძღვრების ჩვენებას ემსახურება ფოლკლორული მონაცემების მიხედვით. წინამდებარე ნაშრომში სწორედ ამ ორი პრობლემის კვალობაზეა დალაგებული სავსლევი და საილუსტრაციო ნაწილები.

ნაწილი პირველი
მთებანი

შოთა რუსთაველის ხალხური ბიოგრაფია

დიდი ქართველი პოეტისა და მოაზროვნის შოთა რუსთაველის მთლიანი ბიოგრაფია წერილობით ლიტერატურას არ შემოუნახავს. მონგოლების, სპარსელების, თურქების, ჩინგისხან-ჯელალედინ-თემურლენგის გამაპარტახებული შემოსევების და მათთან ხანგრძლივი ბრძოლის გამო, მთის კავკასიელი ტომების თარეშის, ფეოდალური შინაშლილობისა და საერისთაოთა ქიშპობის წყალობით მრავალი ღირსშესანიშნავი ისტორიული ძეგლი დაიღუპა. განსაკუთრებით XIII—XIV საუკუნეების ქართულმა მწერლობამ და ხელოვნებამ აუნაზღაურებელი დანაკლისი განიცადა. ამ ძნელბედობის პერიოდში თვალთგან მიეფარა გენიალური მწერლისა და მოღვაწის პირადი ცხოვრების ამსახველი საბუთები. ახლა საჭირო ხდება ყოველი ცნობის ხანგრძლივი კვლევა, გამოძიება და სხვა მრავალრიცხოვან მოვლენებთან შეფარდება.

თანამედროვე რუსთველოლოგიას თვალსაჩინო მიღწევები მოეპოვება. XIX საუკუნიდან მოყოლებული, როცა დაიწყო ქართული კულტურისა და მეცნიერების ახლებური აღორძინება, ბევრი ბურჟუაზი მოცული საკითხი გაირკვა პოეტის ცხოვრებისა და შემოქმედების. მაგრამ რუსთაველის დადგენილი ბიოგრაფია ჯერჯერობით მაინც არ გაგვაჩნია. ამჟამად დიდი ინტენსივობით მიმდინარეობს სათანადო მასალების დაგროვება, შემოწმება და თვით პოემაში შესულ სავარაუდო ბიოგრაფიულ ცნობათა გამოწვლილვა. დღეს რუსთაველზე შეუდარებლად მეტი ვიცი, ვიდრე წინა თაობებმა იცოდნენ.

იმ წყაროთა შორის, საიდანაც რუსთაველის ცხოვრების ამსახველ მასალებს ვკრებთ, ზეპირსიტყვიერებასაც უნდა დაეთმოს შესაფერისი ადგილი. ეს იმის გამო, რომ ქართველ ხალხს ბევრი თქმულებანი შემოუნახავს საყვარელი პოეტის ცხოვრებაზე. შეიძლება ითქვას, ტრადიციულ სიტყვიერებაში რუსთაველი სრული სახით ცოცხლობს. ფოლკლორში დაცულია გადმოცემები შოთას დაბადების, აღზრდისა და მოღვაწეობის თაობაზე. ხალხი გულუხ-

ვობას იჩენს სწორედ იქ, სადაც წერილობით ლიტერატურას არავითარი პირდაპირი მითითებანი არ მოეპოვება. ესაა პოეტის პირადი ცხოვრება, მშობლები და აღმზრდელნი, ჭაბუკობის ხანა, პირველი სატრფიალო ნაბიჯები და რომანტიკული თავგადასავალი, შემოქმედებითი წარმატებანი, სამეფო კარი, ნათესაური წრე, ცოლ-შვილი, სამიჯნურო ქსელი, მოგზაურობა, უცხოეთში გარდახვეწა და აღსრულება. ყველა ამ ეპიზოდზე ფოლკლორში გარკვეული პასუხია გაცემული. რუსთაველი ზეპირსიტყვიერებაში სისხლით-ხორცამდე რეალურ ადამიანად არის წარმოდგენილი, რომელსაც არც ნიჭი აკლია და არც გამბედაობა, ამავე დროს მისი პიროვნული თავგადასავალი აღსავსეა ტრადიკული მომენტებით, კონფლიქტებითა და ბრძოლით. ხალხი რუსთაველის ენამეტყველი ბიოგრაფოსია, ის მნახველის თვალთ იყურება პოეტის ცხოვრების ყველა კუნძულში, ცდილობს გარკვეული სინათლე შეიტანოს დიდი შემოქმედის სულიერ სამყაროში, თავისთაფ დაიახლოვოს ეს მაღალბუნებოვანი ადამიანი და თვითონაც მისწვდეს მის პიროვნებას, ძლიერი სულის დრტვინვას, განცდებს, შფოთსა და შემართებას, რაც თან ახლდა რუსთაველის ნოვატორულ გამოსვლას, იმდროინდელ რევოლუციურ გარდატეხას მწერლობაში, ხელოვნებასა და ფილოსოფიაში.

სამ ათეულ წელზე მეტია გულდასმით ვიკვლევ რუსთაველის მიმართ ხალხის დამოკიდებულებას, მის განწყობილებასა და ფსიქოლოგიურ ნათესაობას, წყაროებს, შემოქმედებით ლაბორატორიას. ამ ხნის განმავლობაში ორი დიდი ექსპედიცია ჩავატარე მესხეთსა და ჭავჭავთში (1937, 1965 წწ.), მოვიარე საქართველოს ყველა კუთხე და სხვასთან ერთად რუსთაველოლოგიურ მასალებსაც შეუწყვეტილვ ვეძებდი. ჭეშმარიტად საინტერესო და მრავალფეროვანი ცნობები დაგროვდა. ამ მასალების ერთი ნაწილი შოთას პიროვნებას შეეხება, მეორე მის პოეტური შემოქმედების გვირგვინს — ვეფხისტყაოსანს. მეცნიერული და საზოგადოებრივი ინტერესები მოიოხნოს ობიექტურად გავაცნოთ მკითხველს რას მოუთხრობს ქართველი ხალხი თავისი უპირველესი მგოსნის შესახებ და რა ფერებით გვიხატავს მის უკვდავ სახეს.

მაშასადამე, არსებობს შოთა რუსთაველის ხალხური ბიოგრაფია, სადაც დიდი პოეტისა და მოაზროვნის სიცოცხლის დაწვრილებითი მხატვრული აღწერაა მოცემული. ჩვენ ჯერჯერობით ბევრად არ ვიცით რამდენად ზუსტია ისტორიული სინამდვილის თვალსაზრისით ზეპირი ცნობები, მაგრამ ფსიქოლოგიურის მხრივ მათში სიყალბის ნატამალიც არა ჩანს. აშკარაა, ისტორიულმა გარემოებებ-

მა მისცა საბაბი ხალხს, ზეპირსიტყვიერების კანონთა სრული შესაბამისობით, წარმოესახა ესოდენ საპასუხისმგებლო და მიმზიდველი თემა — რუსთაველის ცხოვრება და შემოქმედება. ქართველმა ერმა ყველაზე უკეთ იცოდა „ვეფხისტყაოსნის“ ღირსებანი, ახლა მას სჭირდებოდა ასევე დასრულებული წარმოდგენა ჰქონოდა მის გენიალურ შემოქმედზე. აი, სწორედ ფართო მასების ამ შეუწელებელი წყურვილის დასაკმაყოფილებლად ხალხშივე ჩამოყალიბდა რუსთაველის ბიოგრაფია. რაკი წერილობითი ლიტერატურა ამომწურავ პასუხს ვერ იძლეოდა, ფოლკლორმა იკისრა ბიოგრაფიის საპატიო მოვალეობა.

რა მასალის საფუძველზე შეიქმნა შოთა რუსთაველის ზეპირსიტყვიერი ბიოგრაფია? ასეთი მასალა უთუოდ ორგვარი იყო, ისტორიული და მხატვრული, ქეშმარიტად რეალური და წარმოსახვითი, გონებით დანახული. ამ კომპონენტების შერწყმის ნიადაგზე წარმოიშვა ის ცნობები, რომელთა ნაწილი თვითონ ტრადიციული გადმოცემების წყალობით ადრე მოხვდა მწერლობაში, ნაწილი კი ლიტერატურის გარეთ დარჩა და საარქივო ჩანაწერების თუ ზეპირი თქმულება-ლეგენდების ფორმით მოვიდა ჩვენამდე.

ფოლკლორული გადმოცემები მეცნიერულ შემოწმებას საჭიროებს. სანამ ამგვარ კრიტიკულ განხილვას მოვახდენდეთ, რამდენადაც ეს ღღევანდელი საისტორიო მონაცემების მიხედვით არის. შესაძლებელი, მანამდე აუცილებელია ხელთ გვექონდეს შოთას მთლიანი ზეპირსიტყვიერი ბიოგრაფია და შემდეგ ვიზრუნოთ მის სხვადასხვა მხრით შემოწმებაზე. ამიტომაც პირველ რიგში სწორედ ეს ნაწილი გვინდა მივაწოდოთ მკითხველ საზოგადოებას, სათანადო წყაროებზე მითითებით, იმ იმედით, რომ მასობრივი პუბლიკაციის მეოხებით ზოგი რამ შეიძლება დაემატოს, ჩავარდნილი ადგილები შეივსოს და რაც შეიძლება უხვი ფოლკლორული მასალა დაეგროვოს კრიტიკული, ისტორიულ-ლიტერატურული ანალიზისათვის.

შოთა რუსთაველის ხალხური ბიოგრაფიის შედგენის დროს ჩვენს დასაყრდენს ათეულობით სანდო ფოლკლორული ჩანაწერი წარმოადგენს. არც ერთი ცნობა და ეპიზოდი არ შემოგვავქვს ბიოგრაფიაში, თუ მისი შესაბამისი ჩანაწერი არ მოგვეპოვება უშუალოდ ხალხში შესრულებული. ამ სტრიქონების დამწერს მხოლოდ საბიოგრაფიო ცნობების თანმიმდევრულად დალაგება და სიტყვიერი ქსოვილი ეკუთვნის. ამგვარად, თვითონ ეს ზეპირსიტყვიერი მონათხრობი გარკვეულ დოკუმენტებს ემყარება, რომლებიც შექმნილია XIX და XX საუკუნეების განმავლობაში სხვადასხვა მოღვაწეთა მიერ საქართველოს აღმოსავლეთ, სამხრეთ და დასავლეთ მხარეებში.

გავიცნოთ შოთა რუსთაველის ხალხური ბიოგრაფია.

მესხეთის რუსთავი და მისი ბატონი

იქ, სადაც ვარძია-ხერთვისიდან მომავალი მტკვარი სამი მხრით ქამრად ერტყმის ნახევარკუნძულად წაგრძელებულ ჭალას, მდინარის მარჯვენა ნაპირას არის ღრმა ხევებით შემოზღუდული გორაკი, რომელსაც დღემდე პატარა რუსთავის კარი ეწოდება. პატარა რუსთავის კარი მცირე მასშტაბის ქაჯეთის ციხეს წარმოადგენს.. ის ერთობ მიუვალაია; სამი მხრიდან ციცაბო კლდოვანი ხევები უვლის, მეოთხედან კი მტკვარი ესაზღვრება¹. ხორშაკისა და ქარა-შოტისაგან გაშიშვლებული ნასახლარები ჩამორეცხილია და გაუფერულებული. ადამიანი ახლოს უნდა მივიდეს, რომ აშკარად გაარჩიოს ძველი ციხე-სიმაგრის ნაშთები და ოდესღაც მჩქეფარე ცხოვრების უტყუარი კვალი.

ყველაზე მაღალ სერზე შემორჩენილია ციხე-გალავნის 10—12 მეტრის სიმაღლის პირჩამონგრეული კედელი. ძველი დიდების ეს მღუმარე მოწმე რუხი ფერისაა და თითქმის არაფრით არ გამოირჩევა ირგვლივ შემომწყრივებულ ბაზალტის ქედებისაგან. ამ ნანგრევებს ხალხი აქამდე ნინოს ციხეს ეძახის. მრავალგვარ თქმულებებს მოუთხრობენ მის გამო. დარწმუნებით ამბობენ, რომ აღნიშნული ციხის პატრონი შოთას მამა იყო, გვარად ჩახრუხელი. ჯერჯერობით საიდუმლოებით არის მოცული, თუ რისთვის დაერქვა ციხეს ნინოს სახელი².

ჩახრუხელი მუდმივად რუსთავში ცხოვრობდა, ჰქონდა დიდძალი სიმდიდრე; ჰყავდა აურაცხელი ცხვარი და ძროხა, რომელსაც ზაფხულობით ჩახრახნის მთაზე აძოვებდა და ჩახრუხელობაც ამის კვალობაზე დაუმკვიდრდა. აცივდებოდა თუ არა, ძროხის ჯოგს, 40 ბინა ცხვრის ფარას დაირეკავდა რუსთავისაკენ დასაზამთრებლად. როცა საქონელი ჩახრახნიდან თავქვე წამოვიდოდა, ბოლო ჯერ საყევარში იქნებოდა და თავი კი რუსთავში, — ამდენი ჯოგისა და ფარის პატრონი იყო რუსთავ-ჩახრახნის მებატონე³.

¹ სოფელი რუსთავი. მ. ჩიქოვანის წერილი მესხეთიდან. მესხეთ-ქავახეთის 1965 წლის სამეცნიერო-ფოლკლორული ექსპედიცია. გაზ. „კომუნისტი“, 24. VII 1965 წ.; ს. მაკალათია, მესხეთ-ქავახეთი, 1938 წ., გვ. 42; ს. კაკაბაძე, შესავალი, მის მიერ გამოცემული ვეფხისტყაოსნისა, 1927 წ., გვ. LII—III.

² პეტრეს ნაამბობი. მოქმელი 71 წლის პეტრე ივანეს ძე სანდროსაშვილი, რუსთავის მკვიდრი, ახალციხის რაიონი. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 30. VI. 1965 წ.; ფ. არქ. რვ. 3.

³ შოთა რუსთაველის ამბავი. მოქმ. ბაგრატ საბას ძე მელიქიძე, ს. ქუნცა. ყოფ. ასპინძის რ., ჩამწ. მ. ჩიქოვანი. 1937 წ.; ფ. არქ. 13013;

რუსთავის ბატონს იესე ერქვა და ჩინებული მეღვინის სახელიც ჰქონდა. იესე მთელ მესხეთში ცნობილი იყო ენაწყლიანობითა და სატირით, იგავსიტყვაობით. ამ ნიადაგზე ბევრი მტერიც გაიჩინა. მოწინააღმდეგენი შურისძიებისათვის შესაფერის დროს უცდიდნენ⁴.

დღევანდელი რუსთავი უწინ დაბა ქალაქი ყოფილა. შიგ მართლმადიდებელი ქართველები მოსახლეობდნენ, გვარად ჩახრუხაძეები⁵. იქ, სადაც კლდე გადაცქერის მტკვარს, დასავლეთის მხარეს, იდგა მოზრდილი საყდარი, რომელიც ძლიერებითა და საკვირველ-მოქმედებით განთქმული იყო მთელ ხეობაში⁶. რუსთავის ხილი მტკვრის ორივე მხარეს საიმედოდ აერთებდა. მესხეთის გულს ეს დაბა-ქალაქი შეადგენდა; მასში ჭირნახულიც ბევრი მოდიოდა და ხელოსნებიც კეთილი იყვნენ. ირგვლივ მდებარე სოფლებიდან ყველა მისკენ მოეშურებოდა, ვის რა მოქონდა გადასაცვლელად თუ გასაყიდად და ვის რა. მესხეთის ეს ნაწილი მჭიდროდ იყო დასახლებული.

წარმოიდგინეთ, ორასამდე სოფელი; მუსხის მხარე, მტკვარსა და მდ. სატალაოს შუა მოქცეული დასახლებული პუნქტები, ასპინძის კერძო ნიალის ყურამდის, ახალციხეზე მოწყვეტილი იყო. გაუვალი კლდეები, ღრმა ხეხეები და ხშირი წყალდიდობა აცილებდა სოფლებს ქალაქიდან. ამის მიზეზით დასახლებული სოფლები მტკიცედ იყვნენ რუსთავთან დაკავშირებული და მასთან ერთად ერთ ეკონომიურ უბანს შეადგენენ. აქვე გადიოდა ხერთვის-ვარძიისაკენ მიმავალი სამეფო გზა⁷. ვარძიისაკენ ყოველთვის ბევრი მგზავრი მიეშურებოდა. ჯერ ერთი, იქ დიდი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის კლდეში გამოკვეთილი ქალაქი იფურჩქნებოდა, და მადას უღვიძებდა სამხრეთელ დამპყრობლებს; მეორე, ყოველწლიურად 20 აგვისტოს ღვთისმშობლის ღლესასწაული იმართებოდა

მთქმ. მიხეილ იორდანესძე ლომიძე, ჩამწ. თამარ ოქროშიძე, 1964 წ.; ფ. არქ. მესხ. 197, რვ. 3.

⁴ შოთა რუსთაველის ამბავი. მთქმ. 78 წლის ისაკ მაისურაძე, სოფ. მუსხი, ჩამწ. ილ. მაისურაძე, 1945 წ.; ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია და ი. ქავთარაძე: „ქართული დიალექტოლოგია“, 1, 1961, გვ. 364.

⁵ რუსთავის ჩახრუხაძეები. მთქმ. ფარნაოზ ბერიძე, სოფ. კოთელი, ახალქალაქის რ. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი. 1937 წ.; ფ. არქ. 13017.

⁶ ლეგენდა რუსთაველის სამშობლოზე. ჩემ. ვას. კობტონაშვილი. „ივერია“, 1894 წ., № 21; კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტ. H 1994; მ. ჩიქოვანი, ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 357.

⁷ მესხური თქმულება. მთქმ. ისაკ თომასძე მაისურაძე. ს. მუსხი, ჩამწ. ვ. სულაძე, 1936. ფ. არქ. 10136,

ვარძიობის სახელით, რაც ურიცხვს მლოცველს იზიდავდა, არა მარტო მესხეთ-ჯავახეთიდან, არამედ ქართლ-კახეთიდან, ჰერეთიდან, გურია-აჭარიდან და აფხაზეთიდანაც. ვარძიას მიახლოებულნი წუნდის მაგიერ დასვენებას რუსთავში ამჯობინებდნენ. ვარძიის გზის ჩამკეტი ციხის მფლობელს, რუსთავის ბატონს, სხვადასხვა მხრიდან მომავალი სტუმრები არ ელეოდა.

უმალეს სახელმწიფო მოხელეებთან ერთად აქ ნახავდით მსხვილ ფეოდალებსა და სპასილარებს. ნინოს ციხეში პოეზიისა და მუსიკის ბევრი მოყვარულიც იყრიდა თავს. ხშირად იმართებოდა პოეტური ტურნირები, კაფიობანი.

ზედმეტი არ იქნება აქვე გავიცნოთ რუსთავის სახელწოდების ადგილობრივი ეტიმოლოგია.

აი რას მოგვითხრობს ამაზე ძველი გადმოცემა: მოსახლეობას სასმელად მტკვარი და ერთი სხვა წყაროც ჰქონია. ცივი წყარო შორს გამოდიოდა თურმე წითელი კლდის ძირას. ხალხს უთქვამს: კარგი იქნება, ეს წყარო გამოვიყვანოთ რუს შემწეობითო. უთქვამთ და გადაუწყვეტიათ მაშინვე დაუწყიათ სათავიდან რუს თხრა, მაგრამ რამდენიც გაუთხრიათ, იმდენი ტინი ქვა გამოჩენილა. დიდი წვალებითა და გარჯით არხის ერთი ნაწილი მაინც გაუჭრიათ და წყაროც მასში გადმოუგდიათ. წყლის ახალ კალაპოტში გადმოყვანა და მისი სათავიდან მოწყვეტა, დაშრობა ერთად მომხდარა. აი, აქედან წარმომდგარა გეოგრაფიული სახელი — რუს თავი⁸.

მესხეთში რუსთავი ბარ და ნოყიერ ადგილად ითვლება. მისი ფართო ველი მწვანე ბალებსა და ბახჩებს უჭირავს. ხილი 10—15 დღით ადრე მწიფდება, ვიდრე სხვაგან. ამის გამო მესხეთ-ჯავახეთის ყველა წარჩინებული რუსთავისკენ მოიწევდა. სხვადასხვა დროს რუსთავში ბევრ სახელმოხვეჭილ მოღვაწეს უცხოვრია.

ბოლო ხანებამდე მრავალი სიძველეა აქ შემონახული. მაგალითად, როგორც ასახვლებდნენ, აქვე ყოფილა სასამართლო და სამსჯავროები. კანონის დამრღვევნი ზველის საპყრობილეში იგზავნებოდნენ, მრავალი რამ ადასტურებს, რომ რუსთავი მართლაც შორეულ წარსულში ადმინისტრაციულ და კულტურულ ცენტრს წარმოადგენდა⁹.

⁸ ჩამწ. ვ. კობონაშვილი. „ივერია“, 1894 წ. № 21, „ხალხური ვეფხისტყაოსანი“, 1937, გვ. 357—59.

⁹ მთქმ. ისაკ შაისურაძე, ს. მუსხიშვილი. ჩამწ. ვახტანგ სულაძე, 1936. „ხალხური ვეფხისტყაოსანი“, 1937, გვ. 352.

რუსთავთან წყალგალმით პირველი სოფელი პატარაშენი იყო. მათ ხიდი აერთებდათ. იქვე ფონიც იყო, და თუ რაიმე შემთხვევის გამო ხიდზე მოძრაობა შეწყდებოდა, მაშინ ფონს მიაშურებდნენ სოფლელები. პატარაშენი დიდ სოფლად ითვლებოდა, იქაც ბატონი იჯდა თავისი საგამგებლოთი. ერთხელ სიმონ ბატონმა¹⁰ ვაჟი დაასახლა და ქორწილი გამართა. სხვებთან ერთად მეზობელი რუსთავის ბატონიც მიიპატიჟა. ჩვეულების თანახმად ხალხმრავალი პურობა გაიმართა; ის იყო თამადამ რამდენიმე ტრადიციული სადღეგრძელო წარმოთქვა, რომ რუსთავიდან მაცნემ მოირბინა და იესე ჩახრუხელს შვილის შეძენა აცნობა. იესე მეტად გამხიარულდა, რაკი მისმა მშვენიერმა მეუღლემ კეთილად იმშობიარა და მეორე ვაჟით დაასაჩუქრა. ახალშობილის მამა სუფრიდან არც კი ამდგარიყო, ისე დაარქვა მომავალ მგოსანს შოთა¹¹. ბედნიერი მამა სიამოვნებით სვამდა ღვინოს. ახლა დადგა ჩვენი დროო, გაიფიქრეს ჩახრუხელის მოშურნეებმა და საწამლავი შეაპარეს სასმელში.

იესე საშინელი ტანჯვით გარდაიცვალა. სახელგანთქმული რუსთავის ბატონი ნინოს ციხეში ცოცხალი აღარ დაბრუნებულა, უმცროსი ძეც თვალთ არ უნახავს. ასე დაობლდა პატარა შოთა.

იესეს ვერაგულმა მკვლელობამ შეაშფოთა მესხეთის თავკაცობა. ყველა წუხნდა მოულოდნელი შემთხვევის გამო. ბოროტმოქმედის აღმოჩენა შეუძლებელი გახდა. დიდი კვლევა ჩაატარა იესეს ძმამ ბესამ. იგი პატარაშენში ცხოვრობდა და იქაურებს კარგად იცნობდა, მაგრამ ყოველმა ცდამ უშედეგოდ ჩაუარა. ძმის დაღუპვის დღიდან ბესას ახალი საზრუნავი გაუჩნდა: მას პატრონობა უნდა გაეწია უმეტაუროდ დარჩენილი ძმის ოჯახისათვის, მიეხედა მცირეწლოვანი ბავშვებისა და მტერ-მოყვრისათვის. მასვე უნდა დაეცვა როგორც თავისი, ისე იესე ძმის ციხე-კოშკი, პატარა რუსთავის კარი. ბესამ იკისრა ობლების აღზრდა და ნინოს ციხის მფარველობა¹². თვითონაც მდიდარი იყო ბესა. მას თავის ძმაზე მეტი საქონელი ჰყავდა ჩახრახის მთაზე. სახნავ-სათესი მიწებიც ბევრი ჰქონდა, კეთილი ადამიანის რეპუტაციით სარგებლობდა.

¹⁰ რუსთაველის ამბავი. მთქმ. ისააკ მაისურაძე. ს. მუსხი. ჩამწ. ი. ლ. მაისურაძე; ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურიია, ი. ქავთარაძე, ქართული ლიტერატოლოგია. 1, გვ. 365.

¹¹ თქმულება რუსთაველზე. მთქმ. ექვთიმე დავლაშვიძე, სოფ. ტოლოში. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 28. VI. 1965; ფ. არქ. რვ. 2, გვ. 28.

¹² პეტრეს ნაამბობი. მთქმ. პეტრე სანდროსაშვილი. ს. რუსთავი ტყისმცველი. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 30. VI. 1965.

ბიძის მზრუნველობა

შოთა უმამოდ იზრდებოდა დედისა და ბიძის მზრუნველობით. ლამაზი და სათნო დედა ალერსს არ აკლებდა შვილებს¹³. საგულ-დაგულოდ ცდილობდა ობლობა არ დაემჩნია უღლად ჩამონაწიერი ვაჟებისათვის. სამწუხაროდ, ამ უშესანიშნავესი მანდილოსნის ამბავი ხალხის მეხსიერებაში არ შემორჩენილა. ვინ იცის, იქნებ მას ჭარველთა განმანათლებლის პატივსაცემად ნინოს უწოდებდნენ. მოსალოდნელია სწორედ ამიტომაც დაერქვა „ნინოს ციხე“ რუსთავის ციტადელს, რაკი მეუღლე ახალგაზრდობაში დაელუპა და თვითონ ღრმა მოხუცებამდე სანაქებოდ პატრონობდა მრისხანე კოშკს! მაგრამ საფიქრებელია მეორეც: შოთა რუსთაველის ჭაბუკობის დროის სატრფოსაც იგივე სახელი ერქვა და იმავე კოშკთან მოიკლა თავი გაუგებრობის ნიადაგზე. ვინ იცის იქნებ ამის გამო გაჩნდა ასეთი ტოპონიმი.

ზეპირსიტყვიერებას არ შემოუნახავს ცნობა, თუ სად გაატარა შოთამ ბავშვობის წლები, რუსთავის თუ პატარაშენის ციხე-გალავნებში? გადმოცემებში ხშირად არის აღნიშნული, მომავალი პოეტის აღზრდა ბიძამ იკისრაო¹⁴. რაკი ასეა, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ შოთა ტოლ-ამხანაგებთან ერთად პატარაშენის ერთ იმ დარბაზსა თუ ციხე-სიმაგრეში დარბოდა, რომლის ნანგრევები ახლაც შეინიშნება პატარაშენის ნასახლართა შორის. ჩვენ იმასაც ვფიქრობთ, რომ შოთა ხან ნინოს, ხან კიდევ ბესას ციხეში ცხოვრობდა მზრუნველობით გარემოცული. არაიშვიათად იგი მტკვარსაც ეწვეოდა სათევზაოდ, ცხელი დღეების შესამოკლებლად. იქნებ ამით აიხსნება მესხეთში გავრცელებული სიმღერის შემდეგი ტაეპი: „დიდი შოთას სამშობლოა რუსთავი და პატარაშენი“¹⁵.

რუსთავი ადრე, ჩანს, ჯავახეთის ნაწილად მიაჩნდათ. აკი არჩილი თეიმურაზისა და რუსთაველის გაბაასებაში შოთას მესხ-ჯავახად იხსენიებს. პოეტის მესხობას უფრო ხანგრძლივი ისტორია აქვს, ვიდრე ჯავახელობას. იგი პირველად „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტში გვხვდება „ვინმე მესხი მელექსის“ ფორმით. ეს ცნობა,

¹³ შოთა რუსთაველი და თამარ მეფე. მთქმ. ექვთიმე ახვლედიანი, ცაგერი, ჩამწ. მიხ. ალავიძე, მისივე, ლეჩხუმის ზეპირსიტყვაობა, 1951, გვ. 49.

¹⁴ რუსთაველის ვინაობა. მთქმ. ბანგიოზ ნიკოლოზის ძე ბერიძე. სოფ. სარო. ახალციხის რ. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 27. VI. -65 წ.

¹⁵ მთქმ.—მომღერალი ექვთიმე დავლაშვიძე. სოფ. ტოლოში. ახალციხის რ. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 28. VI. 1965; „სოფლის ცხოვრება“, 31 ივლისი, 1965.

პავლე ინგოროყვას აზრით, მე-14 საუკუნის მეორე ნახევარს ეკუთვნის¹⁶. იმავე ტაეპში 1646 წლის თარიღიანი ხელნაწერი მესხ მელექსეს „რუსთველისა თემისა“-დ მიიჩნევეს; სხვა ხელნაწერში „რუსთავისა დამისა“ იკითხება. უფრო მოგვიანო ხანის (18—19 საუკ.) ნუსხებით კი „რუსთავისა თემისა“ იყო. „თემი“ „დაბა“-დაც არის შეცვლილი ზოგჯერ¹⁷.

ლალად იზრდებოდა შოთა. ის ყურადღებას იქცევდა თავისი მკვირცხლი სიტყვა-პასუხითა და საზრიანობით. 5—6 წლისამ უკვე ზეპირად იცოდა მრავალი ლექსი, სიმღერაშიაც ბევრად სჯობდა ტოლ-ამხანაგებს. უყვარდა მოზრდილებთან სირბილი, მტკვარზე იეგზაობა და ტყეებში ბუდეების ძებნა. ცელქმა ბიჭუნამ წერაკითხვაც სწრაფად ისწავლა. ბიძა მალე მიხვდა, რომ ძმისშვილს რჩეული მოძღვარი სჭირდებოდა. ჯერ ტბეთის და კუმურდოს მონასტერში წაიყვანა ნათესავ წინამძღვართან მისაბარებლად¹⁸, იქიდან კი ზარმზაში გადაიყვანა ათაბაგთან სწავლისათვის. ზოგი გადმოცემით შოთას ჩორჩო-აგარაში მიუღია პირველდაწყებითი განათლება¹⁹, სადაც დიდი ნიჭიც განოუმჟღავნებია. ზარზმა, კუმურდო და ტბეთი კულტურის ცენტრებად ითვლებოდა. ამის გამო გასაგებია, თუ რატომ სწორედ ეს ადგილები აირჩია ბიძამ ნიჭიერი ძმისშვილის გასაწვრთნელად.

სწავლა-განათლების მიღება სამშობლოში

სამხრეთ საქართველო საუკუნეების განმავლობაში ტონს აძლევდა ქართველ მეფეებს. შავსა და კასპიის ზღვებს შორის გადაშლილი ქვეყანა სწავლა-განათლებისა და მწიგნობრობის ცნობილი კერებით იყო მოფენილი. განათლების საქმეს უმთავრესად სასულიერო მოღვაწენი ხელმძღვანელობდნენ. მონასტრების ირგვლივ თავს იყრიდა სწავლას მოწყურებული ახალგაზრდობა. საერო და სასულიერო ცოდნით აღჭურვილი მწიგნობრები მონდომებითა და გიტაცებით წვრთნიდნენ შეგირდებს. სწავლების დროს მშობლიურ ენასა და ლიტერატურასთან ერთად გათვალისწინებული იყო ბერძნული და ლათინური ენები, მათემატიკა და გეომეტრია, ფიზიკა.

¹⁶ პ. ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული, 1, 1963, გვ. 79.

¹⁷ ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტები, ნაკვეთი მეოთხე, გამოსაცემად მომზადებული ი. ვ. ლოლაშვილის მიერ, პროფ. ალ. ბარამიძის რედ., 1963, გვ. 1218.

¹⁸ მესხური თქმულება. ჩამწ. ვ. სულაძე. 1936. „ხალხური ვეფხისტყაოსანი“, 1937, გვ. 353.

¹⁹ მთქმელი ბაგრატი საბასძე მელიქიძე, სოფ. ქუნცა. ყოფ. ასპინძის რ.; ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937 წ. ფ. არქ. 13013.

საღვთისმეტყველო საგნებს შორის განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ბიბლიასა და სახარებას, მოციქულთა მოძღვრებას. თითოეული შეგირდი მხედრულთან ერთად სრულყოფილად ეუფლებოდა ნუსხახუტურს, ამ უკანასკნელზე კი დიდძალი ორიგინალური და ნათარგმნი ლიტერატურა მოიპოვებოდა. შოთას დროს ქართული მწერლობა, ხელოვნება და ხუროთმოძღვრება, ფილოსოფია და ბუნებათმეტყნიერება, თეოლოგია დაწინაურებული ჩანდა. მთელი ათასი წლის განმავლობაში შექმნილი მხატვრული, საისტორიო და სპეციალური სამეცნიერო შინაარსის თხზულებანი თავმოყრილი იყო ცალკე ფეოდალების, სამეფო კარის თუ სამონასტრო ბიბლიოთეკებში. როგორც საზღვარგარეთ, ისე ქვეყნის შიგნით მრავალ ადგილას საუკეთესოდ იყო მოწყობილი თხზულებების გალაწერა-გავრცელების საქმე. შეგირდი ახალგაზრდობის მნიშვნელოვანი ნაწილი თავიდანვე ეუფლებოდა წიგნის ხელოვნებას, კალიგრაფიულ წერას, შეკინძვა-დაკაბადონებასა და მხატვრულ გაფორმებას²⁰.

მესხურ-ჯავახური თქმულებები შოთა რუსთაველს მხედრული აზრების განვითარებას, საქართველოს ისტორიის შედგენას, სკოლების გახსნასა და მწიგნობრობის გავრცელებაში მონაწილეობის მიღებას მიაწერს²¹. ჭაბუკს ჯერ არ ჰქონდა სასკოლო აღზრდა დასრულებული, რომ ბიძამისმა სამხრეთ საქართველოდან აღმოსავლეთში გადაიყვანა, ჯერ მარტყოფსა²² თუ ბოდბეში²³, შემდეგ კი იყალთოს აკადემიაში²⁴. კახეთში შოთა ოთხი წელი დარჩა. კახეთიდან ჩვიდმეტ-თვრამეტი წლის სწავლული ისევ რუსთავს დაბრუნდა საკუთარ სამფლობელოში²⁵.

არსებითად ამ დროიდან იწყება შოთას შემოქმედების გაფურჩქვნა. იგი წერს ლექსებს, საისტორიო თხზულებებს; ეცნობა სამშობლო ქვეყნის წარსულსა და აწმყოს; დაუზარებლად მონაწილეობს ერის კულტურულ ცხოვრებაში. სამწერლო, პირველმა მხატვრულმა გამოსვლებმა რუსთაველს მალე მოუპოვა შარავანდედი.

²⁰ ლ. მე ნ ა ბ დ ე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, I, 1962, გვ. 40—42.

²¹ რუსთაველი სკოლაში, კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ი ს და მ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი ს რედ., 1937, გვ. 174. ფ. არქ. 13013.

²² მთქმ. ბ ა გ რ ა ტ მ ე ლ ი ქ ი ძ ე. სოფ. ქუნცა. ჩამწ. მ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი, 1937: ფ. არქ. 13013.

²³ შოთა რუსთაველი. მთქმ. ე ქ ე თ ი მ ე თ ო თ ა ძ ე, 75 წლის, ს. ჩ უ ნ რ ხ ა, ჩამწ. ნ. ტ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი, 1937 წ.; ფ. არქ. 13009.

²⁴ შოთა რუსთაველი. მთქმ. ა რ ს ე ნ ბ ა ლ ა ხ ა ძ ე, ს. ოკამი. ახალქალაქის რ. ჩამწ. მ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი, 24.VI. 65 წ.

²⁵ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 353.

მისი სახელი სწრაფად მოეფინა მესხეთ-ჯავახეთს, ტაო-კლარჯეთს ბასიანამდე, მთელ სამხრეთ საქართველოს.

ჭაბუკი მგოსნის ამბავმა სამეფო კარამდე მიაღწია. თამარ მეფესაც შეესმა ასაკით თითქმის მისი თანატოლი კაცის ქება. ყველა აღტაცებული იყო შოთას როგორც შემოქმედებით, ისე პირადი თვისებებით, ახოვანებით, სისპეტაკით, ზნეობით. მეფემ წყალობა მოიღო და ახალგაზრდა პოეტის სასახლეში მიყვანა ბრძანა²⁶.

წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა რუსთაველმა ტახტზე ასლად ასულ მეფე-ქალზე. თვითონ თამარიც ამ დროს ძალიან ახალგაზრდა იყო და დიდ მისწრაფებას იჩენდა პოეზიისადმი.

ამიერიდან შოთას სახელი ეფინება მთელ სახელმწიფოს. მას დიდ მომავალს უწინასწარმეტყველებენ და ყველგან პატივებენ, პატივით ეპყრობიან, აფასებენ. ბუნებით კეთილშობილი ახალგაზრდა ცდუნებას გაურბის. კვლავ ბევრს მუშაობს, წერს, კითხულობს, სწავლობს; ეცნობა სამეფო კარის მდიდარ წიგნთსაცავებს. მგოსანი ხარბად ეწაფება მეზობელი ქვეყნების, კერძოდ სპარსულ-არაბულ ლიტერატურას და ბერძნულ ფილოსოფიას²⁷.

გზა საბერძნეთისაკენ

რუსთაველს გული არ უჯერდება. ქართულ ენაზე შექმნილი ყველა წიგნი გაიცნო, ორიგინალური თუ ნათარგმნი. თანაც ბევრჯერ სმენია ათონისა და ბიზანტიის სხვა კულტურული ცენტრების ქება-დიდება. მგოსნის სული შორს მიიწევს; შეუწელებელი წყურვილი არ აძლევს მოსვენებას.

XII საუკ. ქართველი მეფეები დაახლოებული იყვნენ ბიზანტიის იმპერატორებთან. ბიზანტიასა და საქართველოს შორის მეზობრული პოლიტიკური და ეკონომიური დამოკიდებულება არსებობდა. ბევრი ნიჭიერი ახალგაზრდა მიეშურებოდა საზღვარგარეთ უმაღლესი განათლების მისაღებად. ამგვარ სწრაფვას სახელმწიფოც უწყობდა ხელს. დროთა განმავლობაში ტრადიცია დამყარდა, რომლის მიხედვით ყოველწლიურად 30 ახალგაზრდა იგზავნებოდა ბიზანტიის უმაღლეს სასწავლებლებში და ამდენივე უკან ბრუნდებოდა²⁸.

შოთას ბედმა გაუღიმა, სამეფო კარმა იგი იმ 30 რჩეულთა შორის მოაქცია, რომელთა მორიგი გამგზავრება მალე უნდა გან-

²⁶ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 353.

²⁷ იქვე, 1937, გვ. 353.

²⁸ რუსთაველზე. მთქმ. ბ ა ს ი ლ გ ო გ ო ლ ა ძ ე. ბარაღეთი. ჩამწ. გ. გ ო - გ ო ლ ა ძ ე, 1937; ფ. არქ. 12998.

ხორციელებულიყო²⁹. 1965 წლის ივნისში მესხი მთქმელები ხშირად მიაშობდნენ, რომ შოთას ბიძამ დიდი კეთილშობილური როლი ითამაშა ძმისშვილის საზღვარგარეთ გაგზავნაში. თანაც ერთ რამესაც დასძენდნენ: ბესას არჩევანი ჰქონდა, შეეძლო საკუთარი შვილი გაეგზავნა საბერძნეთში ან ძმის შვილი. ბესამ წინდახედულობა გამოიჩინა და რუსთაველს მიანიჭა უპირატესობა, რადგან მას მეტ ნიჭსა და მომავალს ამჩნევდა³⁰.

შოთა რუსთაველი საბერძნეთს ხალისით გაემგზავრა, მაგრამ გულსავესთ მაინც ვერ იყო. მიზეზი იმაში მდგომარეობდა, რომ ჰბუჟ მგოსანს სიყვარულის ანგელოზი სწევოდა და მესხი ფეოდალის ელიზბარის ასული ჩავარდნოდა გულში. მშვენიერი ასული, სახელად ნინო, ფიცით შეეკრა მგოსანს, შენს გარდა არავის გავყვები, დაგიცილო³¹. შოთამაც წასვლის წინ რამდენიმე სიტყვა უთხრა ლექსად:

შეარდენი გადმოფრინდა
აბრეშუმის ბუდიდანა,
ნინამ ვაშლი ამოიღო
შემომტყორცნა უბიდანა:
შენებურად შემინახე,
არ ვადმივდო გულიდანა³².

უმაღლესი განათლება

საბერძნეთში გატარებული წლები მეტად ნაყოფიერი გამოდგა. სწავლას მოწყურებულმა და პოეტური გრძნობით აღვზნებულმა ჰბუჟმა მრავალი რამ ნახა უცხოეთში ღირსშესანიშნავი³³. დიდი გატაცებით ეუფლებოდა ბერძნულ ენას, რის გამო მალე დედანში შეეძლო წაეკითხა ძველი პოეტები და ფილოსოფოსები, ისტორიკოსები და ორატორები. ექვსი წელი გაატარა შოთამ უცხოეთში, ექვსი მღელვარე და დაძაბული წელი! ამ ხანში მან ბევრი კულტურული ცენტრი გაიცნო ბოსფორსა და ხმელთაშუა ზღვაზე. რამდენიმე სახელგანთქმული ქართული მონასტერიც მოინახულა, პირა-

²⁹ მ უ რ ი ე, ჯერ არ დაბეჭდილი ხელნაწერი. დროება, 1884, № 256; ა ლ. ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, გვ. 342.

³⁰ ჩახრახელი. მთქმ. 70 წლის თედორე ესტატეს ძე სესაძე, სოფ. ჩუნჩხა. ახალქალაქის რ. ჩამწ. მ. ჩ ი ქ ო ე ა ნ ი, 13. VI. 1965.

³¹ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 353.

³² შოთა რუსთაველის ამბავი. მთქმ. ის ა კ მ ა ი ს უ რ ა ძ ე, 78 წლის, ს. მუსხი. ჩამწ. ი. მ ა ი ს უ რ ა ძ ე, 1945 წ. დაბეჭდილია: ი. გ ი გ ი ნ ე ი შ ვ ი ლ ი, ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ი. ქ ა ვ თ ა რ ა ძ ე, ქართული დიალექტოლოგია, 1, 1961, გვ. 364.

³³ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 353.

დად გაეცნო იქაურ მწიგნობრებსა და მოღვაწეებს. არაერთხელ მიუღია მონაწილეობა პოეტებთან და ფილოსოფოსებთან კამათში. დაბოლოს საქართველოსკენ თამარის მეფობის მეთოთხმეტე წელს გამოემგზავრა³⁴.

სამშობლოში დაბრუნება

ბიზანტიაში სწავლადამთავრებული რუსთაველის დაბრუნების ამბავი სწრაფად დაირხა. ყველას სურდა ენახა ბერძნული განათლებისა და მაღალი პოეტური ნიჭის მქონე ახალგაზრდა. მართლაც, შოთას რუსთავში ჩასვლის დღე პირდაპირ დღესასწაულს ჰგავდა. დიდი და პატარა, ქალი და კაცი, ბატონი და გლეხი — ყველა სიხარულით ეგებებოდა სწავლული თანამემამულის გამოჩენას.

მომლოდინეთა შორის ერთი ყველაზე მეტად განიცდიდა მომავალ შეხვედრას. თავად ელიზბარის ასულმა მოკრა თუ არა ყური სასიხარულო ცნობას, გულმა უცნაურად დაუწყო ძგერა. ამ დროიდან მისი მახვილი სმენა და ცეცხლივით ბრიალა თვალები პატარა რუსთავის ციხისაკენ იყო მიპყრობილი³⁵. ყოველი უბრალო მოძრაობა, მცირე სიმღერის ხმაც კი ადვილად მიჰქონდა ქალის ყურამდე ნიავეს. ცხადია, მას შეუძმნეველი არ დარჩენია თვითონ შოთა რუსთაველის მობრძანება მამისეულ ციხე-სიმაგრეში.

ზეიმიტა და დიდებით მიიღეს რუსთავის სასახლეში შოთა. ვინ არ იყო აქ: მშობელი დედა და აღმზრდელი ბიძა, უფროსი ძმა ავთანდილი და ბიძაშვილები, ძიძიშვილები, ყრმობის მეგობრები და ტოლ-ამხანაგები, მეზობელი თავადები და მათი მსლებელნი, საბერძნეთიდან აღევნებული თანამგზავრები და კურსდამთავრებულნი, ვხაათ გამოყოლილი ტაო-კლარჯეთის მფლობელნი, ვარძიისა და ხერთვისის, თმოგვისა და ორმოცის მეციხოვნენი, კუმურდოსა და წუნდის წინამძღვარნი. თბილისიდან არავინ ჩანდა მხოლოდ. ისიც იმის გამო, რომ ჯერ დედაქალაქამდე არ მიეღწია სამხრეთიდან დაძრულ ცნობას. ახალგაზრდა სწავლულთა გუნდის გამოჩენა დიდ ინტერესს იწვევდა. ამიტომ საქართველოს უკიდურეს სამხრეთ საზღვრიდანვე შოთას გამცილებელ პატივისმცემელთა რიცხვი ყოველ შესვენებაზე იზრდებოდა. უკვე მესხეთში, ნინოს კოშკში შესვლისას იგი მოზრდილ კოლონას წარმოადგენდა.

³⁴ რუსთაველის ათენიდან დაბრუნება. მთქმ. თ უ მ ა ნ ო შ ვ ი ლ ი, ს. უდე. ჩამწერი მ. ჩიქოვანი, 1937; „რუსთაველი სკოლაში“, 1937, გვ. 184.

³⁵ ხალხური ვეფხისტყაოსანი. 1937, გვ. 354.

ციხის ბურჯებზე სამხიარულო კოცონები აინთო. მესხეთი რუს-თაველის დაბრუნებას დღესასწაულობს. მტკვრის გაღმა-გამოღმა ციხეებიდან და სოფლებიდან სულ რუსთავისაკენ იცქირებიან. იციან რა ხდება პატარა რუსთავში და თვითონაც მხიარულობენ.

საბედისწერო შეცდომა

სიყვარულით გათანგული თავად ელიზბარის ასული უცდის შოთას. თვითონ სადარბაზოდ წასვლა ვერ გადაუწყვეტია. ელოდება და ღელავს. მოვა თუ არა მისი ნანდაური? რუსთავს გაჰყურებს და არ ეძინება. ქუჩაში ჩამიჩუმი არ ისმის. აგერ განთიადიც ახლოვდება, მაგრამ არაფერს ჩანს. ქალი შორიდან თვალს არ აშორებს სასახლეს, ოთახს, საიდანაც შუქი გამოკრთის. გამოუთქმელი სევდა იპყრობს. დანალვლიანდა ლამაზი ნინო. ალბათ სტუმრებია და მათი დატოვება ვერ მოახერხა! ანდა იქნებ ვინმე მზე ჰყავს ჩამოყვანილი! სხვა შემთხვევაში ჩემთან თვითონ მოვიდოდა ან მისალმების წიგნს გამოგზავნიდა! ფიქრები სწევას ქალის ნაზ გულს, უფორიაქებს გონებას.

ელიზბარის ასულმა ველარ მოითმინა. ადგა, ჩაიცვა და ჩუმად ნინოს კოშკისაკენ გაეშურა. განთიადისას მიაღწია შოთას ოთახს. ნაპარევად სარკმელში შეიხედა. უეცრად დაინახა: შოთა მაგიდას უზის და ფრთა მომარჯვებული ხელი მალლა აუწევია, შორი-ახლო ვიდაც ქალი დგას და საალერსო სიტყვას ეუბნება. ამ სურათის მნახველმა, ლოდინით დაქანცულმა ნინომ ველარ გაუძლო, მუხლები მოეკეცა და სარკმლიდან გადაიქცა. ერთი შეჰკივლა და სამუდამოდ დადუმდა.

ხმაურზე მსახურნი გამოცვივდნენ. შოთაც ზეზე წამოიჭრა და სასწრაფოდ იქით გაიქცა, საიდანაც სასოწარკვეთილი ხმა მოესმა. რა მოხდა? ვინ დაეცა?

ექვსი წლის ცდას ნინო ისე დაეპყნო და დაეფერფლა, რომ დიდი ხნის უნახავი კაცი ძნელად-ლა იცნობდა. შოთა საჩქაროდ მიიქრა მიწაზე გართხმულ არსებასთან, სანთელივით ჩამომდნარი მზექალი ხელში აიტაცა და გამოუთქმელი მწუხარებით მის ცივ სხეულს დაეკონა³⁶. თავადის ქალმა საბედისწერო შეცდომა დაუშვა: მან ვერ იცნო ასული, რომელიც შოთას უსმენდა, იგი მგოსნის აღმზრდელის შვილი იყო.

³⁶ ისაკ მაისურაძის ნაამბობი, ჩამწ. ვ. ს უ და ძ ე, 1936; ხალხური ვეფხის-ტყეოსანი, 1937, გვ. 355.

მიწვევა გარძიაში

ვარძიის კლდეში ნაკვეთი ქალაქის მშენებლობა დასასრულს უახლოვდებოდა. აქა-იქ კიდეც მიმდინარეობდა დამხმარე მისასვლელებისა და განაპირა მღვიმეების მოპირკეთება; თამარ მეფე თვითონ გაემგზავრა მრავალსართულიანი კლდის ქალაქის დასათვალიერებლად. ვარძია უბრალო სამალავი როდი იყო. იგი საგანგებოდ შერჩეულ მიუვალ კლდეში გამოჭრეს, რათა მეფის რეზიდენცია, სახელმწიფო განძეულობანი დაეცვათ ყოველგვარი მოულოდნელობისაგან. თამარს მოეწონა ხუროთმოძღვართა ნამოღვაწარი. ერთმანეთზე უკეთესი დარბაზები, სამლოცველოები, საცხოვრებელი ოთახები, სამარნე და სამალავი მღვიმეები გამოეყოხტავებიათ სალ კლდეებში. სართულებს შორისაც საიმედო გასასვლელი ბილიკები ჩანდა. მტკვარზე დასაშვები გვირაბი ნაქები ხელოვნებით იყო ჩატრილი დიდ მანძილზე, ისე, რომ მტერი ვერ შეაფერხებდა საკვირველი ქალაქის წყლით მომარაგებას, თუ ზედა ვარძიიდან გამოჟვანილ წყალსადენს მიაკვლევდა და მოწყვეტდა.

ვარძიას მიახლოებულ მეფეს გზაზე მოახსენეს რუსთაველის საბერძნეთიდან დაბრუნების ამბავი. თამარმა კეთილად მოიგონა ჭაბუკი მგოსანი, რამდენიმე მისი მუნასებიც ზეპირად წარმოთქვა და ვარძიაში შეხვედრა მოისურვა.

საქართველოს დედოფალს დღემდე არ დავიწყებოდა შოთას გამოსარჩლება. აი რა შემთხვევის გამო. მოხდა ეს. ზოგიერთებმა მეფე გიორგი მესამეს არ მოუწონეს გადაწყვეტილება თავისი ერთადერთი ასულის ტახტზე აყვანის თაობაზე: ქალია, და ვინ იცის გამოდგება თუ არა თაობათა სისხლის ფასად შექმნილი ძლიერი სახელმწიფოს მეთაურადო. ეჭვიანი სიტყვების მოსმენისას რუსთაველს წინასწარმეტყველურად ეთქვა: „ლეკი ლომისა სწორია ძუ იყოს თუნდა ხვადიანო“³⁷. ეს ფრთიანი სიტყვა ქვეყანას მოედო, ყველას პირზე ეკერა და ექვებსაც მალე ბოლო მოეღო. რა თქმა უნდა, ჯერ უცნობი ახალგაზრდის წარმოთქმული სიბრძნე სასახლეშიც შეიჭრა და თამარის გული დაუსწრებლად მოინადირა. გზადაგზა ეს სასიამოვნო ეპიზოდიც თვალწინ დაუდგა თამარს, როცა სახლთუხუცესს რუსთავისაკენ გაბრუნება უბრძანა.

ვარძიაში მიწვევამ დედაქალაქში წასვლას დაასწრო. სამწუხარო შემთხვევის მიზეზით რუსთაველი რამდენიმე ხანს პატარა კა-

³⁷ რაზე თქვა შოთამ „ლეკი ლომისა სწორია“. მთქმ. ე ქ ვ თ ი მ ე თ ო თ ა -
ძ ე, ს. ჩუენჩა, ახალქალაქის რ., ჩამწ. ნ. ტ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი. 1937 წ.; ფ. არქ.
13010; „რუსთაველი სკოლაში“, კ. კეკელიძისა და მ. ჩიქოვანის რედაქციით,
1937, გვ. 185.

ვან-მწიგნობრად შოთა რუსთაველი ახლდა⁴⁰. არაიმეცხად დიდ სახელმწიფო მნიშვნელობის დოკუმენტებს რუსთაველი დამოუკიდებლად ადგენდა, თამართან შეჰქონდა და მეფე იმედიანად ხელს აწერდა მხოლოდ. წარმოიდგინეთ, თამარი ომიანობის ან უცხო სახელმწიფოების მწვავე საკითხებს ყოველთვის ამ მეცნიერის რჩევით სწყვეტდა. ასე იქცა შოთა რუსთაველი თამარ მეფის უპირველეს მახლობელ კაცად და მრჩეველად⁴¹. ამ საბაბით შოთას ხალხურ გადმოცემებში თამარის ვეზირსაც უწოდებენ. ვარძიაში მიწვევის შემდეგაც შოთა საკმაო ხანს ცხოვრობდა რუსთავსა და მესხეთში, თუმცა თამარ მეფეს ახლდა იგი ყველგან, სადაც კი პირიმზე რაიმე მიზეზით გაემგზავრებოდა⁴².

შოთა რუსთაველი თანდათან, მაგრამ სწრაფად დაწინაურდა. ჯერ ვარძიის გამგებლობა ჩააბარეს, მერე მესხეთიც დაუმატეს სამოურაოდ, ხოლო შემდეგ თამარის კარზე მიიწვიეს და ქვეყნის გამგებლობაში წილი დაუდევს. შოთა სამშობლო კუთხეს, რუსთავს არ ივიწყებდა. მესხეთს მის გულში განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა. ეს არც საკვირველია, აკი ჭაბუკი მგოსნის სასიყვარულო ლამპარი სწორედ ამ მხარეში აინთო და აღარც ჩამქრალა.

ორმოცის ბატონის ასული

რაკი რუსთაველი დავაუკაცდა და მოწიფული შეიქნა, ნათესა-ევბმა ურჩიეს: დროა ვინმე აირჩიო და ცოლი შეირთოო. მგოსანი არ ჩქარობდა, თავადის ასულის სამწუხარო მოგონება ლოდად აწვა გულზე და სულს უხუთავდა. დაბოლოს, დრომ და ნათესავთა უინიანობამ თავისი გაიტანა. ბევრი ბრწყინვალე ასული ცდილობდა რუსთაველთან დაახლოებას. ბოლოს შოთამ გუშანი ერთ ბატონის-წილზე აიღო და მცირე ამალით თმოგვის ციხე-სიმაგრისაკენ გაემგზავრა, რათა მშვენიერებით განთქმულ თინათინისათვის თვალი შეეველო.

მგზავრებმა ნიჯგორ-ორმოცში შეისვენეს. ცხელოდა. მოწყურდათ და გზის პირას ციხიდან გამოსულ ქალიშვილს წყალი სთხოვეს.

ორმოცში რუსთაველი სხვა დროსაც ყოფილა. რამდენიმეჯერ სტუმრებია იქაურ მდიდარ და ქველ ბატონს. ოდესღაც აქ ორმოც

⁴⁰ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 359.

⁴¹ ჩამწერი ვ. კ ა ბ ტ ო ნ ა შ ე ი ლ ი, ს. მუსხი. 1894 წ.; ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 359.

⁴² რუსთაველის ვინაობა. მთქმ. ბ ა ნ გ ი ო ზ ბ ე რ ი ძ ე, ს. სარო. ჩამწ. მ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი, 27. VI. 1965 წ.

ქმას უცხოვრია, საკუთარი ციხე აუგიათ და სახელიც ძმების რაოდენობის კვალობაზე მიუღია. ვარძიის გამგებელს ორმოცის შეთავაზურობაც ევალეობდა. შოთა არ ჰგავდა ძველ სახელმწიფო ნოხელეებს. იგი უშუალოდ ეცნობოდა ხალხის ჭირ-ვარამს, ვინ როგორ ცხოვრობს და რა საზრუნავი აქვს. არც ბატონებისა და სოფლის თავკაცების საქციელს სტოვებდა უყურადღებოდ, მუდამ იშის ფიქრში იყო, მდაბიონა არ შეაწუხონ, და საზღვარგარედანაც მტერმა ხელი არ მოგვაწვდინოს⁴³.

შოთამ ისიც იცოდა, რომ მტკვრის ამ ხეობას სამცხესაც უწოდებდა ხალხი, რაც სამ ციხეს ნიშნავდა. მართლაც, ერთი ციხე ორმოცისა იყო, სადაც ახლა ისინი იდგნენ და გულის გამაგრილებელ ანჯარა წყალს მოელოდნენ, მეორე ციხე სოფლის დასაწყისში ამოზრდილიყო კლდის ძირას, ხოლო მესამე იმავე ფრიალო კლდის წვერზე იდგა, ნამდვილი სათვალთვალ ადგილას⁴⁴.

ორმოცელი ქალიშვილი ცხრა ძმის და იყო, ლამაზი და ენამეტყველი⁴⁵. მან ციხეში შეირბინა და ცივი წყალი მოართვა უცნობ მგზავრებს. შოთას გაუკვირდა, რატომ აქამდე არ უნახავს ეს მშვენიერი და ტანაყრილი ქალიშვილი! თვალუუქუნა არ მორცხვობდა, მგოსანს წყალი მოაწოდა თუ არა, ენაწყლიანობის დასამტკიცებლად ლექსიც უთხრა:

მარგალიტის კოკასა
წყალს ჩავაყენებ ცოტასა;
დავლევ და დაგაღვივებ,
ზედ შემოგაყრი ცოდვასა.

წათამამებულ შოთას არ დაუხანებია, ლექსზე ლექსითვე უბასუნა. სამწუხაროდ, ხალხში აღარ შემორჩენილა ამ სამახსოვრო გაბაასების სრული ტექსტი. შინაარსით იგი ქალგაყენის ჰგავდა. მასში ნაჩვენებია იყო ქალისა და ვაჟის მოვალეობა, ურთიერთ დამოკიდებულება, მორალური სახე. ორმოცელი ასული ცდილობდა არ დაეთმო და რამდენჯერმე საცოლო ქაბუკებიც გაკენწლა. შოთამ მიუგო: ზოგი აქაური ქალი მარტივით იცვლის ხასიათს და ძნელი სანდოაო. აკი სიმღერითაც უთქვამთ:

კობტა ბარელი ქალები
ეხვეწებოდნენ ღმერთსაო,

⁴³ შოთა რუსთაველი ორმოცში. მთქმ. ს ა ნ დ რ ი ლ ი ა ს ძ ე ლ ო ნ დ ა რ ი ძ ე, 67 წლის, გზის ოსტატი, სოფ. ორმოცი, ახალციხის რ. ჩამწ. მ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი, 28. VI. 1965. მესხეთ-ჭავჭავეთის სამეცნიერო ექსპედიცია, რგ. 2.

⁴⁴ იქვე.-

⁴⁵ იქვე.

ღმერთო, ამაღამ გათოვლდი.
ბიჭები ღარჩენ ჩვენსაო.

ორმოცელი პოეტესა თანასაზოგადოების დაცვას შეეცადა. მისი ლექსები მძაფრი იყო და ღრმა აზრიანი. რუსთაველს უფრო და უფრო ითრევდა პაექრობა, დასაწყისში თუ საღალღობო ელფერს აძლევდა გაბაასებას, ახლა საუბარმა სერიოზული ხასიათი მიიღო. თანდათან მელავნდებოდა მესხი ქალის სათნო ბუნება და მაღალი ნიჭი; შოთა ხომ ნიჭის თაყვანისმცემელია, მით უმეტეს პოეტურისა!

— გეთაყვა, იქნებ ამიხსნათ, რატომ არის ასე ნათქვამი, — მიმართა შოთამ ორმოცელი ბატონის ასულს:

ზემოდან გადმომდგარიყო
თვალეუფუნ თეთრი ქალიო,
ხელს მიქნევს, აქეთ წამოდი,
შინ არა ჩემი კმარიო.
ციხის სანგრეულად წასულა
ზედ დასცემიან ქვანიო.
მერე როგორი ქვანიო —
შვიდეცი, შვიდი მხარიო!

ქალ-ვაჟის ბაასი დიდხანს გაგრძელდა. შოთა დარწმუნდა, რომ ორმოცელი ასული აგებულებით საუცხოვოა, შესახედავად ლამაზი და გონებით განათლებული, შაირობაშიც დახელოვნებული. — არა მგონია თინათინი სჯობდესო, გაიფიქრა თავის გუნებაში და გადაწყვიტა ხელი ეთხოვა ნიჭგორ-ორმოცის ბატონის ასულისათვის.

მალე შეთანხმდნენ. პირობა ასეთი დაიღო: რადგან ერთმანეთი მოეწონათ, შოთა ჯერის დასაწერად 9 თვის შემდეგ შოვიდოდა. თუ მათ შორის რომელიმე პირობას დაარღვევდა, იგი მეორის ხელით მოკვდებოდა⁴⁶.

შოთა მხლებლებითურთ უკან გამობრუნდა. კარგა მანძილი რომ გამოიარეს, რუსთაველი კვლავ დაფიქრდა: ჩემმა მრჩეველებმა თუ თინათინის ამბავი იცოდნენ, ორმოცელი ქალის კეკელას ამბავიც ეცოდინებოდათო. ჩანს თინათინი უკეთესია კეკელაზე. ისიც უნდა ენახოვო, მოიწადინა შოთამ და ფარულად თმოგვისაკენ გაემართა. თინათინი ნამდვილად უკეთესი აღმოჩნდა⁴⁷.

⁴⁶ შოთა რუსთაველის ამბავი. მთქმ. თომა გოგოლაძე. სოფ. ხიზაბერა ჩამწ. ნ. ტატიშვილი. 1937 წ. „მნათობი“. № 12, 1937 წ., გვ. 204.

⁴⁷ შოთა რუსთაველზე. მთქმ. იაკობ მექოშვილი, ხიზაბერელი. სოფ. ტოლოში. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937 წ.; ფ. არქ. 13003.

შოთამ საბოლოოდ გადაწყვიტა თინათინზე დაქორწინება და სიტყვა მისცა 9 თვის თავზე მობრუნებულიყო. ასეც მოხდა. დაიწერა შოთამ ჯვარი თმოგვის ბატონის ასულზე. ამ დროს რუსთაველს კეკელაც ელოდებოდა. ძმებმა დის მიერ დადებულ პირობაზე არაფერი იცოდნენ; ისინი დიდი შეძლებული და განთქმული ვაჟაკები იყვნენ.

გაზაფხულზე. დაახლოებით აპრილის თვეში, კეკელა ხედავს, თმოგვის ციხე-სიმაგრეიდან მტკვრის გაღმით მაყრიონი ბრუნდება. გული აუჩქროლდა. იგი მიხვდა საქმის ვითარებას. საჩქაროდ შინ შებრუნდა, უფროსი ძმის იარაღი აისხა, შეჯდა შვიდი წლის ნაბამ ბელაურზე და მტკვარში შეაცურა. მდინარე აღიდებული იყო, ციხეს ყურებილა უჩანდა, კეკელას — თავი.

მაყრიონის გამოჩენისას კეკელა სადილს უმზადებდა ძმებს. რაკი შესახვედრად გაეშურა, სუფრის გაწყობა ველარ მოასწრო, დარჩა ჯამები ჩამოლაგებული. სადილი რომ დაგვიანდა, ძმებმა გამოგზავნეს უმცროსი ძმა. უმცროსმა ძმამ რაკი დაინახა, სადილი მზადაა და ჯამებიც დალაგებულია, იფიქრა, ჩვენი და სადღაც გავიდა და ისევ მალე მოვაო. ეს ყველაფერი ძმებს მოახსენა. კეკელამ კვლავ დაიგვიანა. ახლა მეორე ძმა გამოვიდა. იმანაც ისე ნახა და იგივე ამბავი მიუტანა ძმებს. რადგან სადილი კიდევ არ გამოჩნდა, უფროსი ძმა გაჯავრდა და თვითონ გავიდა სამზადში. გავიდა და რას ჰხედავს, ქალი არა ჩანს, ჯამები ცარიელია. მერე საძინებელში შეიხედა: მისი იარაღიც აღარ არის, ახლა ცხენისაკენ გაიქცა — თავლა ცარიელი დახვდა. მაშინ ძმებს დაუძახა:

— გამოდით, ჩვენი და ვილაცამ მოიტაცა ან თვითონ გაიპარაო! გამოცვიდნენ ძმები ეზოში და დაიწყეს დის ძებნა. უცბად თვალი მოჰკრეს, ხამზე ნაბამი ცხენი წყალში შეაგდო კეკელამ⁴⁸.

გადაცურა ქალმა მდინარე და შოთას წინ დაუდგა. როგორა ხარ პირობაზეო, ჰკითხა რუსთაველს. შოთა უსიტყვოდ დაქვეითდა. კეკელასთან მივიდა, ალალი იყოს ჩემი სისხლი შენზეო, და მკერდი გადაიღელა.

ორმოცელს გაგონილი ჰქონდა თმოგველის ასულის მშვენიერების ამბავი. შოთას გვერდი აუარა, თინათინთან მივიდა, პირბადე

⁴⁸ შოთა რუსთაველი და თმოგველი. მთქმ. თომა გოგოლაძე, სოფ. ზიზაბერა. 1937 წ.; ფ. არქ. 13004. დაბეჭდილია კრებულში „რუსთაველი სკოლაში“, 1937, გვ. 182.

ასადა და რაკი მის უკეთესობაში დარწმუნდა. გამბედავ ჭაბუკს უთხრა: „მიპატიებია შენი თავი თინათინისათვის!“ მერე გზა დაულოცა და უკან გამობრუნდა. კვლავ შეაცურა ბედაური მშფოთვარე მდინარეში და მომლოდინე ძმებთან გაჩნდა.

ძმები გაოცებული იყვნენ დის უჩვეულო საქციელით. კეკელამ თავი იმართლა: მე მტკვარ გაღმა რომ არ გავსულიყავი და თქვენი სახელით რუსთაველისათვის გზა არ დამელოცა, ეს თქვენი სირცხვილი იქნებოდა⁴⁹.

ასე დაუმალა ძმებს ორმოცელმა ქალმა ნამდვილი ამბავი.

მიძღვნა

რუსთაველი უფრო და უფრო დამშვენდა, ნამდვილი რაინდის სახე მიეცა. ბევრი შესანიშნავი ქალი ეტრფოდა მოწითულ ვაჟკაცს, მაგრამ მისი გული დახურული იყო. არც გართობასა და დროსტარებას მისდევდა ზოგიერთების მსგავსად. შოთამ კარგად იცოდა დროის ფასი და ზომიერება. სამეფო საქმეების შემდეგ უმთავრესად საწერ მაგიდას უჯდა, ერთთავად კალამი ეჭირა ხელში. ხშირად ღამესაც ათენებდა. როცა ჩანაფიქრს დაასრულებდა, მაშინ იწყებოდა მისთვის დასვენებაცა და გართობაც. იცოდნენ რა შოთას ზნე, ხელს არავინ უშლიდა. თვით თამარიც ერიდებოდა პოეტს. ჩაკეტილი იყო და თავდავიწყებით წერდა, საწერი კი დიდ პოეტს ბევრი ჰქონდა, სიუჟეტი და თემა არ ელეოდა. აბა, მის დაკვირვებულ თვალს რა გამოეპარებოდა!

ერთხელ თამარმა ხუმრობით ჰკითხა: „მგოსანო, ამდენს მუშაობ, შედეგს როდისღა გაგვაცნობო“. მეფის გამომწვევმა სიტყვამ პოეტი წაათამაშა და პასუხად ასე მოახსენა: „საქართველოს დედავ, თხზულებას მალე დავასრულებ, თქვენ უნდა მოგართვათ, მაგრამ ვიკრძალვი, არ დამიწუნოთ!“

ამ საუბრის შემდეგ წელიწადსაც არ გაუვლია და სასახლეში გამოცოცხლება დაიწყო. თამარ მეფემ და მისმა მეუღლემ დავით სოსლანმა შოთა რუსთაველის ახალი ნაწარმოების მოსმენა დანიშნეს მათივე მონაწილეობით. დიდებულები და სიტყვის უპირველესი ხელოვანნი ყოველნაირად ცდილობდნენ როგორმე დასწრებოდნენ რუსთაველის გამოსვლას. სხვას რომ თავი დავანებოთ, ეს სახელმძღვანელო პოეტის საჯარო გამოცდა იყო და ამიტომაც ყველას სული მისდიოდა, არ დაკლებოდა სამახსოვრო დღეს. თვითონ შოთაც დელავდა, მიუხედავად იმისა, რომ სამეფო კარზე შინაურ კაცად ითვლებოდა და დამსწრეთა შორის უცნობი არვინ იქნებოდა!

⁴⁹ შოთა რუსთაველზე. მთქმ. ი ა კ ო ბ მ ე ქ ო შ ვ ი ლ ი, ხიზაბაერელი, სოფ. ტოლოში. ჩამწ. მ. ჩ ი ჭ ო ვ ა ნ ი, 1937 წ.; ფ. არქ. 13003.

პოეტს შინაგანი თრთოლვა არ აძლევდა მოსვენებას. რა მოხდება? როგორ მიიღებენ ნაწარმოებს, რომელსაც შოთამ ამოუწურავი ჰაბუკუჩი ენერგიისა და შეუღარებელი ნიჭის უმთავრესი წილი მოახმარა. ჯერ თხზულების სახელიც არავის უწყის, ძნელი გასათვალისწინებელია ვინ რას იტყვის ვეფხისტყაოსან გმირზე და როგორ შეაფასებენ მის სამიჯნურო თავგადასავალს. უპირველეს ყოვლისა შოთას გულისყური თამარზეა მიქცეული; რას ბრძანებს საქართველოს გვირგვინოსანი მეფე, მხატვრული სიტყვის უბადლო დამფასებელი!

დანიშნულ საათს ყველა გულის ფანქვალთ მოელოდა. აჰა, გამოვიდა თამარი, მას ერთი ნაბიჯით უკან დავითი მოჰყვებოდა. დარბაზი ფეხზე წამოდგა. რუსთაველს ხელები გულზე დაეკრიფა, პირიმზის დაბრძანებას ელოდებოდა. უსიტყვოდ დასხდნენ. თამარმა მწიგნობართუხუცეს ანიშნა და ისიც მოკრძალებით წამოდგა. საზოგადოებას შეკრების მიზანი გააცნო, ბოლოს მგოსანს შესთავაზა სიტყვა.

შოთა რუსთაველი დინჯად ადგა, ჯერ დარბაზს მოავლო თვალი, მერე თამარს თავდახრით მიუახლოვდა და საგანგებო ყდაში ჩასმული, მდიდრულად მორთული ხელნაწერი დაუდო წინ. შემდეგ მობრუნდა და ტკბილი ხმით ლექსის ზეპირად წარმოთქმა იწყო.

დიდხანს, დიდხანს ისმოდა დარბაზში შოთა რუსთაველის ხავერდოვანი ხმა. არავინ იცის რამდენი დრო დასჭირდა ტარიელისა და ნესტან-დარეჯანის, ავთანდილისა და თინათინის საარაკო თავგადასავალთა მბოზას. როცა შოთამ „გასრულდაო“ თქვა, ყველა, მეფეცა და ერიც, ფეხზე წამოდგა; ტაშის ცემითა და ვაშას ძახილთ მგოსანს წარმატება მიულოცეს. გრძელ შაირთა კითხვით დაღლილი პოეტი თავდახრით იდგა. უსაზღვრო აღტაცებას ვერავინ ფარავდა. თამარ მეფე ზე წამოდგა და იუბნა: ეს წიგნი უკვდავი ქმნილებაა; იგი ჩვენს საგანძურს დაამშვენებს, ქართველ კაცს მეობას გაუძლიერებს და სხვა ხალხთა თვალში — აამაღლებს⁵⁰. თამარის სიტყვები ყველამ ჰეშმარიტებად მიიღო. ამის შემდეგ დედოფალმა ძვირფასი ბეჭედი წაიძრო და რუსთაველს გადასცა: სახსოვრად ინებეთო, დავით სოსლანმა კი წელზე ქამარ-ხანჯალი შემოიხსნა და მგოსანს მიუძღვნა⁵¹.

⁵⁰ შოთა რუსთაველი და თამარ მეფე. მთქმ. ექვთიმე ახვლედიანი, ცაგერი. ჩამწ. მ. ალავიძე, ლეჩხუმური ზეპირსიტყვაობა, 1951, გვ. 49—52.

⁵¹ შოთა რუსთაველი. მთქმ. ნინო გიორგის ასული ქოქრაშვილი. 98 წლის, სოფ. ხაშში, საგარეჯოს რ., ჩამწ. გ. გობრონიძე, 29. V, 1961 ; ფ. არქ. კ. 9, გვ. 237.

რუსთაველის საპატივცემულო ტურნირი

ვეფხისტყაოსნის გამოქვეყნებამ წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა. პოეზიის მკაცრი დამფასებლებიც კი ამეტყველდნენ. ახლად მოვლენილ მარგალიტს ზოგი სპარსელი პოეტის ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ ადარებდა, ზოგი XII საუკუნის ილიადააო, ირწმუნებოდა. თამარ მეფემ ღირსეულად შეამკო გენიოსი პოეტი, ჯერ სახელმწიფო ჯილდო უბოძა, შემდეგ კი იზრუნა დიდებული პოემის გავრცელებისა და ავტორის უზრუნველყოფისათვის. სხვათა შორის რუსთაველის საპატივცემულოდ დიდუბის ვრცელ მინდორზე შეჯიბრიც მოაწყო.

თამარის ქორწილის შემდეგ დიდუბეს ამდენი ხალხი არასოდეს სწევია. აქ იყვნენ საქართველოს რჩეული რაინდები, უმამაცესი მეომრები, მოჯირითეები, ძალოსნები, მუშაითები, მუტრიბნი და პოეტები; სიტყვით წარჩინებულნი, სახიობით ცნობილნი და სიმღერა-გალობით ქებულნი.

ბრწყინვალე რაინდებითა და სეფე-ქალებით გარემოცულ მამალო ადგილზე მყოფ დედოფალს ამკობდა ოქროს ვარსკვლავებით მორთული საჩრდილობელი.

დაიწყო შეჯიბრი ჯირითში, შუბის ტყორცნაში, ქიდაობასა და სამუსიკო დაკვრაში. რუსთაველი გახლდათ ზეიმის უპირველესი გმირი, არა მხოლოდ იმის გამო, რომ ეს სახალხო ტურნირი მისი პოემის დასრულების გამო იყო გამართული, არამედ იმიტომაც, რომ მან, ვით საუკეთესო მხედარმა⁵², მოჯირითემ, დამკვრელმა და შესანიშნავმა მოისრემ ყველას აჯობა; დამსწრენი, განსაკუთრებით კი თამარ მეფე და მისი კარის მანდილოსნები, უსაზღვროდ განაცვიფრა.

როცა ტურნირში გამარჯვებულებს დათქმული მოქედილ-მოოქვილი ხანჯლები და ხმლები, ხავერდის სამოსლები და ათასგვარი სხვა საჩუქარი დაურიგეს, თამარ მეფემ ბრძანა: ყველას გასაგონად გამოუცხადეთ, რომ უკანასკნელსა და უძვირფასეს ჯილდოს — ოქროს გვირგვინს — ის მიიღებს, ვინც ისარს იმ ვაშლს მოახვედრებს, რომელიც მე თავს ზევით ორი თითით მეკავებაო.

მეფის ბრძანება სასწრაფოდ გამოაცხადეს. ცნობის მომსმენი ხალხი ახმაურდა, ჩოჩქოლი დაიწყო. ავბედიტად გასროლილ ისარს შეუძლია თამარის დაჭრა, მეტიც, მისი სიკვდილიც, და აუწერელ მწუხარებაში ჩაეცვივდებითო!

⁵² შოთა რუსთაველი და მისი ცოლი. ძველიდან ამბათ დარჩენილი. ა. ფ. რ. ც. ე. ლ. ა. ძ. ს. ა. 1886 წ., ხალხური ვეფხისტყაოსანი 1737, გვ. 240.

მანდილოსნებმა მაინც სხვა აზრი გამოთქვეს. ცნობისმოყვარეობით აღგზნებულნი მოუთმენლად ელოდნენ დათქმული შეჯიბრის შედეგს. ამიტომაც ამბობდნენ: დედოფლის სურვილის უარყოფა არავის შეუძლია. თუ მას ასეთი შეჯიბრის ხილვაც სურს, ეს მისი უღაჲო ნებააო.

ერთმანეთში მოთაუბირების დასასრულს რჩეული მოისარნი: როსტომ, დონიკე, ზურაბ და ამირინდო თამარის წინაშე წარდგნენ, მუხლი მოიყარეს და შეევედრნენ, რათა ეს შეჯიბრი უკუეგდო. ამავე დროს დასძინეს, თუ იგი მაინც მოხდებოდა, მასში მონაწილეობაზე პირადად ისინი უარს ამბობდნენ და ამისათვის დედოფალს წინასწარვე პატიებას თხოვდნენ. „დედოფალო, რომ ბრძანოთ, რომელიმე ჩვენთაგანმა თავი შემოგწიროს, არც ერთს ხელი არ აგვითრთოლდება, მაგრამ თუნდაც უნებლიეთ თქვენი ერთი წვეთი სისხლის დაღვრა ჩვენ და ჩვენს მომავალს წყევად დაგვედება. ამიტომ გვევდრებით, იხსნა შენი თავი და ჩვენც ყველა ამ საშიშროებისაგან, სახიფათო ცდისაგან“.

თამარმა ღიმილით უპასუხა: „არაფერი სახიფათო და საკვირველი აქ არ არის. მოხერხებითა და სურვილით ამოცანა ადვილად ამოიხსნება“.

სახელოვანი რაინდები მეფეს კვლავ ემუდარებოდნენ, როცა რუსთაველი წინ წარსდგა და თამარს მოახსენა:

— დედოფალო, აიღეთ ხელში ვაშლი, მე გვბედავ მას ისარი მოვახვედრო!

რუსთაველის გაბედულებამ ყველა შეაკრთო; რაინდებმა მასაც სთხოვეს, სახიფათო თამაშისათვის თავი მოერიდებინა, მაგრამ რუსთაველმა მათ მუდარას ყური არ უგდო, ახლა ის მხოლოდ დედოფლის და ვაშლისაკენ იყურებოდა.

დედოფალმა ცერითა და სალოკი თითით ვაშლი აიღო და თავს ზემოთ გაიჩერა.

განცვიფრებულმა ადამიანებმა გაიფიქრეს: ნუთუ ეს ისეთი გიჟია, ვაშლს ისარს ესვრის! ისარი თუნდაც რომ ვაშლს მოხვდეს, მას გაკვეთს და დედოფლის უკან მდგომ რომელიმე მანდილოსანს მოკლავს!

მგოსანმა ისარი მოიმარჯვა, მაყურებელთა მოულოდნელად დედოფალს მიუახლოვდა, მარცხენა ხელით თამარს თითები დაუჭირა და საკუთარი მარჯვენათი ვაშლი ისარზე წამოაგო. დედოფალმა ლოყაწითელ თურაშაულს ხელი უშვა და რუსთაველმა იგი ორბის ფრთიანი ისრით მალლა ასწია.

ყველა მიხვდა, ამოცანა იყო თქმული და მგოსანმა იგი საზრიანად და სწრაფად ამოხსნა.

— რუსთაველმა გაიმარჯვა! — შესძახა დედოფალმა, — ოქროს გვირგვინიც მან დაიმსახურა. თვითონ მე გეუბნებოდით, ჩემო კეთილო რაინდებო, ამ შეჯიბრში სახიფათო არაფერი იყო. თქვენ მხედველობიდან გამოგეპარათ ერთი რამ: მე წინადადებას გაძლევდით ვაშლისათვის ისარი მოგეხვედრებინათ, მაგრამ სასროლი მანძილი არ დამითქვამს.

აქ დედოფალმა რუსთაველს ოქროს გვირგვინი თვითონ დაადგა თავზე და ხელზე ამბორის ნება მისცა.

დაიწყო რუსთაველისადმი მიძღვნილი აუწერელი ზეიმი. ყოველი მხრიდან პოეტს ხალხი დიდებას უმღერდა.

არსად და არასდროს ტურნირში გამარჯვებისათვის ისეთი ზეიმი არ გაუმართავთ, როგორიც ამ დღეს საქართველომ დიდ რუსთაველს მიუძღვნა⁵³.

შოთა რუსთაველი ყველამ საქართველოს უპირველეს პოეტად აღიარა. სასახლეში თავისუფლად დადიოდა და დიდ პატივშიც იყო. ბოლოს თამარმა მოლარეთუხუცესად დანიშნა⁵⁴.

თამარ მეფე და შოთა რუსთაველი რაჭაში

თამარი ხშირად მოგზაურობდა; ხან ერთ კუთხეს ეწვეოდა და ხან მეორეს, იმისდა მიხედვით, თუ რომელ მხარეს უფრო ადრე სჭირდებოდა მეფის თვალი. საქართველო კი იმ დროს დიდ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. მოიცავდა შავსა და კასპიის ზღვებს შორის მდებარე ქვეყნებს, სამხრეთით კი ღალისამდე აღწევდა მისი საზღვარი.

ერთხელ ასეთი გასვლისას თამარ დედოფალი რიონის ხეობას შეჰყვა და რაჭას მიადგა. იმ ხანად კახაბერი ერისთავობდა. კახაბერს ერთადერთი ასული ჰყავდა. მოსამსახურედ აზნაური პავლია გოცი-რიძე ედგა. თავადის ასულსა და აზნაურს ერთმანეთი შეჰყვარებოდა. შვილმა დედას ყველაფერი გაანდო, მამას კი ვერ გაუმხილეს: ის მეტად მიუკარებელი და ამაყი თავადი გახლდათ. სწორედ ამ გასაჭირში იყვნენ, როცა რაჭას თამარი ესტუმრა და ერისთავის ციხე-დარბაზში დაიდვა ბინა.

საპატიო სტუმრებს პავლია გოცირიძე და კახაბერის მშვენიერი ასული მიუჩინეს მსახურებად. ერისთავის მეუღლისაგან თამარს

⁵³ რუსთაველისადმი მიძღვნილი ტურნირი, კონსტანტინე ბალმონტი. 1917 წ. ქართული ტექსტი გამოქვეყნებულია პროფ. ი. მეგრელიძის ნაშრომში: „რუსთაველი და ფოლკლორი“, 1960 წ., გვ. 32.

⁵⁴ შოთა რუსთაველი და თამარ მეფე. მთქმ. ექ. ახვლედიანი. ცაგერი. მ. ი. ხ. ალავიძე, ლეჩხუმური ზეპირსიტყვაობა, 1951 წ.

უკვე ნათქვამი ჰქონდა ახალგაზრდების სადარდებელი. მეფეც მათ თანაუგრძნობდა, მაგრამ ვინ შეებღავდა ერისთავს დაქორწინებაზე საუბარს!

ეს მადლიანი სამსახური ისევ თამარმა იკისრა. მეფემ კახაბერს უთხრა: ძალიან მომწონს შენი ქალისა და პავლია გოცირიძის საქციელი; ურიგო არ იქნებოდა მათი შეუღლება, ერთმანეთის შესაფერისნი არიანო.

რაჭის ერისთავს ეს სიტყვები ძალიან ეწყინა და ფერი წაუვიდა. თამარ მეფემ კახაბერი დაამშვიდა. მერე თანამყოფ მწერლებს უბრძანა, დაეხასიათებინათ ადამიანის ღირსებანი გვარიშვილობის გათვალისწინებით.

შავთელმა თქვა: „როგორც მზე ამობრწყინდება და იმისი სხივებით სულდგმულობს ყოველივე არსი, ისე გვარიშვილობით ფასდება კაცი“.

ახლა თამარმა სხვებს მიმართა. თავიანთ სიტყვებში ყველამ შავთელის თქმული გაიზიარა.

დედოფალმა დასასრულ შოთას ჰკითხა: ათინაში როგორ უყურებენ გვარიშვილობას და პირად ღირსებასაო (რუსთაველი ათინიდან ახლად დაბრუნებული იყო).

რუსთაველი აღდა და ღინჯად მოახსენა:

ფილოსოფოსნი შემოკრებენ
ამაზე ჰქონდათ ცილობა.
ბატონი ყმასა უსაქმებს
და კეუას — გამოცდილობა.
ათასად გვარი დაფასდა,
ათი ათასად ზრდილობა;
თუ კაცი თვითონ არ ვარგა,
რას არგებს გვარიშვილობა!

ამით შოთამ თამარის გული მოიგო.

თამარმა მოიხმო მდივანი და დააწერინა: „მე, თამარ მეფე, მპყრობელი სრულიად საქართველოისა, აზერბაიჯანისა, ტრაპიზონისა და სხვათა მრავალთა, ვბრძანებ: პავლია გოცირიძეს ბოძებული აქვს ჩემგან თავადიშვილობა და ერთი მაზრა თავისი ყმითა და მამულით“.

დედოფალი კიდევ შეეკითხა კახაბერს: „პავლია გოცირიძეს მისცემ ქალს თუ არა?“ კახაბერმა მოახსენა: თუ კი პავლია გოცირიძე ჩემს ქალს შეირთავს, და ამით ბედნიერს გამხდის, ეს ჩემთვის ღვთის წყალობა იქნებაო.

ასე მიათხოვეს გოცირიძეს კახაბერის ასული და ტკბილადაც ცხოვრობდნენ⁵⁵.

რუსთაველი და თმოგველი

რუსთაველი მუნასიბთა დიდი ხელოვანი იყო. ბევრი ლექსი შეუქმნია მას სანადიმო საღალღობოდ და ამხანაგთა სათრეველად. ერთხელ თავად სარგის თმოგველს მისწერა:

ბრილიანტი რომ დანაყო,
თავზე დაიდო ინათა;
თუ თავში ჰკუთ არა გაქ,
არ დაგადგება ტვინათა⁵⁶.

სამზითო ვეფხისტყაოსანი

სვანეთის ერთმა ახალგაზრდა მთავარმა ერისთავის ქალი შეირთო ცოლად. თავმომწონე მამამ შვილს დიდძალი მზითვი მისცა. სხვათა შორის მზითვში „ვეფხისტყაოსანიც“ გააყოლა. სვანეთის მთავარმა სანაქებო ქორწილი გამართა. ლხინზე თამარ დედოფალიც იწვია. თამარს უარი არ უთქვამს, გზადაგზა ლეჩხუმსა და სამეგრელოს დავხედავო, და გაემგზავრა. მეფეთ-მეფემ სვანეთში რუსთაველიც წაიყვანა, ვით ახლო მეგობარი და იშვიათი მომღერალი, მელექსე, მოსაყრავე, სუფრის დამამშვენებელი.

მზითვის ჩაბარებისას სიძემ სიაში „ვეფხისტყაოსანი“ რომ ამოიკითხა, არ ექაშნიკა და თავისთვის ჩაილაპარაკა: რაში გამომადგებაო. ეს შოთას ყურამდე მივიდა, ძლიერ ეწყინა. მგოსანმა აიღო საკრავი და დაამღერა.

ქალი მყაედა ედემს ზრდილო,
ოქრო, ხუჭუქ-თმოსანი,
გავათხოვე, მზითვად მივეც
ჩემი „ვეფხისტყაოსანი“.
ისევ უკან დამიბრუნა
ჩემი ვეფხისტყაოსანი“...⁵⁷.

⁵⁵ სტუმრად კახაბერთან. მთქმ. ე. მეგრელიძე, 63 წლის, ლანჩხუთი. ჩამწ. იოსებ მეგრელიძე, 1929. იხ. ი. მეგრელიძე, **რუსთაველი** **и** **фольклор**, 1960, გვ. 34. „ხალხური სიბრძნე“, III, 1964, ჩაწ. ელ. ერსალაძის მიერ რაქაში, 1960 წ., გვ. 216.

⁵⁶ შოთა რუსთაველის წერილი თმოგველ თავადს. მთქმ. ექვ. თოთაძე, სოფ. ჩუნჩხა. ახალქალაქის რ. ჩამწ. ნიკოტატიშვილი, 1937 წ.; ფ. არქ. 13011. გაზ. „სოფლის ცხოვრება“, 31 ივლისი, 1965 წ.

⁵⁷ რუსთაველი და სვანეთის მთავარი, მთქმელი და ჩამწერი არტემ ნონუა. სამეგრელო, 1937; ფ. არქ. 11643.

იგივე ლექსი ლეჩხუმშიც გადავიდა. აქ მან შემდეგი სახე მიიღო:

ქალი მყავდა მშვენიერი,
თავმორთული, კაოსანი —
გავათხოვე, გავატანე
ჩემი ვეფხისტყაოსანი.
წაეკითხათ, ვერა ეგრძნოთ,
თურმე იყვნენ ვიროსანი,
ისევ უკან დავიბრუნე
ჩემი ვეფხისტყაოსანი.⁵⁸

ავადმყოფი პოეტი

რუსთაველი რჩეულთა შორის რჩეული იყო, მაგრამ ცხოვრება განა ყოველთვის გაახარებს ადამიანს! შოთამ როგორღაც მეუღლეს სხვა ვინმეთი გატაცება შეამჩნია. ავად გახდა პოეტი და ქვეყნის მოამაგე. ცოლი ავადმყოფთან მივიდა და ფერება დაუწყო. შოთა ამაზე გაჩავრდა:

მთვარე, გამშორდი ტიალო,
გამშორდი, გაშეცალეო,
სანამ ვიყავი ცოცხალი,
მანამ არ გამახარეო.
რას მიცქერ გახარებული,
სიკვდილი დამაცალეო.
შენც ჩემებრ დაიბურები,
რალა ღლესა და ხვალეო.⁵⁹

ამის შემდეგ რუსთაველს დიდხანს აღარ უცოცხლია.

შოთა და თამარი

ვეფხისტყაოსანი რუსთაველმა თამარის სადიდებლად დაწერა. ამ უკვდავ ნაწარმოებში ჩააქსოვა გენიოსმა პოეტმა თავისი აზრები და ფიქრები, მომავლის რწმენა, ფილოსოფია, ესთეტიკური იდეალი. ეს უბადლო პოემა-რომანი უტკნობი სიყვარულის ჰიმნია, რომელშიც გადმოცემულია იმდროინდელი საქართველოს ისტორიული სახე, ოქროს საუკუნედ რომაა ცნობილი. პოემის მთავარი გმირებიც სინამდვილეში არსებული ადამიანებია.

⁵⁸ სამართო ვეფხისტყაოსანი. მთქმ. კეკელა ყურაშვილი. 65 წლის, სოფ. ქველა აღვი, ცაგერის რ., ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1935. „ხალხური ვეფხისტყაოსანი“, 1937, გვ. 238.

⁵⁹ შოთა და მისი ცოლი. მთქმ. ლ. კაპანაძე, სოფ. ტყემლოვანი, კიათურის რ.; ჩამწ. ელ. კაპანაძე. 1951 წ. ი. მეგრელიძე, რუსთაველი და ფოლკლორი, 1960, გვ. 41.

ხალხურ გადმოცემებში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს თამარისა და შოთას სამიჯნურო დამოკიდებულებას. სახელმწიფოს მეთაურობამ ხელი შეუშალა თამარს რუსთაველზე დაქორწინებაში. ზოგი თქმულებით ორივე ბავშვობიდან ერთად იზრდებოდნენ და პირობადებულნიც იყვნენ თითქოს. ერთი მესხური გადმოცემით თამარი თვითონ ეძიებს რუსთაველის ხელს, მაგრამ უკანასკნელი უარს ამბობს მეუღლის ღალატზე⁶⁰. სხვა ვერსიით, შოთასა და მის ძმას ავთანდილს ორთავეს უყვარდათ თამარი, მაგრამ ერთმანეთს ვერ უმხელდნენ. ბოლოს შოთას გაუგია ეს და დარდები მომატებია.

შოთამ ვერც სიყვარულს უღალატა და ვერც ძმას. შეჯდა ცხენზე, სამჯერ აიღო მიწა, ეამბორა და ასეთი ლექსი წარმოთქვა.

თამარ, ლამაზო ყვავილო,
სურნელოვანო იაო,
სილამაზე და სიტურფე
მზისაგან აგილიაო.
ნეტავი შენსა მკერეტელსა, —
მე ბევრჯერ მინატრიო.
ცხრა გზით ვეწამე, მე შენთვის
ღირსება დამითმიაო.

ესა თქვა და იქაურობას გაშორდა⁶¹.

რუსთავის მიწა

იერუსალიმში წასულ რუსთაველს აქ შვილი დარჩა. იგი სახელოვანი კაცი გაიზარდა და ზარზმის მონასტრის წინამძღვრობას მიაღწია; სახელად გაბრიელი ერქვა და მოხსენებულიცაა ზარზმის წარწერებში⁶².

მესხები წინათ ჩალანდრობას მისდევდნენ, სხვადასხვა კუთხეში დადიოდნენ ტვირთის გადასაზიდად. თედორე მელიქიძეც ჩალანდარი იყო და ხშირად მოგზაურობდა. ერთხელ მისთვის იმერეთში უკითხავთ: რუსთავი თქვენგან ახლოს არისო?

⁶⁰ შოთა რუსთაველზე. მთქმ. არ ტ ე მ მე ლ ი ქ ი ძ ე, სოფ. ტოლოში, ახალციხის რ., ჩამწ. მ. ჩ ი ქ ო ე ა ნ ი, 1937 წ.

⁶¹ თამარი, შოთა და მისი ძმა. მთქმ. ს. ბ ა ლ ა ხ ი ძ ე, ს. ქილდა. ჩამწ. ნ. ტ ა ტ ი შ ვ ი ლ ი, 1957; ფ. არქ. 13001. ქ. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, 1, 1961, გვ. 110, ი. მ ე გ რ ე ლ ი ძ ე, რუსთაველი და ფოლკლორი, 1960, გვ. 43.

⁶² შოთა რუსთაველის შვილი. მთქმ. მ ი ხ ე ი ლ ი ნ ა ს ა რ ი ძ ე. პედაგოგი. სოფ. ანდრიაწმინდა. ახალციხის რ., ჩამწ. მ. ჩ ი ქ ო ე ა ნ ი, 1937 წ.

— დიახ, ახლოსაა, ახალციხის ზევით.

— ნეტავი მეც შენთან წამომიყვანა, რომ ერთი მუქა მიწა წამომეღო და ამ ბავშვის აკვნის ქვეშ დამეყარა. იქნება ჭკვიანი კაცი გამოვიდეს, — უთქვამს იმ იმერელს⁶³

⁶³ რუსთავეის მიწა. მთქმ. რევაზ მელიქიძე, 85 წლის, ს. ტოლოში. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937 წ.; ფ. არქ. 13006. გაზეთი „სოფლის ცხოვრება“, 18 ივნისი, 1965 წ.

ტარიელის შესწავლის პრობლემა

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარი სოციალურ აზრთა დუღილით ხასიათდება ქართული აზროვნების ისტორიაში. მრავალ სხვა პრობლემასთან ერთად მომწიფდა და მეცნიერების დღის წესრიგში დადგა ლიტერატურულ-ფოლკლორული ურთიერთობის საკითხები. ამის უპირველესი მიზეზი ის იყო, რომ 60—70-იან წლებში თანდათან გახშირდა შემთხვევები, როცა ფოლკლორისტ-ენტუზიასტთა საშუალებით მზის სინათლეზე გამოვიდა ისეთი ხალხური ნაწარმოებები, რომელთა შესატყვისი ლიტერატურაში იძებნებოდა. ერთსა და იმავე სიუჟეტზე ორი თხზულების არსებობა, ლიტერატურული და ფოლკლორული ვერსიების დადასტურება, ბუნებრივად სვამდა კითხვას, რომელი რომელს უსწრებს და რა დამოკიდებულებაშია ლიტერატურული ვერსიის ავტორი მის წინამორბედთან.

მეორე მხრივ, ფოლკლორთან დამოკიდებულებას მაშინვე მიექცა ყურადღება, როგორც კი მწერალთა შემოქმედების ღრმად შესწავლას მოკიდეს ხელი და ლიტერატურათმცოდნეობრივ კვლევა-ძიებას სისტემატური ხასიათი მიეცა. ამ საქმეში თვალსაჩინო დამსახურება მიუძღვის პერიოდულ პრესას, კერძოდ, გაზეთ „ივერიას“ და მისი რედაქციის ირგვლივ შემოკრებილ მოწინავე ინტელიგენციას.

ქართული ფოლკლორისტიკა მნიშვნელოვნად არის დავალებული „ივერიისაგან“. დაარსების დღიდანვე „ივერია“ შეუდგა ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების შეკრებასა და გამოქვეყნებას. თითქმის ყველა ფოლკლორული ჟანრის ნიმუშები პოულობდა ადგილს მის ფურცლებზე. სისტემატურად, ყოველკვირეულად მკითხველებს საშუალება ჰქონდათ გაცნობოდნენ საქართველოს ყველა კუთხის, ბარისა და მთის ხალხურ-პოეტურ საუნჯეს. განსაკუთრებული ყურადღებით სარგებლობდა ფშავ-ხევსურეთი. ამისათვის საკმარისია გავიხსენოთ მთელი სერია ფშაური ლექსების პუბლიკაციისა „ივერიაში“. ფოლკლორული კლასიკის პოპულარიზაციის დროს „ივე-

რია“ არ დასჯერდა ცალკეული ნიმუშების გამოქვეყნებას. რედაქციამ მეორე სერიოზული ნაბიჯიც გადადგა: ეს იყო ხალხური საუნჯის კრებულებად გამოცემა. ამ ღონისძიების შედეგია დ. ხიზანაშვილის შეკრებილი „ფშაური ლექსების“, აგრეთვე „ნაკვესების“ და „დამაკვირდის“ ცალკე წიგნებად გამოსვლა 1887 წელს.

„ივერიის“ რედაქციის ასეთი ღონისძიებანი შემთხვევითი ხასიათის არ იყო, ეს მის პროგრამაში შედიოდა. ყოველივე გასაგები გახდება თუ გავიხსენებთ, რომ გაზეთს სათავეში ედგა ილია ჭავჭავაძე და უკანასკნელს კი ხალხის შესწავლა, ფოლკლორული შემოქმედების შეკრება და გამოცემა დიდ ეროვნულ საქმედ მიაჩნდა.

სწორედ ამ პერიოდში „ივერიის“ მეოხებით ჩაეყარა საფუძველი ხალხური ვეფხისტყაოსნის ვარიანტების შეკრებას და შესწავლას. გაზეთში უმალ ცნობები გამოჩნდა ტარიელიანზე, მერე ამას წერილები, ვარიანტები და ნარკვევები მოყვა. პირველი საინფორმაციო ცნობები 1887 წელს გამოქვეყნდა. იგი ეკუთვნოდა ცნობილ ეთნოგრაფს ნ. ხიზანაშვილს (ურბნელს). ავტორი ხევსურეთში მოგზაურობის გამო შენიშნავდა: „ლხინისა და ნადიმობის დროს ფანდურზედ მღერიან რუსთაველის სიტყვობით სავსე ლექსებს“. აგრეთვე ბევრმა ხევსურმა ზეპირად იცის ვეფხისტყაოსნის ადგილებიო (ივერია, № 159, 1887). ეთნოგრაფებმა და ფოლკლორისტებმა დაადასტურეს ფაქტი, რომ შოთა რუსთაველის მარად ცოცხალ პოეზიას გავლენა მოუხდენია მშრომელი მასების შემოქმედებაზე, ფანტაზიაზე და ძველი თქმულებების გარდაქმნის თუ პოემის ფოლკლორიზაციის გზით ხალხური ვეფხისტყაოსანი შეუქმნია. ინტელიგენციის წინაშე მორიგი ეროვნული საქმე გაჩნდა: აუცილებელი იყო ვეფხისტყაოსნისა და შოთა რუსთაველის თემაზე არსებული ყოველგვარი მასალის შეკრება¹. ეს საჭიროება დაუყოვნებლივ საზოგადოებას ეცნობა, ჭეროვნადაც განემარტა. ამ საქმეს წერილობით პირველად ქართული ფოლკლორის დიდი მოამაგე პეტრე უმიკაშვილი გამოეხმაურა. იგი წერდა: „ტარიელის ლექსების ანუ ვეფხისტყაოსნის ლექსების შეკრება, როგორცა ვთქვით, ძვირფასი შრომა იქნება. მისი გამოცემა დაგვანახებს, რამდენად მიღებულია ხალხში რუსთაველის ვეფხისტყაოსანი, როგორ შეთვისებულია, და რუსთაველის გენიოსობას რა დაუმატა ან როგორ შეცვალა იგი ერის პოეტურმა ნიჭმა და გენიოსობამ. თუ მართლა მთელი პოემა აღმოჩნდა ხალხის მიერ თავისებურად გადაკეთებული, ეს საგანი იშვიათ მოვლენად ჩაითვლება მთელს მსოფ-

¹ მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, 1956, გვ. 181.

ლიო პოეზიაში“ (ივერია, 1987 წ. № 171)². ამ სიტყვებში აშკარად გამოსჭვრის პ. უმიკაშვილის შეფასებაც, მისი ხალხურ ვერსიასთან დამოკიდებულება. უმთავრესი კითხვა, რასაც პ. უმიკაშვილი ყურადღებას აქცევს, ესაა, როგორ მიიღო ხალხმა რუსთაველის გენიალური პოემა, რა შეცვალა და რა ჩაურთო. გავლენის ხარისხი იმის მიხედვით არის შეფასებული, თუ როგორ შეითვისა მასამ უმაღლესი რანგის პოეზია, მისწვდა თუ არა მის ფილოსოფიურ და ესთეტიკურ არსს. ეს უკანასკნელი გამოჩენილ ფოლკლორისტს უფრო მნიშვნელოვან მოვლენად მიაჩნდა, ვიდრე ლიტერატურული ნაწარმოების წინამძღვართა არსებობის დადასტურება. ამ შემთხვევაში ჩეხოსლოვაკიაში მოგზაურობის ერთი ეპიზოდი მახსენდება. პრაღიდან დაშორებით, ბენეშოვოს მახლობელ სოფელში საბჭოთა დელეგაციის წევრები მიგვიწვიეს მოსავლის დესასწაულზე. სასოფლო კლუბში სახელდახელოდ კონცერტი გაიმართა, რომელშიც ადგილობრივი მცხოვრებნი იღებდნენ მონაწილეობას. მრავალი სიმღერა შესრულდა, ზოგი სოლოდ, ზოგი კოლექტიურად. სხვათა შორის, ორკესტრმა ქართული სულიკოც შეასრულა და მის მელოდიაზე დიდი ხალისით რამდენიმე წყვილმა იცეკვა. საღამოზე უფრო პროფესიონალური სიმღერები და მუსიკა ისმოდა. მეზობელს, რომელიც საბჭოთა კავშირში იყო ნამყოფი, ვკითხე: ადგილობრივი, ხალხური სიმღერები თუ იცნიანთქო. ჩემმა მეზობელმა ღიმილით მიპასუხა: ჩვენ ყველაფერს ვმღერით. რაც კარგია და მოგვეწონება, არ ვარჩევთ ჩვენია თუ სხვისი, მაშინვე ვსწავლობთ და როგორც საკუთარს, ისე ვმღერით. ამიტომ აქ შეიძლება მოისმინოთ როგორც უშუალოდ ჩეხური, ისე გერმანული, რუსული და, ხედავთ, ქართული სულიკოც. ყველაფერი ეს ხალხურია და მას ჩვენი ერიც სიამოვნებით ასრულებსო.

დიახ, რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ კემშარიტად ხალხური მოვლენაა, მასში მთელი ქართველი ერის სულიერი ცხოვრება არის ჩაქსოვილი, მაგრამ ეს ხალხთან დამოკიდებულების, ფოლკლორთან ურთიერთობის მხოლოდ ერთი ასპექტია. პ. უმიკაშვილმა და 80-იანი წლების მოღვაწეებმა თავიდანვე სწორად შეამჩნიეს პრობლემის ერთი მხარე, მაგრამ იგი არ იყო საკმარისი. საკითხი ყოველმხრივ შემოწმებას მოითხოვდა.

პ. უმიკაშვილს კვლავ პირველი ინფორმაციის ავტორი ნ. ხიზანაშვილი გამოეხმაურა, რომელმაც თავის ახალ წერილში ხევსურული ხალხური პოეზია მთლიანად განიხილა და ეჭვი გამოთქვა

² პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, IV, მ. ჩიქოვანის რედ., 1964 წ., გვ. 225.

ხევსურეთში გალექილი ხალხური „ვეფხისტყაოსნის“ არსებობაზე. „ვეჭვობ, რომ ხევსურეთში ხალხის კილოზედ მთლად გალექილი „ვეფხისტყაოსანი“ მოიპოვებოდეს... განუვითარებელი ხევსურის გონება აზრის მაღალ ფრენას ვერ მისწვდება. მე თვითონ მეფანდურებისაგან „ვეფხისტყაოსნის“ სავაჟაკო ლექსები გამიგონია, სხვა არაფერი“-ო³.

აღნიშნული წერილების მეოხებით ტარიელიანისადმი ინტერესი უფრო გაიზარდა. ნუ დაგვაეციწყდება, ამ პერიოდში ფრიალ ნაყოფიერ მუშაობას აწარმოებდა „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენი კომისია და რუსთაველის ირგვლივ წარმოებული ძიებანი საზოგადოებაში დიდ გამოძახილს პოულობდა. მალე „ვეფხისტყაოსნის“ 22 ხელნაწერის შეჯერება და შესწავლა წარმატებით დაგვირგვინდა. 1888 წელს გამოვიდა ზიჩის შიერ მდიდრულად დასურათებული და ტატიშვილისგან მშვენივრად გაფორმებული ვეფხისტყაოსნის ქართველიშვილისეული სანიმუშო გამოცემა, რომელსაც ნახევარი საუკუნის მანძილზე ბადალი არ გამოსჩენია. აი სწორედ ამ გარემოებამაც მოუმართა ხელი ტარიელიანისადმი ინტერესის გაღვივებას. საქმე „ივერიის“ მოწინავე წერილამდე მივიდა. 1888 წლის № 52-ის მოწინავეში ალ-ნალი [ალ. ნანეიშვილი] წერდა: „ის გარემოება, რომ ხალხში დაცულია ზეპირი „ვეფხისტყაოსანი“, მრავალს სალიტერატურო, საკრიტიკო საგნებს დაბადავს ჩვენს მწერლობაში. შესაძლოა ის აზრიც დაბადოს, რომ რუსთაველის წინადაც არსებობდა ხალხში ლექსად ან ამბად „ვეფხისტყაოსანი“ და მხოლოდ რუსთაველმა შეკრიბა, გაალაზათიანა და გააშალაშინა ხალხის გადმონაცემით, მაგრამ ის უფრო საფიქრებელია, რომ რუსთაველის ნაწერი გავრცელდა და ჩაინერგა ხალხის გულში“⁴.

როგორც პ. უმიკაშვილის, ისე ალ. ნანეიშვილის წერილები გარკვევით ნეგატიურად განიხილავენ იმ მოსალოდნელ თეორიას, რომელიც შემდეგში წამოაყენეს შოთა რუსთაველის პოემის წარმოშობის ასახსნელად. ჭერ შეფარვითი ხასიათის მსჯელობაა, თითქოს რაღაცას მოელიან, ავტორთა დაუსახელებლად კიდევაც ებრძვიან და ცდილობენ არ მისცენ ოფიციალური ხასიათი იმას, რასაც შინაურ მსჯელობაში, ჩანს, მწვავე ხასიათიც ჰქონდა.

როდესაც 1887 წელს „ივერიაში“ ცნობები გამოჩნდა ტარიელიანზე, უნდა ვიფიქროთ, რედაქციის თანამშრომლები უკვე გაცნობილი იყვნენ სათანადო ვარიანტებსა და ჩანაწერებს. ამას გვაფიქრებინებს ის ფაქტი, რომ 1887-88 წლებში ზედიზედ გამო-

³ ნ. ხ. ი. ა. ნ. ი. შ. ვ. ი. ლ. (უ რ ბ ნ ე ლ ი), ეთნოგრაფიული ნაწერები, გ. ჩიტაის რედ., 1940 გვ. 118.

⁴ პ. ხ. ი. კ. ო. ვ. ა. ნ. ი., ხალხური ვეფხისტყაოსანი, მე-2 გამოც., 1937, გვ. XXIV.

ქვეყნდა „ივერიაში“ ტარიელიანის წმინდა ფოლკლორული ჩანაწერები. სათავე ამ საქმეს მესხეთს, ჯავახეთსა და კახეთში ჩაწერილმა ვარიანტებმა დაუდო.

რადგან ორი წლის შემდეგ პრინციპული მეცნიერული დისკუსია დაიწყო ხალხური ვეფხისტყაოსნის თემაზე, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს ისეთმა გამოჩენილმა მეცნიერებმა და საზოგადო მოღვაწეებმა, როგორიც იყვნენ ალ. ხახანაშვილი, ნ. მარი, ვაჟა-ფშაველა და სხვ., ამის გამო საჭიროდ მიგვაჩნია ზუსტად დავასახელოთ ვარიანტები, რომლებსაც ემყარებოდნენ მოკამათეები 1890 წლის დასაწყისში.

აი ეს მასალა.

1. გ ლ ე ხ უ რ ი ლ ე ქ ს ე ბ ი. ვეფხისტყაოსნიდან გადაკეთებული ხალხის მიერ, გაგონილი და ჩაწერილი სოფ. ხიზაბავრაში (ჯავახეთში) იაკობ ლაზრიშვილის მიერ. ივერია, 1887 წ., 16 ოქტომბერი, № 2155.
2. ვ ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ა ნ ი ხ ა ლ ხ ი ს მ ი ე რ თ ქ მ უ ლ ი. გაგონილი და ჩაწერილი კახეთში ალავერდობას სოსიკო მაჭავარიანის მიერ. ივერია, 1887 წ. 28 ოქტომბერი, № 242.
3. ხ ა ლ ხ უ რ ი ვ ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ა ნ ი. გაგონილი სოფ. არტაანში, პაპა ბარათაშვილისაგან და ჩაწერილი დ. ხიზანაშვილის მიერ. ივერია. 1888 წ. 28 თებერვალი № 456.
4. ხ ა ლ ხ უ რ ი ვ ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ა ნ ი, ქსნის ხეობაზე გაგონილი და ჩაწერილი სოსიკო მაჭავარიანის მიერ. ივერია, 1888 წ., 8 მარტი, № 447.
5. მ გ ზ ა ე რ ი ს დ ლ ი უ რ ი დ ა მ. ალ. ხახანაშვილის მიერ სოფ. ბიწმენდში (ქართლი) ივანე (ფოთოლა) ბეკორიაშვილის თქმით ჩაწერილი ლექსები. ივერია, 1888 წ. 6 აგვისტო, № 165.
6. ზ ლ ა პ ა რ ი ტ ა რ ი ე ლ ი ს ა ა ნ უ ხ ა ლ ხ უ რ ი ვ ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ა ნ ი. გაგონილი სოფ. არტაანში (თიანეთი) გეჭურა პაპუაშვილის თქმით და ჩაწერილი დ. ხ-ლის (ხიზანაშვილის) მიერ. ივერია, 1888 წ. 2 და 3 ნოემბერი, № 230—2318.
7. ტ ა რ ი ე ლ ი ს ზ ლ ა პ ა რ ი, ა ნ უ ხ ა ლ ხ შ ი დ ა შ თ ე ნ ი ლ ი ვ ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ა ნ ი. ქართლში გაგონილი თ. სა-კიას [სახოკია] მიერ. ივერია, 1890 წ.. 11 და 12 იანვარი, №№ 7—89.

ძირითადად ეს მასალა ჰქონდა მკითხველს ხელში, როცა 1890 წლის 1-ლ თებერვალს „ივერიაში“ ალ. ხახანაშვილმა გამოაქვეყნა ნარკვევი: „ხალხში დარჩენილი ტარიელის ამბავი და შოთას ვეფხისტყაოსანი“. ალ. ხახანაშვილმა განიხილა ტარიელიანის 5 ვარიანტი, შეადარა ისინი შოთას დიდებულ პოემას და სცადა მოენახა რა არის მათ შორის საერთო. მსგავსებისა და სიუჟეტური

5 გ. ი მ ე დ ა შ ვ ი ლ ი, რუსთაველოლოგიური ლიტერატურა, გვ. 117.

8 მ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი, ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 194.

7 იქვე, გვ. 215.

8 იქვე, გვ. 103.

9 იქვე, გვ. 157.

ერთგვარობის დადასტურების შემდეგ მკვლევარმა კითხვა დასვა: „შოთას პოემამ იმოქმედა ერის მეხსიერებაზედ და გვასწავლა როგორც ერისგანვე შედგენილი მოთხრობა, თუ საერთოდ გავრცელებულმა ვეფხისტყაოსანმა მისცა მასალა პოეტს ტარიელის ამბავი სალიტერატურო, ხელოვნებით აგებულ ნაწერად გადაექცია?“¹⁰ მკვეთრად დასმულ კითხვას ასევე თამამი დასკვნა მოყვა. „ნაწყვეტი ლექსები ხალხისა გარდაქმნილია ლიტერატურულ პოემად. პოეტს შეუტანია კაცის ამამაღლებელი და განმასპეტაკებელი გრძნობა სიყვარულისა, თავიდან ბოლომდე გაუტარებია ეს აზრი და ამით შეუერთებია დაწყვეტილი საერო ლექსები. შოთას გაუმშვენიერებია ხალხური პოემა ფილოსოფიური მოსაზრებით, მეტყველის ენით, პოეტურის აღმაფრენით“ (ივერია, № 25, 1890)¹¹. მიუხედავად იმისა, რომ ალ. ხახანაშვილის დებულებებს დასაბუთება აკლდა, როგორც ეს ჩვენს აღრინდელ შრომაშია აღნიშნული, მაინც იგრძნობოდა აზრის სიახლე. ალ. ხახანაშვილი აღიარებდა: ა) „ვეფხისტყაოსანს“ წინ უსწრებდა ხალხში გავრცელებული მცირე ეპიკური ლექსები, ბ) პოემის ავტორს გაუერთიანებია ნაწყვეტი ლექსები ერთ მთლიან ნაწარმოებში, გ) დამოუკიდებელი ხალხური ლექსები შოთა რუსთაველს ერთი მთლიანი ფილოსოფიური და ესთეტიკური კონცეპციის მიხედვით დაულაგებია და შეუერთებია, ესე იგი ერთგვარი სარედაქციო მუშაობაც ჩაუტარებია წმინდა პოეტური შემოქმედების გარეშე. თუ ამ თვალსაზრისს ევროპული ლიტერატურის ისტორიის მიხედვით განვიხილავთ, უნდა ვთქვათ, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს „ნიბელუნგების სიმღერის“ შესახებ ლანხმანის თეორიის ანალოგიასთან „ვეფხისტყაოსნის“ მასალაზე. აქაც, როგორც ლანხმანთან, უფრო ადრე ვოლფთან „ილიადას“ შესახებ, საუბარია ხალხური ლექსების, ცალკე ლირიკულ-ეპიკური ჟანრის ლექს-სიმღერების შეერთებაზე, მათ ერთ ლიტერატურულ პოემად გარდაქმნა-გამთლიანებაზე. მსგავსად ევროპელი მეცნიერებისა, კერძოდ ჰიოსლერისა, შეგვიძლია ალ. ხახანაშვილის თეორიას ლიტერატურული გამთლიანების, რედაქციული კრებულის თეორია ვუწოდოთ.

თავიდანვე მოსალოდნელი იყო, რომ ლიტერატურული გამთლიანების თეორია დისკუსიას გამოიწვევდა. ასეც მოხდა. თვითონ ალ. ხახანაშვილი გადაჭრით ვერ ამბობდა, რომ არსებული მასალის საფუძველზე მტკიცე დასკვნის გამოტანა შეიძლებოდა. მკვლევარი

¹⁰ გ. ი მ ე დ ა შ ვ ი ლ ი, რუსთაველოლოგიური ლიტერატურა, გვ. 161.

¹¹ მ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი, ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1936, გვ. 54; ალ. ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, გვ. 354.

გრძნობდა რა ფოლკლორული მასალების ნაკლებობას, შენიშნავდა: „ამ ხანად არ შეიძლება გადაწყვეტილ იქნას, რა ურთიერთობაა ხელოვნებით დაწერილ პოემასა და ხალხში დარჩენილ ტარიელის ამბავს შორის“. ნათქვამის მიხედვით აშკარად ჩანს, რომ ავტორს არ უეცრია საბოლოო პასუხის გაცემა იმაზე, თუ რა დამოკიდებულება აქვს შოთა რუსთაველს ქართველი ხალხის ტრადიციულ შემოქმედებასთან¹².

ცნობილია, რა მწვავე კამათი გაიშალა ალ. ხახანაშვილის ნარკვევის ირგვლივ. პრინციპული თვალსაზრისით ლიტერატურული გამთლიანების თეორიას კიდევ ორი ერთიმეორის საწინააღმდეგო თეორია დაემატა. პირველია, მაშინ ახალგაზრდა ორიენტალისტის, ნიკო მარის თარგმნილობის თეორია, მეორე კი ასევე ახალგაზრდა პოეტის ვაჟა-ფშაველას ორიგინალურობის თეორია. ამრიგად, 90-იანი წლების გარიჟრაჟზე სამი ძირითადი შეხედულება გაფორმდა რუსთველოლოგიაში: 1. ისტორიულად შემუშავებული ორიგინალობის, 2. ლიტერატურული გამთლიანებისა და 3. თარგმნილობის თეორიები. ამათგან მეორე საკუთრივ 90-იან წლებში შემუშავდა, დანარჩენ ორს კი ხანგრძლივი წინამძღვრები გააჩნდა.

ალ. ხახანაშვილის თეორიის წინააღმდეგ პირველად ვაჟა-ფშაველამ გაილაშქრა. იმავე „ივერიის“ ფურცლებზე ვაჟამ თავიდან ბოლომდე უარყო ვეფხისტყაოსნის ფოლკლორული წინამძღვრების არსებობა. რუსთაველს არავითარი ნაწყვეტი ლექსები არ გაუერთიანებიაო. „როგორ? ნაწყვეტი ლექსები იყო და მერე ამ ლექსებს აზრი არაფერი ჰქონდა?.. რჩება საწყალ შოთას ბურთი და მოედანი გმირების ტანისამოსის, პირისსახის, აბჯარ-აბგრისა, და ამის გამოხატვას ხომ აზრი არ ჰქვია... გამოვიდა, რომ რუსთაველს მარტო ერთმანეთზე მიუკოწიწებია ეს ლექსები, მოუქუჩებია ერთად, როგორც ახლა აგროვებენ ბევრნი სახალხო ლექსებს“¹³. ვაჟამ საამისო საბუთების მოყვანაც სცადა. მან ხალხურ ვეფხისტყაოსანში მართლაც იპოვა რამდენიმე ისეთი ადგილი, რომელთა ახსნა თუ არამწიგნობრული გავლენა, შეუძლებელია. ამის საფუძველზე საერთო დასკვნაც გაკეთდა: „ლიტერატურული ვეფხის-

¹² მკვლევარმა შემდეგში უფრო ზუსტად ჩამოაყალიბა თავისი მოსაზრებანი: „პოეტი (რუსთაველი) სარგებლობს ხალხური ზღაპრით პოემის ასაგებად“, „პოეტმა ამ საერთო სქემას მისცა თვითშემოქმედებითი ნიჭით დრამატული სისრულე და ფსიქოლოგიური სინამდვილე“, ანდა კიდევ: „ზეპირად მოთხრობილი ამბავი ტარიელზედ უფროსია ხელოვნურად შექმნილს პოემაზედ“ (ალ. ხახანაშვილი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, გვ. გვ. 354, 371, 373).

¹³ ვაჟა-ფშაველა, თხზ., ტ. IX, გვ. 119.

ტყაოსანი წინათ ყოფილა გავრცელებული ხალხში, ხალხს შეჰყვარებია პოემა და, რაც დაჰვიწყებია პოემიდან, ის თვითონ უკეთებია და უმატებია“¹⁴. ამრიგად, ვაჟა-ფშაველა ხახანაშვილის საპირისპიროდ ამტკიცებს: „დიად, რომ რუსთაველი არ გვიხატავდეს თანამედროვე ეპოქას, ოქროს საუკუნეს, რომელიც იალბუზივით ქედმოღერებული სდგას მთელს საქართველოს ისტორიაში, არ აღევდეს პასუხს უმთავრესს იმ საუკუნის კითხვაზე, მაშინაც კი ვერ ვიტყვოდით, თუ ტარიელის ამბავი უცხოეთიდან არის შემოტანილი, იმდენად ქართულია „ვეფხისტყაოსანი“, იმდენად ამოღებულია ქართველის გულიდან, იმდენად გამომხატველია მთელის ერის არსებისა“¹⁵. როგორც ვხედავთ, ვაჟა ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტის უცხოური წარმოშობის თეორიას ებრძვის, რომლის საბუთს თითქოს თვითონ პოემაში ნახულობდნენ „ესე ამბავის“ საფუძველზე. ცხადია, ალ. ხახანაშვილის მცირე საბუთებს არ შეეძლო დამაჯერებლად ემოქმედნა 90-იანი წლების საზოგადოებაზე. ამიტომაც ცოტა ხნის შემდეგ ნ. მარი უარყოფითად აფასებდა ალ. ხახანაშვილის აღნიშნულ რუსთველოლოგიურ ნარკვევს: „კითხვა ვისი ქმნილებაა ვეფხისტყაოსანი, ერის თუ რუსთაველისა, უნდოდა და დამსული“¹⁶.

ვაჟა-ფშაველა საპოლემიკო წერილში ხალხური ნაწარმოების რაობასაც შეეხო. რას ეწოდება ხალხური ნაწარმოები და როგორ იქმნება იგი? ეს კითხვა დღესაც ერთ-ერთი კარდინალურ საკითხთაგანია ფოლკლორისტიკაში. საინტერესოა, როგორ ესმოდა იგი მე-19 საუკ. გამოჩენილ პოეტსა და მოაზროვნეს. „განა, ხალხურს ამბავს, ლექსს რომ ვეძახით, ამ სახელს, მართლა მთელმა ხალხმა მიიღო მონაწილეობა ამის შედგენაში! ხომ აქაც ერთი, ცალკე აღებული ერიდან პირი იტყვის ჯერ და მერე ხალხი გაიმეორებს, მიუმატებს ან დააკლებს“. ყოველ ფოლკლორულ თხზულებას ვაჟას აზრით, ინდივიდუალური საწყისი აქვს, ხალხი პირველმოქმედის შექმნილს გადაამუშავებს, გააშალაშინებს, და ამგვარი თანაავტორობით შეიტანს წვლილს საქვეყნოდ გავრცელებულ ლექსებსა და სიმღერებში, პროზასა და პოეზიაში.

ვაჟას მიერ 90-იან წლებში გამოთქმულმა შეხედულებამ მნიშვნელოვანი ევოლუცია განიცადა. ტენდენცია ფოლკლორული წყაროს აღიარებისაკენ მიემართებოდა, ისე, რომ სიცოცხლის უკანასკნელ პერიოდში, ვაჟა-ფშაველამ უკვე აღიარა „ვეფხისტყაოსნის“ ხალხურ-პოეტური წყაროების არსებობა. იქ, სადაც ვაჟა ახა-

¹⁴ ვ ა ჯ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა, თხზ., ტ. IX, გვ. 119.

¹⁵ იქვე, გვ. 115--16.

¹⁶ თეატრი, № 12, 1890 წ.

სიათებს საკუთარ შემოქმედებით წყაროებს და განმარტავს ფოლკლორთან დამოკიდებულების მეთოდს. სანიმუშოდ ასახელებს გოეთეს „ფაუსტს“, შექსპირის „ჰამლეტს“, „მეფე ლირს“. „რომეო და ჯულიეტას“. „ყოველი დიდებული საკაცობრიო ნაწარმოები შექსპირისა, გიოტესი ხალხურ თქმულებებზეა აშენებული“. ამის გამო „ესევე ითქმის დიდებულს შოთაზე და მის ვეფხისტყაოსანზე“, — წერდა ვაჟა-ფშაველა 1914 წელს¹⁷.

ალ. ხახანაშვილისა და ვაჟა-ფშაველას შემდეგ თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ხალხური ვეფხისტყაოსნის შესწავლით აღარავინ დაინტერესებულა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ლიტერატურული რედაქციის თეორია მოკვდა და ვეფხისტყაოსნის ხალხურ-პოეტური წყაროების ძიება რუსთველოლოგიის აქტუალურ საკითხთა რიგიდან მოიხსნა. ეს დუმილი რუსთაველის ვეფხისტყაოსნის 750 წლის იუბილის პერიოდში დაირღვა მხოლოდ. ხალხური ვეფხისტყაოსნისა და რუსთაველზე ზეპირი გადმოცემების შესწავლაში გარდატეხა 1934 წლიდან დაიწყო. ამის უმთავრესი მიზეზი შეიქნა ჩვენი რამდენიმე წერილისა და ნაშრომის ზედიზედ გამოქვეყნება ქართულ, რუსულ და საბჭოთა კავშირის სხვა ხალხების ენებზე. მათ შორის უმთავრესია:

1. ვეფხისტყაოსანი ხალხურ პოეზიაში. „კომუნისტი“, 4 ოქტომბერი 1934 წ.
2. ხალხური ვეფხისტყაოსანი. „ლიტ. ძიებანი“, ტ. I, 1935 წ.
3. ხალხური ვეფხისტყაოსანი. გამოკვლევა და ტექსტები, 1936 და 1937 წწ. გამოცემანი.
4. შოთა რუსთაველი და ქართული ფოლკლორი. კრებული „შოთა რუსთაველი სკოლაში“, 1937 წ.
5. შოთა რუსთაველი და ხალხური შემოქმედება, „მნათობი“, № 12, 1937 წ.
6. Ш. Руставели и народное творчество. „Правда“, № 277, 1937.
7. Ш. Руставели и грузинский фольклор. „Лит. критик“, № 4, 1937.
8. შოთა რუსთაველი და ხალხური შემოქმედება. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, № 12, 1937 წ.
9. ზღაპარი ტარიელისა, „ლიტ. საქართველო“, № 1, 1938.
10. Шота Руставели и народное творчество. კრებული: „Руставели и его время“, М., 1939 г.
11. საგმირო-რომანტიული მოტივები ქართულ ეპოსში. „ლიტერატ. ძიებანი“, ტ. I, 1943 წ.

სხვა მცირე თუ სპეციალურ წერილებსა და მიმოხილვებს აღარ ჩამოვთვლით, რომელთა დასახელება შედარებით სრულად წარმოდგენილია გ. იმედაშვილის ანოტირებულ ბიბლიოგრაფიაში „რუსთველოლოგიური ლიტერატურა“, და თავის დროზე გარკვეული როლიც ითამაშეს ხალხური ვეფხისტყაოსნის პრობლემათა აქტივი-

¹⁷ ვაჟა-ფშაველა, თხზ., IX, გვ. 362.

ზაციის საქმეში. შეიძლება გარკვევით ითქვას, რომ აღნიშნული ნაშრომების გამოქვეყნების შემდეგ ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსებმა და რუსთველოლოგებმა უკუაგდეს ადრინდელი ტრადიცია და ხელი მიუყვეს ტარიელის განცობას, პოემასთან მისი ურთიერთობის გამოკვლევას. ამჟამად როგორც ქართულ და რუსულ, ისე სხვა ენებზე მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს რუსთველის ხალხურ შემოქმედებასთან დამოკიდებულების შესახებ. აქ მიზნად არ ვისახავთ სათანადო ლიტერატურის კრიტიკული მიმოხილვა წარმოვადგინოთ. სანიმუშოთ დავასახელებთ იმ მკვლევარებს, რომლებიც ამა თუ იმ კუთხით შეეხენ პრობლემას და თავისი აზრი გამოთქვას. ასეთ მკვლევართა შორის არიან: ივ. ჯავახიშვილი, კორნ. კეკელიძე, შ. ნუცუბიძე, ალ. ბარამიძე, კ. ჭიჭინაძე, პ. ინგოროყვა, ს. კაკაბაძე, დ. კარიჭაშვილი, უსტ. აბულაძე, გ. იმედაშვილი, ვ. გოლცევი, ვ. ბერიძე, ი. მეგრელიძე, ს. ცაიშვილი, ს. ყუბანეიშვილი, ალ. დუდუჩავა, ალ. ლლონტი, ქს. სიხარულიძე, ელ. ვირსალაძე, მ. ალავეძე და სხვ. რუსთველოლოგებს ამჟამად ფართო მიმოხილვანი მოეპოვებათ ხალხური ვეფხისტყაოსნის შესახებ. აკად. კ. კეკელიძემ თავის „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ ახალ გამოცემებში საჭიროდ მიიჩნია ამ საკითხებზე სპეციალურად შეჩერებულობა: აკად. ალ. ბარამიძე მონოგრაფიაში „შოთა რუსთაველი“ ცალკე თავი მიუძღვნა ხალხურ ვეფხისტყაოსანს; აკად. შ. ნუცუბიძე 1958 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში „Творчество Руставели“ ვრცლად ეხება რუსთაველის პოეზიის ხალხურ წყაროებს და ხშირად იზიარებს მოსაზრებებს, რომლებიც გამოთქმული იყო ფოლკლორისტულ ნარკვევებში; დასასრულ, მეორედ გამოქვეყნდა პროფ. ი. მეგრელიძის მონოგრაფია „Руставели и фольклор“, რომელშიც ორიგინალურად არის დაყენებული, როგორც შოთა რუსთაველის ცხოვრების ფოლკლორში ასახვის, ისე ტარიელისა და ვეფხისტყაოსნის ურთიერთობის საკითხები.

მრავალფეროვანი და თანაც მრავალი ავტორის შრომების არსებობა უკვე თავისთავად მეტყველებს ხალხური ვეფხისტყაოსნის მნიშვნელობაზე და იმ თქმულებათა ღირსებაზე, რომლებიც ქართულმა ზეპირსიტყვიერებამ საუკუნეების განმავლობაში შემოინახა დიდებული პოეტის პიროვნებაზე, იმ შოთა რუსთაველზე, რომელიც ქართული პოეზიის ძირია და შემდეგდროინდელი ლიტერატურა მასზე შენობს.

ზემოთ დასახელებული მკვლევარების მიერ ტარიელის განხილვის დროს არა ერთი საყურადღებო შენიშვნაა გამოთქმული.

ამჟამად საჭირო არაა განვიხილოთ შენიშვნების საბუთიანობა. როგორც არ უნდა იყოს თანამედროვე რუსთველოლოგთა რეაგირება, მაინც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ტარიელიანის კვლევა-ძიების ორბიტში შემოტანას მნიშვნელობა ჰქონდა როგორც ლიტერატურის ისტორიის, ისე ფოლკლორისტიკისათვის. მომიჯნავე დისციპლინებისთვის თანაბრად საინტერესო პრობლემის დაყენება და მისი საერთო ბაზაზე გადაწყვეტის ცდა, რა შედეგიც არ უნდა მოყვეს ძიებას, გარკვეულ გამოცდილებას მათებს მეცნიერებას ეროვნული კულტურის ძეგლების შესწავლის დარგში.

რუსთაველის ფოლკლორთან დამოკიდებულების გარკვევის დროს საჭიროა დეტალური სიუჟეტური და პოეტური შედარებანი ლიტერატურულ და ხალხურ ვეფხისტყაოსანს შორის, რუსთაველის პოემასა და საერთოდ ფოლკლორს შორის, შემდეგ კი უნდა შეუჯერდეს რუსთაველის თემაზე შექმნილი თქმულებები ისტორიულ სინამდვილეს. პირველი რუსთაველის ეროვნულ ტრადიციასთან შემოქმედებით დამოკიდებულებას გამოამჟღავნებს, უკანასკნელი კი გვიჩვენებს, როგორ გადავიდა პოეტის პიროვნება ზეპირსიტყვიერებაში და რა შეიძლება სარწმუნოთ მივიჩნიოთ ხალხური ბიოგრაფიიდან.

აი, რა პრობლემები დგება მკვლევარის წინაშე.

საღმრთო და ლიტერატურულ ჟურნალთა შედარებითი ანალიზი

(სიუჟეტური შეხედრანი)

ორი ნაწარმოების შინაარსობრივი შედარების დროს მათი სიუჟეტური ნათესაობა ან სიშორე ირკვევა. ამ შემთხვევაში საანალიზო ნაწარმოებები საერთო საფუძველზეა აგებული; ამგვარ საერთო ნიადაგს სამი ძმის თუ სამი ძმადნაფიცის თავგადასავალი წარმოადგენს. ხალხური და ლიტერატურული ვერსიები სიუჟეტურ განვითარებაში ერთმანეთს ხან უახლოვდებიან, ხან პარალელურად მიემართებიან, ზოგჯერ კი დინების საერთო კალაპოტში თავსდებიან. გარდა ამისა არის შემთხვევები, როცა სიუჟეტები წყალგამყოფის მოპირდაპირე მხარეებზე იკაფავენ გზას და სხვადასხვა წარმოშობის შთაბეჭდილებას ქმნიან, თუმცა დასაწყისში ერთი წყაროთი იკვებებიან.

შინაარსობრივ მსგავსებათა ჩვენება ტექსტუალურად ახლოს მდგომი ეპიზოდების ანალიზით უნდა დავიწყოთ. აქ არ გამოვეუდგებით რაიმე განსაკუთრებული საკლასიფიკაციო პრინციპების შემუშავებას. ჩვენ პირდაპირ შოთა რუსთაველის პოემის სიუჟეტს გავყვებით და მის მიხედვით დავალაგებთ ფოლკლორულ მასალებს. ლიტერატურული თხზულების გამოსავალ პუნქტად აღება იმ მხრივაც არის მიზანშეწონილი, რომ იგი ნაკლებ ვარიანტულია, ხალხური თქმულებანი კი დიდ სიკრეღესა და მრავალფეროვნებას ამჟღავნებენ ჩანაწერებში. ეს ერთის მხრივ, ხოლო მეორე მხრივ, ლიტერატურული ნაწარმოების კვალობაზე გათვალისწინებული საერთო სიუჟეტი თვალსაჩინოდ დავგანახებთ ლაქუნებსა და ნახტომებს, რაც დასაწყისიდანვე იჩენს თავს. დასასრულ, ამ წესით ფოლკლორულ შესასიტყვაობათა აღრიცხვა საშუალებას მოგვცემს ვეფხისტყაოსნის ერთგვარი ხალხურ-პოეტური კომენტარი გავაკეთოთ და როგორც ლიტერატურიდან, ისე ხალხური ლიტერატურებიდან მომდინარე ორმხრივი ურთიერთობანი გავითვალისწინოთ.

A. შედარება უცხო მოყმის ნახვიდან დავიწყოთ. ეს ეპიზოდი ხალხური თქმულების უმრავლეს ვარიანტში იპოვება, მაგრამ რუსთაველისაგან განსხვავებული სახით. პოემაში უცხო მოყმის ნახვას ადგილი აქვს ნადირობის შემდეგ. ხალხური თქმულების ქართლური, სახოკიასეული ვარიანტის მიხედვით. ტარიელს ხელმწიფის კოკლი მონა იპოვის. რომელიც მამპატიეებლად მიემგზავრება მეორე სახელმწიფოში და მდინარეზე გადასვლა უჭირს უხილობის გამო.

„ხელმწიფეს იმ დროს ნადიმი ჰქონდა გამართული და ერთი კოკლი მონა იმ ხელმწიფემ ტარიელის სამშობლოში გაგზავნა დასაპატიებლად... კოკლი მონა მივიდა წყლის პირას, რომელიც იქვე ზღვას ერთვოდა, და რო სცნა, რომ ხიდი აღარა სდევს, წყალს წაუღიაო. დაუძახა ტარიელს: ცხენი მათხოვე, წყალში გამოვიდეო. ტარიელი ამ დროს წამოწოლილი იყო და ტირილისაგან დაქანცულს ჩასძინებოდა. ცხენის აღვირის ტარი ხელთ ეჭირა მაგრა: მონას ძახილმა ძლივს გააღვიძა ტარიელი, მაგრამ ცხენი არ ათხოვა. გაშალა მკლავი. წყალზე გადო ხიდივით. კოკლმა მონამ ზედ გაიარა ტარიელის მკლავზედ მშვიდობიანად“¹. ფოლკლორული ტექსტები ეპიზოდის აღწერაში ერთმანეთს არ ეთანხმებიან. ნაჩვენები ქართლური ვარიანტის საპირისპირო სურათია გადმოცემული 1891 წელს ს. მერკვილაძის მიერ გამოქვეყნებულ ჯოგოლა არაბულის ნათქვამში. აქ წყლის პირას ტარიელი კი არ სტირის, არამედ თვითონ კოკლი მონა, რომელმაც მდინარე ვერ გადალახა და ხელმწიფის შიშმა აიტანა.

„ერთ დღეს ტარიელი მიადგა ერთ მდინარეს, სადაც ერთი კოკლი მონა დაინახა. მონა მიდი-მოდიოდა წყლის კიდეებზე და ტიროდა. რა გატირებსო, ჰკითხა ტარიელმა კოკლ მონას. ისა ბატონო, რომ ბატონთან ვარ დაბარებული და ამ მდინარეზე ხიდი არ არის, ისე ვერ გავედი, არ ვიცი რაღა ვქნაო. ტარიელს შეებრალა კოკლი მონა, გაიშვირა მკლავი და გადვა ხიდათ მდინარეზე. მონა შედგა ზედ და გავიდა“². მიუხედავად განსხვავებისა, ამ ეპიზოდში სიტუაცია მაინც ერთნაირია. ტარიელი კოკლ მონას ეხმარება მდინარის გადალახვაში. აქ ხედებიან ისინი პირველად ერთმანეთს.

უცხო ჭაბუკის ნახვის მოტივი პოემის ძირითად ნასკეს წარმოადგენს, რომლის გახსნას ხანგრძლივი ძებნა და რაინდული სიმტკიცე სჭირდება. ტარიელის დახმარებით მდინარეზე გადასული კოკლი მონა ხალხურ ვერსიაში ხელმწიფეს უამბობს იმას, რაც პოემაში თვითონ ავტორის სიტყვებითაა გადმოცემული.

¹ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 106-7.

² იქვე, გვ. 119.

ერთი კაცი ზღვისა პირსა ნამტირალსა ჰგვანდა გმირსა,
 ზღვის კიდენი შეერთვილნეს ცრემლსა იმის ანატირსა.
 ხელთ ეჭირა თავის რაში, მკვიდრად დაემაგრა გმირსა;
 უხდებოდა მარგალიტი იმის ცხენის უნაგირსა.
 ცხენი ვთხოვე, არ მათხოვა, წყალი მაილიყებს ძირსა;
 თავის მკლავი გადმოშალა, გადო როგორც ხიდი ხისა,
 ზედ გამოველ უენებლად.
 გვარი ვკითხე, არ მასწავლა, ნულამც მიეცემა ლხინსა.
 სახელი სთქვა ტარიელი, გაბრუნდიო, მკადრა პირსაჲ.

უცნობი მოყმის ნახვა და მისი შეპყრობის ცდა სახალხო მთქმელ-
 თა საყვარელი სიუჟეტია. ამის გამო იგი სხვადასხვა ფორმითაა
 გადმოცემული. როცა საქმე გვაქვს პოეტურ ვერსიებთან, ყოველ-
 თვის. რუსთაველის ლექსი დომინანტობს. ფოლკლორულ ნაწარ-
 მოებებში კლასიკური შაირი გამარტივებული და გამსუბუქებულია.
 ამავე დროს აღარ ჩანს რუსთაველისეული ნაქედობა და სიმკვრი-
 ვე, შინაგანი ლოგიკა და სურათის სისრულე. ნათქვამის დასადას-
 ტურებლად გავსინჯოთ შესაბამისი პოეტური ადგილები და გა-
 მოთქმები.

რუსთაველი

1. ნახეს უცხო მოყმე ვინმე,
 ჯდა მტირალი წყლისა პირსა.
 (84,1)

ხალხური ვერსია

1. ა. ერთი კაცი ზღვისა პირსა
 ნამტირალსა ჰგვანდა გმირსა⁴.
 ბ. მინდორს ერთი მოყმე ვნახე,
 ნამტირალი წყლისა პირსა⁵.
 გ. ერთი ვინმე წყლისა პირსა,
 ნამტირალი ჰგვანდა გმირსა⁶.
 დ. ერთი ვინმე მოყმე ვნახე,
 ნამტირალი წყლისა პირსა⁷.
 ე. ერთსა რასმე წყლისა პირსა,
 ნამტირაჲე გვანდა გმირსა⁸.
 ვ. წყლისა პირსა ვნახე მოყმე,
 ნამტირალი, ჰგვანდა გმირსა⁹.
 ზ. წყლისა პირსა მოყმე ვნახე,
 დამტირალნი, ჰგვანდა გმირსა¹⁰.
 ც. ერთი ვინმე მოყმე ვნახე,
 მომტირალი, ჰგვანდა გმირსა¹¹.

3 ხალხური ვეფხისტყაოსანი, გვ. 107.

4 იქვე, გვ. 107, 192.

5 იქვე, გვ. 149.

6 იქვე, გვ. 172.

7 იქვე, გვ. 199, 215, 222.

8 იქვე, გვ. 204.

9 იქვე, გვ. 210.

10 იქვე, გვ. 213.

11 იქვე, გვ. 218.

- თ. ერთი რამე ზღვისა პირსა
დამტირები ჰკვანდა გმირსა¹².
ი. ერთსა ვინმეს წყლისა პირსა,
შევხედუ და გავდა გმირსა.¹³

როგორც ვხედავთ რუსთაველის ლექსის ერთი ტაეპი ათიოდე ვარიაციას გვაძლევს. მთქმელებს პოემიდან კარგად დაუმახსოვრებიან, უცხო მოყმე წყლის პირასაა, მაგრამ ბოლომდე ვეღარ შეუნარჩუნებიათ პოეტის მიერ აღწერილი მჭდომარე ტირილი. მთქმელების მიერ დახატული გმირი ხან ნამტირალია, ხან კი მომტირალი. ზოგადი სახელი „უცხო მოყმე“ შეცვლილია „ერთი კაცი“, „ერთი ვინმე“-თი. ჩანს რუსთაველური ზედწოდება თანდათან ჰკარგავდა პირვანდელ სახეს და ნებისმიერად იცვლებოდა, მხოლოდ ერთი პირობის დაცვით: ახალ გამოთქმას ლექსის ზომა არ უნდა დაერღვია!

2. შავი ცხენი სადავითა
ჰყვა ლომსა და ვითა გმირსა.
(84, 2)

2. ა. თეთრი რაში ხელთ ეჭირა,
დაებლუჟნა ვითა გმირსა¹⁴.
ბ. ხელთ ეჭირა თავის რაში,
მკვიდრად დაემაგრა გმირსა¹⁵.
გ. გვერდით ება თავის რაში,
ისიცა ჩნდა ნიაქრისა¹⁶.
დ. ხელთ ეჭირა შავი რაში
ედემი და ლომი გმირსა¹⁷.

საერთოდ ფოლკლორული ეპოსის შესაბამისად რუსთაველის „შავი ცხენი“ წარმოდგენილია პირვანდელი წმინდა ხალხური გამოთქმით: „შავი რაში“. ამ დეტალის დამუშავებაში ვეფხისტყაოსანთან ერთად თავს იჩენს ამირანის თქმულების მონაწილეობაც. ეს აშკარა გახდება, თუ ხალხურ ვეფხისტყაოსანში შესულ გამოთქმა „გვერდით ება თავის რაში“ შევადარებთ ამირანიანში მოცემულ ცამცუმის დახასიათებას: „გვერდით ება თავის რაში, ტოტით მიწას თხრიდა ისი“¹⁸. პოეტური ფრაზის მეორე ნაწილი („ისიცა ჩნდა ნიაქ-ქრისა“) დადასტურებას ვერ პოულობს შოთა რუსთაველის ნაწარმოებში და წმინდა ფოლკლორული მოვლენაა. სამაგიეროდ უგემური გამოთქმა „ედემი და ლომი გმირსა“, თანაც რუსთაველისეული „ლომსა და ვითა გმირსა“-ს პერიფრაზია.

¹² ხალხური ვეფხისტყაოსანი, გვ. 324.

¹³ იქვე, გვ. 349.

¹⁴ იქვე, გვ. 149.

¹⁵ იქვე, გვ. 107.

¹⁶ იქვე, გვ. 192.

¹⁷ იქვე, გვ. 213.

¹⁸ მ. ჩიქოვანი, მიჯაჭული ამირანი, 1947, გვ. 302.

3. ხშირად ესხა მარგალიტი
ლაგამ-აბჯარ-უნაგირსა.
(84,3)

3. ა. უხდებოდა მარგალიტი
იმის ცხენის უნაგირსა¹⁹.
- ბ. ხშირად ესხა მარგალიტი
ალვირ-აეშარ-უნაგირსა²⁰.
- გ. ტურფათ ესხა მარგალიტი,
ლახტი, ლაგამ-უნაგირსა²¹.
- დ. წერილად ესხდა მარგალიტი,
იმის ტახტა-უნაგირსა²².
- ე. ტურფად ესხა მარგალიტი,
იმის აბჯარ-უნაგირსა²³.
- ვ. წერილად ესხა მარგალიტი
ცხენსა, ლაგამს-უნაგირსა²⁴.
- ზ. ტურფად ესხდა მარგალიტი
იმის ტახტა-უნაგირსა²⁵.

პოეტური თვალსაზრისით აქ ერთმანეთს ეჯიბრება ორი გამო-
თქმა: რუსთველური „ხშირად ესხა“ და ხალხური „ტურფად ესხა“,
სხვა მხრივ ფოლკლორულ გამოთქმას წინ უსწრებს პოემისეული
შედარებანი.

4. ცრემლსა ვარდი დაეთრთვილა,
გულსა მდულრად ანატირსა:
(84,4)

4. ა. ზღვის კიდენი შეეთრთვილნეს
ცრემლსა იმისა ნატირსა²⁶.
- ბ. დაეთრთვილა ვარდი ვარდსა,
პკვანდა მისგან ანატირსა²⁷.
- გ. ღიდი ველი დაენაშა,
იმის ცრემლსა დანადინსა²⁸.
- დ. ღიდი ველი შეერთვილა
იმის ცრემლის ნადინარსა²⁹.
- ე. ღიდი ველი დაერთვილა,
მისი ცრემლით ნადინარსა³⁰.
- ვ. ბევრი მთები დაერთვილა,
იმის ცრემლის ნაადულსა³¹.

პერიფრაზისა და დავიწყების გარდა აქ ადგილი აქვს ახალ
ფსიქოლოგიურ გაგებასაც; სახალხო მთქმელი სხვაგვარად გაიაზ-
რებს მწიგნობრულ სახეს „ცრემლსა ვარდი დაეთრთვილა“ და მის
საპირისპიროდ არანაკლებ მხატვრულ სანაცვლოს გვაწვდის: „და-

¹⁹ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 107.

²⁰ იქვე, გვ. 149, 210.

²¹ იქვე, გვ. 172.

²² იქვე, გვ. 192.

²³ იქვე, გვ. 204.

²⁴ იქვე, გვ. 324.

²⁵ იქვე, გვ. 349.

²⁶ იქვე, გვ. 107.

²⁷ იქვე, გვ. 172.

²⁸ იქვე, გვ. 199.

²⁹ იქვე, გვ. 324.

³⁰ იქვე, გვ. 349.

³¹ იქვე, გვ. 150.

ეთრთვილა ვარდი ვარდსა“. გრანდიოზულობის შთაბეჭდილებას ქმნის უბრალო, მაგრამ მაღალპოეტური გამოთქმა: „დიდი ველი და-ენამა იმის ცრემლსა დანადინსა“.

5. მას ტანსა კაბა ემოსა,
გარე—თმა ვეფხის ტყავისა.
(85,1)

5. შესაბამისი ადგილი ტარიელიანის
ლექსებში არ ჩანს.

6. ვეფხის ტყავისა ქუდივე
იყო სარკმელი თავისა.
(85,2)

6.

7. ხელთა ნაქედი მათრახი
ქონდა უსხოსი მკლავისა.
(85,3)

7. ა. ნეკა თითზე მათრახ ეცვა,
შაცვარული შეიღსა რიგსა.³²

8. ნახეს და ნახვა მოუნდა
უცხოთა სანახავისა.
(85,4)

8.

ზემოთ ნაჩვენებ ორ სტროფში რუსთაველი წყლის პირას მსხდომი მოყმის გარეგნობას გვაცნობს. ეს სანახაობა მეფეს იმდენად საინტერესოდ მოეჩვენა, რომ ამბის შესატყობად მსახური გაგზავნა, მაგრამ სანუგეშო პასუხი ვერ მიიღო. ხალხურ ნაწარმოებში რუსთაველის ტაეპების გადაადგილების, შეკვეცისა და გადასხვაფერების გარდა ახალი სიტუაციის შექმნა და მისი თავისებური გაფორმება დასტურდება. პოემაში არსად ნახსენები არაა ხიდი. მდინარეზე გადასვლა და მონა-მსახურის მომპატივებლად გაგზავნა; ხალხურში პირიქით, სწორედ ამ მოტივებზე შენდება სიუჟეტი, იგი ქმნის ჩარჩოს, რომელშიც თავსდება სიტუაცია და მისი გადაწყვეტის ხერხები.

ლიტერატურის საპირისპიროდ: ა) კოჭლი მონა ტარიელს მდინარეზე გადასასვლელად ცხენს სთხოვს („ცხენი ვთხოვე“); ბ) ტარიელი ცხენის მიცემაზე უარს ეუბნება („არ მათხოვა“); გ) გადასასვლელი წყალი დიდია („წყალი მაილიკებს ძირსა“); დ) ამას გრძნობს ტარიელი და მონას ეხმარება მდინარეზე გადასვლაში („თავის მკლავი გადმოშალა“); ე) ტარიელმა ხიდად მდინარეზე საკუთარი მკლავი გადვა („გადო, როგორც ხიდი ხისა“); ვ) ტარიელის ბუმბერაზულ მკლავზე კოჭლი მონა უენებლად გავიდა („ზედ გამოვედ უენებლად“). ცხადია, რაკი შოთა რუსთაველის პოემაში საამისო არაფერია, ხალხური ვეფხისტყაოსნის ამ ადგილის წყარო სხვაგან უნდა ვეძებოთ. ანალოგიური ეპიზოდი არ გვეგულებს ქართულ ლიტერატურასა და ფოლკლორში. ამის გამო ისიც წმინდა ხალხურ და ამავე დროს ტარიელიანისეულად უნდა მივიჩნიოთ.

ეპიკური ტრადიციის დარღვევად შეიძლება ჩავთვალოთ სახალხო მთქმელის ერთგვარი წიაღსვლა, როცა ეშმაკური ღიმილით ამბობს:

თქვენმა მზემა, ბატონებო,
საკვირველს კი რასმეს ტირსა³⁵.

არც ამის შესაბამისი რამ მოიპოვება მწიგნობრულ თხზულებაში. სხვა ვარიანტებში პირდაპირ არის გაცხადებული, რისთვის ღვრის ცრემლებს უცხო მოყმე:

საყვარელი დაჰკარგოდა,
არ უხსნიდა დანა პირსა³⁴

ანდა: საყვარელი დაჰკარგვია,
ის საწყალი იმას სტირსა³⁵.

9. წავიდა მონა საუბრად
მის უმისა გულ-მღუღარისად.
(86,1)

9.

10. მის შონისა არა ესმა
სიტყვა, არცა ნაუბარი.
(88,1)

10. ა. გვარი ეკითხე, არ მასწავლა,
ნულამც მიეცემა ლხინსა³⁶

ბ. ეუთხარი და როდი მითხრა,
ხელი მიიფარა პირსა³⁷.

„ვერ ვასმინე საუბარი
მით დაუჟონე ხანი მუნ, და“
(90,4)

გ. ვეუბენ და არ მეუბნა,
ხელი აიფარა პირსა³⁸.

დ. ვეუბენ და არ მეუბნა —
საყვარლისა რასმე სტირსა³⁹.

უკანასკნელი ორი რუსთველური ტაეპი იმაზე მიუთითებს, რომ „კოჭლი მონა“ არაა მთლიანად ხალხური გმირი, მისი სახის ჩამოყალიბებაში დიდი როლი ითამაშა პოემამ (მონა), მაგრამ სახალხო მთქმელებმა პოემის ეპიზოდური პერსონაჟი განავითარეს და მნიშვნელოვანი სიუჟეტური ფუნქცია მიანიჭეს. „კოჭლი მონა“ ნახევრად ლიტერატურული და ნახევრად ფოლკლორული გმირია. ლიტერატურაში პირველ მონას შიკრიკის პასიური როლი აკისრია, ფოლკლორში კი იგი აქტიური პერსონაა, რომელიც მეფის სურვილების განხორციელებასა და უცხო მოყმის ვინაობის გაგებას ცდილობს. როცა ეს შეუძლებელი გახდება, მაშინ თავისი თავის მსხვერპლად შეწირვაც ადვილად შეუძლია.

³³ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 324.

³⁴ იქვე, გვ. 213, 210.

³⁵ იქვე, გვ. 199.

³⁶ იქვე, გვ. 107.

³⁷ იქვე, გვ. 210.

³⁸ იქვე, გვ. 213.

³⁹ იქვე, გვ. 349.

ტარიელი მონის სიტყვებს არ გამოეხმაურა, რამაც მეფე როსტევენი ძალზე განარისხა.

11. მეფე გაკვირდა, გა-ცა-წყრა, 11.
გული უც მისთვის მწყრომარე.
(91,1)

12. უბრძანა: „ხელთა აიღეთ
აბჯარი თქვენ საომარე,
მიღით და აქა მომგვარეთ,
ვინ არის იქი მჯდომარე.
(91,3—4)

12. ა. აღექით, აიყარენით,
ძმანო ედემ და ომარე,
ის კაცი აქ მომიყვანეთ,
ვინ არის ველთა მდგომარე⁴⁰.

ბ. აღექ და მოეშადენით
ჩემო აღენ და ომარე,
ის კაცი აქა მომგვარეთ,
ვინ იყოს შინდორთ მდგომარე⁴¹.

გ. აღექით, აიყარენით,
ჩემო ადამ და ომანე;
მომიყვანეთ იგი კაცი,
ვინ არის ველსა მჯდომარე⁴².

დ. აღექ და აიყარენით,
ჩემო ედემ და ომარი,
ის კაცი აქა მომგვარეთ,
ვინ არის ველთა მდგომარი⁴³.

ე. აღექით, აიყარენით,
ჩემო ლომო და ლომგმირო!⁴⁴

ვ. აღექით, ჩემო მსახურო,
ედან, ბედან და ომარე!
ე კაცი აქ მომიყვანეთ,
ზღვის პირს ვინ არის მჯდომარე⁴⁵.

როსტევენი მეფის ბრძანება რამდენიმე ვარიანტის სახით არის წარმოდგენილი ხალხურ ნაწარმოებში. ტექსტუალური დამთხვევა აშკარაა. ამას განსაკუთრებით პოეტური აქსესუარები ამჟღავნებს; რუსთველური სარიტმო სიტყვები „საომარე“ და „მჯდომარე“ განსაზღვრავს და იწვევს ხალხურ სარიტმო სიტყვებს: „ომარე“, „მდგომარე“, „მჯდომარე“, „მდგომარი“. შეიძლება ვთქვათ, სალექსო ხალხური ერთეული წარმოიშვა ხელნაწერების საფუძველზე და არა გამოცემათა მიხედვით. ამას გვაფიქრებინებს ფოლკლორული ჩანაწერების აღრიხედელ არაბეჭდვურ გამოცემებთან შედარება. კერძოდ მეოთხე ტაეპის, „ვინ არის იგი მჯდომარე“, მე-18 საუკუნის H 964/ა ხელნაწერში ისეთ ვარიანტს გვაძლევს, როგო-

40 იქვე, გვ. 107, 79, 192.

41 იქვე, გვ. 119, შდრ. 204, 325.

42 იქვე, გვ. 150.

43 იქვე, გვ. 172.

44 იქვე, გვ. 218.

45 იქვე, გვ. 185.

რაც ხალხურშია მოცემული — „მდგომარე“ და მთელი მუხლი შემდეგ სახეს იღებს: „ვინ არის ველთა (ველსა, ველათ, მინდორთ) მდგომარე“. მესამე ტაეპის მე-18 და მე-20 საუკ. მწიგნობრული ვარიანტის „ფიცხლავ აიღეთ აბჯარი“⁴⁶, სახელდობრ, სასწრაფო მოქმედების აღმნიშვნელი სიტყვის „ფიცხლავ“ შესაბამისია ხალხურ ვეფხისტყაოსანში ძლიერ გავრცელებული მიმართვა: „ადექით აიყარენით“! ჯერ არს ყურადღება მივაქციოთ ახალ სახელებს, რომლებიც სახალხო მთქმელებმა პერსონაჟების სახით შემოიყვანეს რუსთაველის 12 მონის სამაგიეროდ, ესენია: ადენ და ომარე. ამ სახელებს განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ვაჟა-ფშაველა. ახლა ვაჟასგან განსხვავებით, ჩვენ უნდა დავეშვათ პირველი ორის ვარიანტი ადამ და ომანე, აგრეთვე სხვა რიგის „ლომი და ლომგმირი“. როგორც წყვილულები ადენ და ომარე, ადამ და ომანე, ისე ლომი და ლომგმირი სათავეს ლიტერატურულ ძეგლში ღებულობენ. ისინი სარიტმო სიტყვების ძიების პროცესშია შექმნილი. ჩანს, დროთა განმავლობაში პოემისეული გამოთქმა „საომარე“ დავიწყებულ იქნა. ამის გამო ფოლკლორში მოქმედი თვითგასწორებისა და თანაბარ სიდიდეთა შენაცვლების კანონთა მეოხებით აუცილებელი გახდა შესაბამისი შემცვლელი ფორმების გამოძებნა. პირველად რეამარცვლოვანი მუხლის „აბჯარი თქვენ საომარე“-ს ნაცვლად ასევე რეამარცვლიანი „ჩემო (ძმანო) ადენ და ომარე“ გაჩნდა, ხოლო შემდეგ „ადამ და ომანე“ შეიქმნა როგორც უცხო სახელთა ვარიანტი, დაბოლოს ამ წყვილუელს სავაჟაკო ელფერის შემომტანი „ლომი და ლომ-გმირი“ შეენაცვლა. ხალხური ვეფხისტყაოსნის აღნიშნული ადგილი 1890 წელს იქცა მსჯელობის საგნად. იგი გამოიყენეს იმის საბუთად, რომ ლიტერატურული ნაწარმოები გავლენას ახდენს ზეპირ მეტყველებაზე და თქმულება ტარიელისა მწიგნობრული წარმოშობისაა. ამ აზრს იცავდა ვაჟა-ფშაველა ალ. ხახანაშვილთან კამათის დროს. პოეტი და მკვლევარი სწერდა: „საეროში მარტო უცხო სახელებს ვხედავთ, „ედემ და ომარე“, რომელიც უფრო იმას ამტკიცებს, რომ ხალხს დავიწყებია დედანის: „აბჯარი თქვენ საომარე“⁴⁷. ვაჟა-ფშაველა 1890 წელს იმ დროს ცნობილი ჩანაწერების საფუძველზე ამტკიცებს, საერო და სალიტერატურო ნაწარმოებებს შორის „ფორმალურადაც დიდი მსგავსებაა“⁴⁸. ზემოთ მოტანილი 3 და 4 ტაეპების მიხედვით, აგრეთვე სხვა სტროფების მოშველიებითაც. მოსაზრება შეიძლება დასაბუთებულად ჩავთვალოთ, ე. ი. ხალხურ და ლიტერატურულ

⁴⁶ ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტები, I, გვ. 64.

⁴⁷ ვაჟა-ფშაველა, თხზ., IX, გვ. 119.

⁴⁸ იქვე, გვ. 117.

ნაწარმოებებს შორის მსგავსება არსებობს, როგორც შინაარსის, ისე ფორმის მხრივ. ეს უკანასკნელი ლიტერატურული ნაწარმოების პრიორიტეტულობას უნდა მოწმობდეს ვაჟა-ფშაველას აზრით.

13.

13. ა. ედემ და ომარემ მოახსენეს
მეფეს:

ბრძანება იყოს, ბატონო,
შენთა ბაგეთა ბროლთაგან;
ადვილი სამსახურია
ერთის მოყვანა ორთაგან.⁴⁹

ბ. ადვილი სამსახურია
ერთის მოყვანა ორთაგან;
რატომ თითოს არ გეითხარი,
რატომ გადახველ გონთაგან!⁵⁰

გ. თქვენსა ბრძანებას ველოდით,
სიტყვასა თქვენთა გვაძლავს;
ადვილი სამსახურია
ერთის მოყვანა სამთაგანს!⁵¹

დ. ბრძანება შენი, ბატონო,
ბაგეთაგან და კბილთაგან;
ადვილი სამსახურია,
ერთის მოყვანა ორთაგანს!⁵²

სანადიროდ თუ სანადიმოდ მორთული მეფე, მამპატივებელი კოჭლი მონა, მსახურნი ადენ და ომარე (||ედან, ბედან, ედემ, ადამ და ომანე, ლომი და ლომგული), უცხო მოყმე—ყველა ერთ ეპიზოდში იყრიან თავს ხალხური გადმოცემის მიხედვით და მათ შორის ხანგრძლივი დიალოგი იმართება. ამ პერსონაჟებს თუ მათ ლიტერატურულ პროტოტიპებს შორის დიალოგს პოემაში ადგილი არა აქვს. ჩანს, როგორც კი სახალხო მთქმელებს საშუალება მიეცა ლიტერატურული ნაწარმოების ჩარჩოდან გამოსულიყვნენ, მაშინვე გაჩნდა შესაძლებლობა თავისუფალი ფანტაზიის გაშლისა და სიუჟეტის დეტალიზაციისა. მართლაც, ხალხური ვეფხისტყაოსნის მთქმელები შემთხვევას არ ჰკარგავენ და დამოუკიდებელ გაფორმებას აძლევენ უცხო მოყმესთან შეხვედრას; ამით ისინი შოთა რუსთაველის სიუჟეტურ მონახაზს მნიშვნელოვნად აფართოებენ.

⁴⁹ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 107, 120, 186, 204.

⁵⁰ იქვე, გვ. 173, შდრ. გვ. 325.

⁵¹ იქვე, გვ. 210.

⁵² იქვე, გვ. 204.

14. მონანი მიდგეს, მივიდეს,
გახლა აბჯრისა ჩხარია....
(92, 1)

15. მოახსენა: „გიბრძანებსო“,
ახლოს მიდგა, დაუწყნარდა.
(87, 3).

14. წავიდნენ და წაიყვანეს კოკლი
მონაც გზის მაჩვენებლად... გაო-
ცებულნი დარჩნენ: თავის ღლე-
ში არ ენახათ ისეთი მშვენიერი
ახალგაზრდა... ახლო მისვლა ვერ
გაბედეს და შორიდან დაუძახეს:

15. ა. შენ კაცო, კაცო, ვინ ხარო,
შენი სახელი გვითხარო.
ბატონ გიბრძანებს, აქ მოდი,
გულჩახურული ნუ ხარო!⁵³
ბ. ბიჭო, ვინა ხარ, ვინ იყავ,
მართო მინდორში მდგომარე?
ბატონ გიბარებს, აქ მოდი,
ან სახელ-გვარი მიბარენ⁵⁴.
გ. ტარიელს ველარ მიჰბედეს,
შორიდან ჰკადრეს სალამი:
შენ კაცო, კაცო, ვინ ხარო,
სახელი შენი გვითხარო.
ჩვენი ბატონი გიბრძანებს,
ლახტიდან ცხენსა მოგართმევ;
ჯარისამც თავადი ხარო⁵⁵.
დ. ბიჭო, ვით ხარ, ვინა ხარ,
ვინ იყავ ზღვის პირს მდგომარი?
ჩვენი გივითხავს ბატონი,
აქ მოიყვანეთ, ვინ არის!⁵⁶
ე. ვაჟო, ვინ ხარო, ვინ ხარო,
სახელი შენი გვითხარო;
მოდი, ბატონი გეძახის,
მისი ლაშქარი შენ ხარო!⁵⁷
ვ. შენ კაცო, კაცო, ვინ ხარო,
შენი სახელი გვითხარო,
ბატონი გიბრძანებს, აქ მოდი,
ჯარის წინ მძღომი შენ ხარო!⁵⁸

არსებითად ხალხურ დიალოგურ ტექსტს შესატყვისი არ ეძებ-
ნება პოემაში. ამიტომ იგი ამ ნაწილში მწიგნობრული ზემოქმედე-
ბიდან თავისუფალია. თუ მასში გავლენა მაინც შეინიშნება, ეს მხო-

⁵³ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, გვ. 108.

⁵⁴ იქვე, გვ. 120.

⁵⁵ იქვე, გვ. 173, შდრ.. რუსთაველი: „თქვენ სახელნი თქვენი თქვე-
ნით (12227, 1).

⁵⁶ იქვე, გვ. 186.

⁵⁷ იქვე, გვ. 213.

⁵⁸ იქვე, გვ. 218.

ლოდ ინერციით, ჩვეულებით, რაც ხშირად მოსდით რუსთაველის კლასიკური ნაწარმოებისა და ძველი ეპიკური ძეგლების ტრადიცი-
აზე აღზრდილ მთქმელებს, მგოსნებს. დიალოგების სიუჟეტი და სი-
ტუაციის გაფართოება საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ უცხო
მოყმის ნახვის ამბავი დრამატიულ ნაწარმოებად აქციეს და გუნდუ-
რად ასრულებდნენ. ამ ეპიზოდის ხაზგასმული დრამატიზაცია და
სახალხო სახიობათა კვალობაზე გამართვა უკვე იმას მოწმობს, რომ
მისი საჯარო შესრულება სწარმოებდა ამირანისა და ბაყბაყ დევის
ბრძოლის ეპიზოდის ანალოგიურად⁵⁹.

ამ აზრს განამტკიცებს არჩილის „გაბაასების“ შემდეგი ადგი-
ლი, რომელიც თუმცა რუსთაველის მიმართ არის თქმული. მაგრამ
შეიძლება ტარიელიანზეც გავავრცელოთ.

მაგრამ თიატრონს აესებენ, ასპარეზსა და კვლავ ველსა,
ბაასობენ და გვადრიან, ვხედავ ხანდახან თვალ-სეულსა⁶⁰.

ვფიქრობ, არ შეეცდები თუ ვიტყვი: ხალხური ვეფხისტყაო-
სანი ფოლკლორული დრამის ტექსტებსაც შეიცავს, და ამ ეპიკუ-
რი ნაწარმოების ხალხური დრამის თვალსაზრისით შესწავლა გადა-
უდებელი საქმეა.

16. თვალნი მოარნა ყოველგან,
ნახა ლაშქართა ჭარიი,
ერთხელ ესე თქვა: „ვა მეო!“
სხვად არას მოუბარია.
(92, 3—4).

16. ა. გაიღვიძა ტარიელმა და დაინახა,
რომ გარშემო ვიღაც კაცები მო-
სდგომოდნენ სამტერო იარა-
ლით შეპურეილები და ახლო
მისვლას ვერ ჰბედავდნენ. მა-
შინ ტარიელმა დაუძახა:
ლარის მინდორზე სურებსა
გარშემო უდგა თასები...
ახლო მოდექით, მიწნურნო
შორით არ დაგეფასები⁶¹.

- ბ. მინდორში ოქროს კოშკი დგას,
გარშემო — ვერცხლის თასები,
ახლოს მოდექით, მოსრულნო,
შორით არ დაეფასები⁶².
გ. მინდორსა სხედან კავშები,
თაუზედ აღვიათ თასები;
ახლო მობრძანდით ვაჟკაცნო,
შორით არ დაგეფასები⁶³.

⁵⁹ მ. ჩიქოვანი, მიჯაჭვული ამირანი, გვ. 168-72.

⁶⁰ არჩილიანი, II, სტრ. 64.

⁶¹ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, გვ. 108.

⁶² იქვე, გვ. 120, შეად. გვ. 186.

⁶³ იქვე, გვ. 150.

დ. თქვენს იქით ერთი კოშკი
და გარს არტყია თასები,
ახლოს მობრძანდით ყმაწვილნო,
შორით ვერ დაგეფასებენ⁶⁴.

ე. ვისაც ვირი არ ჰყავდა,
აქლემი მოგევარაო.
მინდორშია კობხხა არის,
მას გარეშამო თასები,
ახლო მომიდექ მიწნურო,
შორით არ დაგეფასებენ⁶⁵.

ვ. ემაგ ალაგის კოშკები,
გაქს ახვევია თასები;
ახლოს მობრძანდით ყმაწვილო,
ვერც შორით დაგეფასებით!⁶⁶

ვეფხისტყაოსნის გამოუცლელნივე ყველა ხელნაწერი მიუთითებს, რომ ტარიელს მხოლოდ ორად ორი სიტყვა აღმოხდა, ეს იყო ღრმა მწუხარების მაუწყებელი „ვა მეო“ (თუ მისი სახესხვაობანი ვაიმე, ვაიო, ვაიმეო. როგორც ხელნაწერ ვარიანტებშია აღნიშნული)⁶⁷ და მის შესაპყრობად მოსულ მონებს გაეცალა, გაერიდა. ხალხური მთქმელი პირიქით დრამატიზაციისაკენ ისწრაფვის და ტარიელს ისეთი ლექსებით ალაპარაკებს, რომელთა შესატყვისი პოემაში არ ჩანს.

როგორც მკითხველი ხედავს, შესადარებლად მხოლოდ პოეტურ ტექსტებს გამოვყოფთ, რომელთა მაგალითზე თვალსაჩინოდ დასანახავია მსგავსება-განსხვავებანი და თავისებურება, რასაც საუკუნეების მანძილზე ზეპირ ბრუნვაში მყოფი ხალხური ვეფხისტყაოსანი ამჟღავნებს. საუკუნეების განმავლობაშითჲო ვამბობთ, რადგან ხალხურ ლექსს ხშირად შეტად არქაული ენობრივი სამოსელი და პოეტური სიძველე ახასიათებს.

17'. მონათა ხელი გამართეს
მის ყმისა შესაპყრობელად.
მან, გლახ, ივინი გახადნა
მტერთაცა საწყალობელად:
ჰკრა ერთმანერთსა, დახოცნა
თავსა ხელ-ალუპყრობელად,
ზოგსა გადაჰკრის მათრახი
მკერდამდის გასაპოხელად.
(94)

17. ა. კოკლი მონა მოხინხილებს
თავში მოიციმდა ქეასა;
შენმა მზემა, ხელმწიფეო,
არას დაგეთნევი პირსა.
შენ რომ გმირნი გააგზავნე,
მოგიმშვიდნა მათრახითა:
ომარე შეჰკრა ცაშია,
ჭერაც არ მოსულა ისა, —
იმის ჩოხის ნაგლეჯები

64 იქვე, გვ. 173.

65 იქვე, გვ. 213-14.

66 იქვე, გვ. 218.

67 ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტები, I, გვ. 65.

მესამეს დღეს ჩამოცვიდა!
ედემ მინდვრად გაგვიგზავნა,
იქავა ჰყავ ჯალამბრითა.
მე რომ ფხარი ამომწვავდა,
ისე მომაქვს თავის მხრითა.
მითხრა: ბატონს მიუტანე,
სუფრა დაიმშვენოს მითა⁶⁸!

ბ. კოკლი მონა მოხინჩილებს,
თავში მოიშენდა ქვასა.
ედემ ცისაჲ გაგვიგზავნა,
ჯერეთ არ მოსულა ცითა,
იმის ჩოხის ნაგლეჯები
მესამეს დღეს ჩამოდისა.
ომარე მინდორთ გაგვიყრა
ბრუნავს როგორც ჯარა ხისა⁶⁹...

გ. მოვიდოდა კოკლი მონა,
თავში მოიცემდა ქვითა,
ბატონო, შენი საყვარელნი
მოგვიმშვიდნა მათრახითა!
ადენს შემოჰყრა მათრახი,
მინდორს ბრუნავს ჯარა ვითა..
ომარე ზეცას წაღალა,
ჯერაც არ მოსულა ცითა.
მე რომ მხარი ამომწვავდა,
ისე მომაქვს თავის მხრითა..
მითხრა: ბატონს მიუტანე,
სუფრა შაიახლოს მითა!⁷⁰

დ. კოკლი მონა მოდიოდა,
თავში მოიცემდა ქვასა.
ღმერთმანი, ჩემო ხელმწიფეჲ..
მე რომ ის კაცი მინახამს,
იმის დაქერა უჭირდეს
შენს ჯარსა და ჯარამათსა.
ხელში აიღო ადამი,
ბურთივით დაატრიალა,
არაბეთს ქვევით ქვეყნები
სულ იმან აატრიალა.
ადამს თავი მოჰგლიჯა,
ომან მოჰკლა მათრახითა;
კაცი კაცსა სცა, ცხენი ცხენსა,
კაცი მისი განასროლი,
ცილამ მოდის ვით რომ მორი⁷¹..

68 იქვე, გვ. 81, შდრ. 192.

69 იქვე, გვ. 108.

70 იქვე, გვ. 121.

71 იქვე, გვ. 150-51.

- ე. შენგან ნაგზავნი კაცები
 ღარეკა მათრახებითა:
 ცხენი ცხენსა ჰკრა, კაცი კაცს,
 ცრემლით ატირა ცხელითა.
 შე რომ ის კაცი მენახოს
 ნეტაი, რამ გააძლიერა;
 თითო აიღო ირემი,
 ბურთივით დაატრიალა,
 ის ქვევით ქვემო ქვეყნები
 სულ იმან აატიელა⁷².
- ვ. კოჭლი მონა ჩავიდოდა,
 თავში ჩაიცემდა ქვეითა;
 ბატონ, შენნი საკვეხურნი,
 მამშვიდნა მათრახითა!
- ზ. თქვენ კი მღერით, მე კი ვტირი,
 რაჩი ვგვევართ ერთმანეთსა.
 იქით-აქეთ მინდორს შუზ
 თეთრი ქორი ამოფრინდა,
 გლეხი კაცი არ იკადრა —
 თავადებზე გადაფრინდა.
 ჯამბარას ხელი წამოკრა —
 გააცილა ზღვისა პირსა,
 შენი მაგრად მოკვეხურნი —
 მოგიმშვიდა მათრახითა,
 ზოგი მინდორს გაგიტყორცნა,
 ჭერათ ჭარასავით ბრუნავს,
 ზოგი მიწას დაანარცხა
 გაასწორა მიწასთანა⁷³.

ეს გრძელ-გრძელი ლექსები და მათი ვარიანტები არ იმეორებენ იმას, რაც რუსთაველის თითქოს შესაბამისს სტროფშია ნათქვამი. აქ მეფეს მოახსენებენ იმას, რაც უცხო მოყმემ დამართა მის შესაპყრობად გაგზავნილ მხედრებს. მთქმელი დაწვრილებით უჩვენებს ნაქები გმირების, საკვეხურთა მწარე ხვედრს. ცალ-ცალკეა აღწერილი ადენ და ომარეს ბედი, აგრეთვე კოჭლი მონის იუმორისტული სახე, რომელსაც მოკვეთილი მხარი საკუთარი ბეჭით მოაქვს მეფის სუფრის შესახალისებლად, ე. ი. იმის საჩვენებლად, თუ რა გადახდა თავს რჩეულ რაინდებს. მიუხედავად მკვეთრად განსხვავებული სურათისა, ხალხურ ლექსში მაინც იგრძნობა პოემის სხვადასხვა ადგილებიდან მომდინარე ნაკადი, საკმაოდ გარდაქმნილ-გადასხვაფერებული. ასეთია, მაგალითად: ა) „მოგიმშვიდნა მათრახითა“ (მღრ. „ზოგსა გადაჰკერის მათრახი“, 94, 4); ბ) „კაცი

⁷² იქვე, გვ. 180.

⁷³ იქვე, გვ. 325.

კაცსა სცა, ცხენი ცხენსა“ (შდრ. „კაცი კაცსა შემოსტყორცა, როს-
ტან ამაღ ივაგლახნა“, 95, 4); გ) „ომარე მინდოროთ გაგვიკრა, ბრუ-
ნავს როგორც ჯარა ხისა“ (შდრ. „კაცი, ჩემგან განატყორცი, ბრუ-
ნავს ვითა ტანაჯორი“, 447, 3); დ) „იქით-აქეთ მინდორს შუა თეთ-
რი ქორი ამოფრინდა“ (შდრ. „მათ ლაშქართა ყოლბსა შუა ორბი
სითმე გარდმოფრინდა“, 980, 1).

18. ბრძანა: „ღმერთსა მოეწყინა
აქანამდის ჩემი შვება,
ამაღ მიყო სიამისა
სიმწართა დანაღვლეზა.
(99, 1—2)

18. ა. მეფემ თასნი გადაღვარნა,
ალარ არი ამ თასთ სმისა,
ვინც მე ყმანი დამიხოცა,
არ იქნების კაცთაგნისა,
სად მყავს [ჩემი] ავთანდილი
მეომარი ღვევებისა?
ჩილდო ბევრი უთავაზო,
მარგალიტი, ოქრო-რვლისა,
ჩემ უავარჯენ გაუგზავნი,
რომელიც რომ მჯობი არი.
მოვიდეს ის ტყვეთა მხსნელი,
თურქთაც სალოცავი ჯვარი,
ლახტი დასცეს ტარიელსა,
ზეცას მისდიოდეს ჩქამი⁷⁴.

ბ. მეფემ თასი გადააგდო,
ალარ არის ემის სმისა,
ვინც ჩემი ასი გაწყვეტა
არ ყოფილა კაცის ზნისა⁷⁵.

ხალხურ ვეფხისტყაოსანში სრულიად განსხვავებული მდგომარეობაა: ნადირობის დროს რჩეული მეომრების დახოცვა, და თანაც უცხო ყმის ამბის შეუტყობლობა, მეფეს იმდენად ეწყინა, რომ ნადიმი შეწყვიტა და თასნი გადაღვარნა. წინააღმდეგ რუსთაველისა, მეფე ღვევებთან მებძროლ ავთანდილს ავალებს უცხო მოყმის, ანუ როგორც ხალხური მთქმელი წინასწარ ამხელს, ტარიელის ამბავის გაგებას. ეს მონაკვეთიც ნაწილობრივ პოემის ტექსტითაა დავალებული, მაგალითად, ხალხური გამოთქმა: „ვინ მე ყმანი დამიხოცა არ იქნება კაცთაგნისა“, ძნელი ასახსნელია რუსთაველის სტრიქონის გარეშე: „მან დამიხოცა ლაშქარი, სისხლი აღინა ღვარული“ (111, 2). აქვე როსტომიანის ერთი ლექსის კვალიც იჩენს თავს: „მოვიდეს ის ტყვეთა მხსნელი, თურქთაც სალოცავი ჯვარი“.

ჯერჯერობით ჩვენ ვეფხისტყაოსნის ერთი თავი—„ნახვა არაბთა მეფისაგან მის ყმისა ვეფხისტყაოსნისა“ გავსინჯეთ ფოლკლორულ ჩანაწერთა შექმნა. აღმოჩნდა, რომ ლიტერატურული ნაწარმოები

⁷⁴ იქვე, გვ. 109.

⁷⁵ იქვე, გვ. 325.

ხშირად წარმოდგენს ხალხური ლექსების წყაროს. ხალხური ვეფხისტყაოსნის პოეტიკა არსებითად პოემის პოეტიკას იმეორებს. თუ ხალხური ლექსი მწიგნობრულისაგან განსხვავებულია, იმ შემთხვევაშიც მისი ამოსავალი ზომა და სტილი რუსთაველისეულია, მაშასადამე, ხალხურ პოეტური ტექსტის შინაარსი გარკვეული გამოწვევის გარდა (დილოგები, დრამატიული ელემენტების შეტანა, მოქმედ გმირთა რიცხვის გაზრდა, მოქმედების გარემოს შეცვლა (ნადიმი), ბრძოლის სურათების დეტალიზაცია), რუსთაველის ნაწარმოების ფარგლებში რჩება.

B. უცხო მოყმის ძებნა და მონახვა როგორც ხალხურ, ისე ლიტერატურულ ვერსიებში, ტარიელის მონახვისა და თავგადასავლის გაგების მიძიმე ამოცანა ავთანდილს აკისრია. რჩეულ რაინდთა დახოცვის შემდეგ უცხო მოყმის შეპყრობა თვითონ როსტევან მეფემ სცადა ავთანდილთან ერთად, მაგრამ უშედეგოდ.

1. მეფე გაწყრა, გაგულისდა,
ლაშქარნიცა შეუზახნა.
(95, 1)

1. ა. ეგრე იწყინა ბატონმა,
მეტად დიდსა ჭარებს ჰყრიდა;
შამოეხვია გარშამო,
ჩალათ ისარს მიაყრიდა⁷⁶.
- ბ. ეგრე იწყინა ბატონმა,
მეტად დიდსა ჭარებს ჰყრისა;
გარშამო შამაუარა,
ჩალად ისარს ჩააყრისა⁷⁷.

ნახევარი სტროფის მეორე ნაწილი ფოლკლორში შემუშავებული სცენის გადმოცემას ემსახურება. აქ სულ სხვა ვითარებაა, ვიდრე პოემაში. შესაპყრობად გამგზავრებული ლაშქარი და მეფე ტარიელს მიძინარს იპოვიან; ბუმბერაზს ნაბადი ჰფარავს და ცხენი დარაჯობს. 1891 წლის, ჯოგოლა არაბულის მონათხრობში ვკითხულობთ: „შემოახვია მწოლარე ტარიელს დიდი ლაშქარი და დაუწყო ისრის სროლა სეტყვა-წვიმასავით... ტარიელმა, როგორც დიდმა გმირმა, ჟამით-ჟამამდე ძლიერ მაგარი ძილი იცოდა, და, სანამ გაღვიძების ჟამი არ მოვიდოდა, მანამ ვერავენ ვერ გამოაღვიძებდა და გონს ვერ ჩააგდებდა. იმ დროს, როცა მეფე შემოადგა დიდი ჭარითა და დაუშინა ჩალასავით ისარი, ტარიელს ეძინა ნაბად-წახურულს და ვერაფერმა ვერ გამოაღვიძა. რაში რომ ტარიელის განსაცდელს ხედავდა, სტიროდა და ტოტსა სცემდა, მაგრამ, რომ ველარ გამოაღვიძა თავისი პატრონი, მაშინ რაში დასწვდა ტარიელს და ცალი ნეკა თითი მოაკვნითა: ეგება, ამით მაინც გამოაღვიძოვო⁷⁸. ამ უჩვეულო სურათს შოთა რუსთაველის ვეფხისტყაოსანი

⁷⁶ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 121.

⁷⁷ იქვე, გვ. 186.

⁷⁸ იქვე, გვ. 121.

არ იცნობს, და ამის გამო ეს მოტივი წმინდა ფოლკლორულ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ.

2. სხვაგან ქრის მისი გონება,
მისმა თავისა წონამან.
(89, 1).

2.

3.

3. ა. თავით ბმული ცხენი-რაში
თვალეთ ცრემლებს ჩამოჰყრიდა;
ჩაეწეადა, თით მოკენიტა.
ოქროს თითი მოებმოდა⁷⁹.
ბ. გვერდით უბავ შავი რაში,
მწეადასა ცრემლსა ჩამაჰყრისა.
ჩეეწოდა, თით მოკენიტა,
ოქროს თითი მუეებმისა⁸⁰.

ხალხი განსაკუთრებით დიდ ადგილს უთმობს ტარიელის მდგომარეობის აღწერას, მის ჟამით-ჟამამდე ბუმბერაზულ ძილსა და შესაპყრობად მოსული ლაშქრის მოქმედებას, მეფის ბრძანებას იმათ დასჯის შესახებ, ვინც უცნობს გზას გაუხსნის. საამისო ადგილები მწიგნობრულ თხზულებაში არ მოიპოვება. ტარიელი, როგორც ამირანი ან აქილევსი, გარკვეული პირობითი ნიშნის მატარებელია, რომლის საიდუმლოების გაგებით შესაძლებელია გმირის დამარცხება. ტარიელის დრომდე გამოღვიძება მხოლოდ ნეკა თითის მოკენიტას შეუძლია, ასევე ამირანის სიკვდილი იმავე ნეკა თითის მოკრით შეიძლება. ამიტომაც ამბობს სახალხო მთქმელი: „ჩეეწოდა თით მოკენიტა, ოქროს თითი მოებმოდა“. რა თქმა უნდა, შოთა რუსთაველის ნაწარმოებში მსგავს სასწაულებრიობას, ჯადოსნურ ნიშანდადებულობას ადგილი არ აქვს.

4.

4. ა. გაიღვიძა ტარიელმა,
ნელა-ნელა წამოდგესა;
შეხტა როგორც ელვა ცისა⁸¹.
უზანგოში შედგა ფეხი,
ბ. გაიღვიძა ტარიელმა,
ნელა-ნელა წამოდგესა;
ფეხი შედგა უზანგოში,
არ შეშინდა, ამოდ ჯდესა⁸².
გ. გაიღვიძა ტარიელმა,
ნელა-ნელა წამადგისა;
ფეხი შადგა ავეანტასა,
ნება შაქლა, არ შეშინდა⁸³.

⁷⁹ იქვე, გვ. 121.

⁸⁰ იქვე, გვ. 186.

⁸¹ იქვე, გვ. 82.

⁸² იქვე, გვ. 121.

⁸³ იქვე, გვ. 186.

ნაბადწამოხურულმა გოლიათმა მხრები გაისწორა, ეკლებივით დასხმული ისრები ჩამოიბერტყა და სამტროდ მოსულთა დასახვედრად განემზადა.

5. შიგან ასრე გავერივე,
გნოლის ჭოგსა ვითა ქორი,
კაცი კაცსა შემოვსტყორცი,
ცხენ-კაცისა დავდგი გორი.
(447, 1—2).

5. ა. გაერია მოჭარეთა,
როგორც მტრედის გუნდთა ქორი,
კაცი კაცს ჰკრა, ცხენი ცხენსა,
დაადგა მკვდრებისა გორი...
ბ. გაერია ხატაველთა
როგორც მტრედის გუნდთა ქორი,
კაცი კაცს ჰკრა, ცხენი ცხენსა,
დადგა მაგაების გორი⁸⁵.
გ. შუა ორბი აუფრინდა
ეგე ჭარის სიმრავლითა.
ბოძალი ჰკრა ტარიელმა,
მხართა შუა სისხლი სდისა.
ჩეეძაბა, მხარი მაჰკრა,
ბოძალდისთვინ შამინდისა.
ცხენი ცხენს ჰკრა, კაცი კაცსა,
გორა დადგა ცხენ-კაცისა⁸⁶.

აქ ადგილი აქვს შორეულ გადასმას: ტარიელის ხატაველთა წინააღმდეგ ბრძოლა გადმოტანილია წინ, სახელდობრ, უცხო მოყმის პირველ შეხვედრის ეპიზოდში. ცხადია, ეს მოულოდნელი არაა; ხალხურ შემოქმედებაში ასეთი გადასმა-კონტამინაციები ხშირი მოვლენაა.

6. ა. არ იკადრა გლეხი-კაცი
თავადებზე გადაფრინდა⁸⁷.
ბ. არ იკადრა გლეხი-კაცი,
თავადებზე გადავიდა⁸⁸.
გ. გლეხი კაცი არ იკადრა,
ხელმწიფეზე გადაფრინდა⁸⁹.

საუკუნეთა განმავლობაში ხალხმა სოციალური ბრძოლის დამაბასოვრებელი სურათები შექმნა. ამ შემთხვევაში კერძოდ, მშრომელთა წრიდან გამოსულმა სახალხო მთქმელებმა ტარიელის სახე გადაამუშავეს და გლეხურ გარემოს დაუახლოვეს; მის მოქმედებას

⁸⁵ იქვე, გვ. 82, 122.

⁸⁶ იქვე, გვ. 186.

⁸⁷ იქვე, გვ. 83, 193.

⁸⁸ იქვე, გვ. 122.

⁸⁹ იქვე, გვ. 151.

ახლებური გააზრება მისცეს და თავიანთ ინტერესთა დამცველ ბუმბერაზად აქციეს. ხალხურ ვეფხისტყაოსანში ეს ტენდენცია მკვეთრად იჩენს თავს. ამის ნათელი გამოხატულება მოცემულია § 6 ა, ბ, გ მაგალითების სახით. ეს ლექსები რომ უფრო გასაგები იყოს, გვიხსენოთ 1937 წელს ჩვენს სამეცნიერო ექსპედიციის დროს სოფ. ჩუნჩხაში ჩაწერილი „ტარიელის ზღაპრის“ შემდეგი ადგილი: „ტარიელს ჯარი რომ შემოერტყა — ეძინა, გამოელვია და ნახა, რომ გარს ჯარი არტყია. ხელმწიფემ ჯარი გააფრთხილა: ვაი იმას, ვის თავზედაც ის გადაივლისო. ტარიელმა გაიგონა ეს ყველაფერი და იფიქრა: ხალხი ცოდოა რომ ვხოცოო, და ისევ ხელმწიფეს გადაუვლი და სხვას ვერავის დასჯისო“⁹⁰.

არანაკლებ საინტერესოა მთქმელის მიერ მოწოდებული ახსნა: „ტარიელმა თვალები მოიფშვინა. შეჯდა ცხენზე და გააფრინა პირდაპირ მეფეზე. მეფე შერცხვა, სხვებს დემბუჭა თუ გაგექცევათ, დაგსჯითო და ახლა თავისი სიტყვა რომ არ გაეტეხა, თქვა: ფურია და ფურულეზ წავიდაო. ახლა ავთანდილი ეუბნება მეფეს: ხარი იყო და ხარულეზ წავიდაო“⁹¹. როგორც იტყვიან, კომენტარი საჭირო არაა, თვითონ ხალხის წარმომადგენლები, ტარიელიანის მთქმელები, ცხადად განმარტავენ და გასაგებს ხდიან საყვარელი გამირის საზრისიან მოქმედებას.

ვარიანტებში სხვადასხვა ფორმით, მაგრამ თანმიმდევრობითაა გადმოცემული ლაშქრის მიდევნება და ტარიელის თავდაცვითი მოქმედება. ერთ შემთხვევაში, რაკი დაწოლილ ბუმბერაზს ისრებს დაუშენენ, იგი მოკლულიც ჰგონიათ, მაგრამ ახლოს მოსვლას მაინც ვერ ბედავენ. შესამოწმებლად ორბს აუშვებენ: თუ მიცვალბულია, ფრინველი ზედ დააჯდებაო. მაგრამ ორბმა ნავარდი დაიწყო. ხალხურ ლექსში ნათქვამია:

ზეცით წამოვიდა ორბი ეგეთ ჯარის სიმრავლითა.

ისარი ჰკრა ტარიელმა, მხართა შუა სისხლი ჰღინდა,

ჩაეწვავდა, ფხრები ასჭრა, ისრის დასაკვერლად მინდა!⁹²

აქ ერთი რეალური სამონადირეო წესიცაა ნაჩვენები. ქართველი მონადირეები ხშირად აკეთებდნენ ორბის ფრთიან ისრებს. „ისარი ორბის ფრთიანი“ არა იშვიათად იხსენიება ხალხურ პოეზიაში, როგორც კარგი სასროლი, შორს მიმწვდენი და აუცდენელი. ტარიელი სწორედ ამგვარი იარაღის გაკეთებას გულისხმობს, როცა

⁹⁰ მ. ჩიქოვანი, შოთა რუსთაველი და ქართული ფოლკლორი.

„რუსთაველი სკოლაში“, კ. კეკელიძისა და მ. ჩიქოვანის რედაქციით, 1937, გვ. 187.

⁹¹ იქვე, გვ. 187.

⁹² ხალხური ვეფხისტყაოსანი, გვ. 83.

ამბობს: „ჩაეწვალა, ფხრები ასკრა, ისრის დასაკერელად მინდა!“ ძველად ისრებისთვის ფრთების მოპოვება საეაჟეაცო საქმედ ითვლებოდა და ზოგჯერ მრისხანე მებატონეები ორბის ფრთის ბეგარას უწესებდნენ თავიანთ ყმებს.

ლაშქარმა ტარიელს ვერაფერი დააკლო. ხალხური ვერსია მოგვითხრობს: ბრძოლის დროს ტარიელი დედისძმა ავთანდილს შეხვდა, მაგრამ „არაფერი დაუშავა, მხოლოდ ასე უთხრა: თუ დედისძმა არ იყო ჩემი, მაშინ შენც ისეთ დღეს დაგაყენებდი, რაც შენს ჯარს დაგაყენებო“⁹³. ავთანდილმა ეს შემთხვევა ცოლს უამბო, ამ უკანასკნელმა კი განუმარტა: რაკი სახიფათო ადგილისაკენ წავიდა, იქ, საცა დევთა უბანია, შენც მოვალე ხარ შორიახლო მაინც გაჰყვე და, თუ რაიმე დევებმა დაუშავეს, მიეშველოო.⁹⁴ ჯოგოლა არაბულის ვარიანტში თინათინი პირდაპირ ავალებს ავთანდილს უცხო რაინდის მონახვას და შველას. ქალის ენერგიულმა მოთხოვნამ ვაჟში ექვეები აღძრა.

7.

7. ა. ბოზო, რას ამბობ, დიაცო,
არჯალო, აუგიანო!
უწყლო, უღარო წისქვილი
მთაში ვის აუგიანო?!
მაყვარეების გულისთვის
ქმარი ვის გაუგდიანო!⁹⁵

შოთა რუსთაველის ვეფხისტყაოსანში არ გვხვდება ისეთი ადგილი, სადაც ავთანდილი თავის მიჯნურზე ექვით იყოს განრისხებული ან აუგად იხსენებდეს. პირიქით, როცა ავთანდილმა თინათინის დავალება მოისმინა, დიდად იამა და უცხო მოყმის საძებნელად წასვლაზე ხალისით მისცა თანხმობა:

„მე რომ თქვენგან მოვისმინენ წყალობანი, მედიადა.
ვარდი ჩემი არ დაჰყენებს, შუქი შენი იეფადა“ (135).

8. „ფიცით ვითხრობ: შენგან კიდე
თუ შევირთო რაცა ქმარი,
მზეცა მომხვდეს ხორციელი,
ჩემთვის კაცად შენაქმარი,
სრულად მოესწყდე სამოთხესა,
ქვესკნელს ვიყო დასანთქმარი,
შენი მკვლიდეს სიყვარული,
გულსა დანა ასაქმარი“.

(133) შდრ. 153

8. ა. ღმერთი რისხავდეს თინასა,
ხატი ყოველთა წმინდისა;
ქმარი უნდოდეს შენს მეტი,
ათას სხვა ჰყავდეს გულისა.
მოდებნა მაინც კარგია
მოყმისა დაკარგულისა⁹⁶.
ბ. ხატი რისხამდეს თინათინს,
ღმერთი ყოველთა რჯულისა;
თუ შენს მეტ მე ვინ მინდოდეს

⁹³ იქვე, გვ. 110.

⁹⁴ იქვე, გვ. 110.

⁹⁵ იქვე, გვ. 123.

⁹⁶ იქვე, გვ. 123.

აწ მყავდეს ვინმე გულისა.
 მაგრამ წესია მოძებნა
 კაცისა დაკარგულისა.
 გულს ვერ მაძინებ ავთანდილ,
 არ შევალ მეზობლისასა;
 თუ შევალ, ისევ გამოვალ
 როგორც ქალი ძმისასა⁹⁷.

გ. ღმერთი გაუწყრეს თინათინს,
 თორმეტი ხატი რჯულისა;
 შენს მეტი ქმარი არ მინდა,
 თორმეტი მყავდეს გულისა.
 არ შევალ მეზობლისასა,
 თუ შევალ, ისევ გამოვალ,
 როგორც და იყენეს ძმისასა⁹⁸.

თინათინის ფიცი დამოუკიდებელი გაფორმებისაა. მასში უფრო
 ნაკლებ იგრძნობა რუსთაველის გავლენა, ვიდრე ქართული ხალ-
 ხური ებოსის სხვა ძეგლისა, კერძოდ, ეთერიაინის კვალი. §8. ბ და
 გ. ლექსების ბოლო ნაწილები მცირე ვარიაციას იმეორებენ იმ
 ლირიკულ სიტყვებს, რომელსაც ეთერი ეუბნება მურმანს:

გავიხდი ქამხა-ატლასსა, ჩავიცვამ ბამბა-ბუმბასა.
 ავიღებ კოკა კუტალსა, წყალს შემოვიტან მდინარსა,
 არც შევალ შენის ძმისასა, არც შენის მეზობლისასა,
 თუ შევალ, ასრე გამოვალ როგორც და თავის ძმისასა⁹⁹.

9. ა. ციხით თინათინ იძახა:

ავთანდილ გაიბარაო,
 სამოცდა სამი ისარი
 ქარქაშში ჩაიტანაო!¹⁰⁰.

ბ. ციხით იძახა თინამა
 ავთანდილ გაიბარაო,
 სამოცდასამი ისარი
 ქარქაშში ჩაითვალაო.
 შავი აქ დაკლა ვარია,
 თეთრი თან წაიტანაო!¹⁰¹.

10. მთით ჩამოვიდა ავთანდილ,
 გავლო წყალი და ტყენია,
 მინდორს აცორეებს ტაიქსა.
 შეეღრენით მონაწყენია.

(193, 1—2).

10. ა. ავთანდილ გადინადირა,
 ქელი მალალი ტყიანი.
 ვერც ხარი მოკლა, ვერც ფური,
 ვერცა ირემი რქიანი!¹⁰².

ბ. ავთანდილ გადინადირა
 ქელი მალალი ტყიანი,

⁹⁷ იქვე, გვ. 110.

⁹⁸ იქვე, გვ. 152.

⁹⁹ ეთერიაინი, მ. ჩიქოვანის რედაქციით. ხალხური სიტყვიერება. IV, გვ. 100.

¹⁰⁰ მ. ჩიქოვანი, ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937, გვ. 110.

¹⁰¹ იქვე, გვ. 124.

¹⁰² იქვე, გვ. 97, 176, 206.

ვერც ხარი მოკლა, ვერ ფური,
ვერცა ბოჩოლა რქიან¹⁰³.

გ. ავთანდილ უკუირბინა
გვერდი მუათარი კლდიანი¹⁰⁴.

„ავთანდილ გადინადირა“ გავრცელებული საფერხულო სიმღერაა, რომელსაც დასრულებული ბალადის სახე აქვს. მართალია, მას ზოგიერთი შორეული პარალელი ეძებნება შოთას პოემაში¹⁰⁵, მაგრამ ეს ბალადური ლექსი მწიგნობრული გზით არაა შექმნილი. მისი პირველი ჩანაწერები გვხვდება „კალმასობაში“ და ვეფხისტყაოსნის ერთ აღრინდელ, 1688 წლის, ნუსხაში. ამგვარად, ბალადის არსებობა დღეისათვის უნობილი მასალებით მე-17 საუკუნეში უცილობელია. ადვილად წარმოსადგენია, რომ ამგვარი ბალადა შოთა რუსთაველამდეც არსებობდა და მან თავისი ასახვა პოემაში ლიტერატურაში.

11. ისრითა მოკლის ნადირი,
როსტომის მკლავ-უგრძესითა,
შაბმისა პირსა გარდახდა,
ცეცხლი დააგზო კვესითა.
(195, 3—4)

11. ა. შველსა ჰკრა გამოფრენილსა
ისარი ორბის ფრთიანი,
ცხენის ტახტაზე დაჰკიდა
ტყავგაუხდელი, მთლიანი.
ჩამოხტა ტყისა პირადა
ცეცხლი დაანთო ძლიარი.
დაჲდა და თალა შამფური,
მწვადი ააგო მცერიანი¹⁰⁶.

ბ. ნახტომსა შველსა ფერდსა ჰკრა,
ისარი ორბის ფრთიანი.
ცხენის ტახტაზე დაჰკიდა
ტყავ გაუხდელი, რქიანი.
ჩამოხტა მუხის ძირასა,
ცეცხლი დაანთო ძლიერი,
დაჲდა და თალა შამფური,
მწვადი ააგო ცვრიანი¹⁰⁷.

გ. ირემს ჰკრა გამოფრენილსა
ისარი ორბის ფრთიანი,
დაჰკიდა ცხენის ტახტაზე
ტყავგაუხდელი რქიანი.
ჩავიდა ბურილ ძირშია,
ცეცხლი დაანთო პრიალი,

¹⁰³ იქვე, გვ. 124.

¹⁰⁴ ს. ცაიშვილი, ხალხური ტარიელის პირველი ჩანაწერი. სახალხო განათლება, № 12, 1957 წ.

¹⁰⁵ ჩვენი ეს ნარკვევი დაწერილი და საჯაროდ წაკითხული იყო, როცა გამოქვეყნდა ქ. სიხარულიძის „ვეფხისტყაოსანი და ორი ხალხური ლექსი“. ლიტ. საქართველო, № 20, 1965; ასევე „საქ. ქალში“ დაბეჭდილი წერილი.

¹⁰⁶ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, გვ. 207.

¹⁰⁷ იქვე, გვ. 176.

სადგომი შინა დაუხვდა
 კუანტიან-ჰაობიანი.
 ქვეთა საგებლათ მოჰხადა
 თოქალთო უნაგრიანი,
 დათალნა ეკლის შამფურნი,
 მწეადი აასხა მცერიანი¹⁰⁸.
 დ. გამხლტომს ირემსა ფერდსა ჰკრა.
 ისარი ორბის ფრთიანი,
 მას რომ გარდახდა პატიენი,
 აწ კაცი უნდა მხნიანი.
 მინდერისა პირსა სადილად
 ჩამოხდა გულ-სევედიანი¹⁰⁹.

შოთა რუსთაველის პოემაში ავთანდილის ნადირობა ძლიერ შექუმულად არის წარმოდგენილი. გენიალური პოეტი მთავარ ყურადღებას აქცევს ავთანდილის განცდებს, მწუხარებასა და ტანჯვას, რომელიც მან გადაიტანა სამი წლის უშედეგო ძებნით. ამ ხნის განმავლობაში თითქოს გააველურა და ტყიურად აქცია ავთანდილი ათასგვარმა გაჭირვებამ, ტყე-ღრეებში ხეტიალმა, მიუსაფრობამ, საკუთარ თავზე უზრუნველობამ. იგი მზადაა ყოველგვარ მსხვერპლზე: შიმშილზე, მარტოობაზე, სისხლზე. მაგრამ დრო და დრო ღორციელი საჭიროებანი აიძულებს სიცოცხლეზეც იფიქროს, თავი გამოიკვებოს. ასეთ სიტუაციაში პოეტისათვის ნადირობას არ აქვს თავისთავადი მიზნიდველობა, ის მხოლოდ იმისათვისაა აუცილებელი, რომ არსებობა შეინარჩუნოს გმირმა. ეს კარგად მოჩანს რუსთაველის სიტყვებში:

თუმცა მხეც-ქმნილი ავთანდილ გულ-ამოსკენით და კენესით ა,
 ეგრეცა ჰაზა მოუნდის აღამის ტომთა წესითა,
 ისრითა მოკლის ნადირი, როსტომის მკლავ-უგრძესითა,
 შაბმის პირსა გარდახდა, ცეცხლი დააგზო კვესითა.

სულ სხვა განწყობილება და სიტუაციაა ხალხურ ბალადაში. ფოლკლორული ნაწარმოები ნადირობის თვალწარმტაც სურათს გვიხატავს ისე, როგორც ეს მოცემულია ამირანის უძველეს ეპოსში. მისი მონადირე გმირი ავთანდილივით მხეცმექმნილი და შეჭირვებული კი არაა, არამედ ლალი რაინდი, რომელმაც ლამაზი მთები გადალაზა ნადირის ძებნაში.

ავთანდილ გადინადირა ჰედი მალალი ტყიანი,
 ვერც ხარი მოკლა, ვერ ფური, ვერცა ირემი ჩქიანი...

ეს სავაჟეაყო-საფერხულო ლექსი სხვაგვარად ჟღერს, ვიდრე რუსთაველის სევედიანი განწყობილების, აღამის ტომის წესის და-

¹⁰⁸ იქვე, გვ. 124.

¹⁰⁹ ს. ც ა ი შ ვ ი ლ ი, დას. ნაშ., სახ. განათლება, № 12, 1957 წ.

საკმაყოფილებლად შესრულებული ნადირობის სცენა. „ავთანდილ გადინადირა“ პოეტური აღმაფრენით, ვაჟკაცური ზმიანობით, მონადირის ხალისიანი განწყობილებითა და მოულოდნელ, ბედისწერით მოახლოვებულ, საფრთხის ტრაგიკულობით უფრო ახლოს დგას რუსთაველზე ადრინდელი ზომით შესრულებულ ამირანის ლექსთან, ვიდრე ვეფხისტყაოსანთან.

სანადიროდ წამოვიდნენ ამირან და ძმანი მისნი,
გადიარეს ცხრანი მთანი, მეთენი აღგეთისნი...

ცხრა მთაგადავლილ ამირანს უფრო ჰგავს მალალ ქედებზე მონადირე ავთანდილი, ვიდრე ტარიელის ძებნაში გულამოსკვნით მყოფ მხეცქმნილ რაინდს. გარდა ამისა, „ავთანდილ გადინადირა“ სრულყოფილი ბალადური სიუჟეტის შემცველი ნაწარმოებია, რომელსაც არ აკლია არც დრამატიზმი და არც მალალპოეტურობა, მხატვრული სიმძაფრე. იგი, როგორც ხელოვნების ნიმუში, თავისუფლად შეიძლება გვერდში ამოვუყენოთ რომელიც გნებავთ ანალოგიური ჟანრის ლიტერატურულ ნიმუშს. ამგვარი დამოუკიდებელი მნიშვნელობის ნაწარმოებები მიბაძვითა და იმიტაციით არ იქმნებიან! ამდენად შეუძლებელია გავიზიაროთ მოსაზრება, რომელსაც ავთანდილის ბალადის სათავედ „ვეფხისტყაოსანი“ მიაჩნია.

ხალხურ ლექსზე მსჯელობა აქ იმისათვისაც განვაგრძე, რომ რუსთველოლოგმა ს. ცაიშვილმა ხალხური ბალადის 1688 წლის ჩანაწერს მიაგნო და ის შეხედულება განავითარა, რომ „ავთანდილ გადინადირა“ ეს ხალხური „ტარიელიანის“ ერთ-ერთი საუკეთესო ადგილია და, როგორც „ტარიელიანის“ მთელი თქმულება, ეს ეპიზოდის, „ვეფხისტყაოსნიდან“ იღებს სათავეს¹¹⁰. ტარიელიანის გაშო აქ კამათს არ ვაპირებთ, მის შესახებ ჩვენი დასკვნა ნაშრომის დამამთავრებელ ნაწილში იქნება ჩამოყალიბებული. ორიოდ სიტყვა ბალადის პირველი ჩანაწერის თარიღის განსაზღვრისათვის. ვინც ვეფხისტყაოსნის მე-17 საუკუნის ხელნაწერში ჩართულ სტროფს გასინჯავს (იხ. აქვე, § 10 გ, § 11 დ), ის ადვილად დაგვეთანხმება, რომ პოემის გადამწერს კარგად სცოდნია ავთანდილის საფერხულო ბალადა, მოსწონებია და მისი შესავალი სტროფი რუსთველურ სტილზე გადაუმუშავებია. „გადამწერს იგი მოუთავსებია „ვეფხისტყაოსნის“ ძირითად ტექსტში, სწორედ იმ ადგილას, სადაც ავთანდილის მიერ ტარიელის უშედეგო ძებნით გამოწვეული მწუხარებაა გადმოცემული“¹¹¹. ჩვენ ვიზიარებთ რუსთველოლოგ ს. ცაიშვილის დასკვნას, რომ მის მიერ მოპოვებული

¹¹⁰ სახალხო განათლება, № 12, 1957.

¹¹¹ იქვე.

ხალხური ლექსის გადაკეთებული სტროფი „არის პირველი ჩანაწერი ტარიელიანისა“, ხოლო რაც შეეხება ამ პირველი ჩანაწერის სხვა ჩანაწერებზე ორი საუკუნით აღრინდებლობას — ეს გადაჭარბებულია. „ავთანდილ გადინადირას“ დასაწყისი სტროფი სათანადო მისამღერით მოთავსებულია იოანე ბატონიშვილის 1813-28 წლებში დაწერილ „კალმასობაში“¹¹², რომელიც 1957 წლამდე მიჩნეული ევქონდა ტარიელიანის პირველ ჩანაწერად¹¹³. ამგვარად, ხალხური ბალადის პოემაში შესული ნაწყვეტი წინ უსწრებს ბატონიშვილისეულ ჩანაწერს არა უმეტეს 140 წლისა.

„ავთანდილ უკუირბინას“ ვეფხისტყაოსნის ძირითად ტექსტში ჩართვა, ვფიქრობ, არ შეიძლება იმის საბუთად მივიჩნიოთ, რომ მე-17 საუკუნის მოღვაწეებს ავთანდილის ხალხური ბალადა ლიტერატურული პოემის ნაწილად მიაჩნდათ. შესაძლებელია მივიღოთ ს. ცაიშვილის სიტყვები: „ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერში აღნიშნული ფრაგმენტის არსებობა, უეჭველად, ხაზს უსვამს იმას, რომ მე-17 საუკუნის განათლებული ქართველებიც ასევე აკავშირებდნენ ხალხურ „ტარიელიანს“ რუსთაველის პოემასთან“¹¹⁴, მაგრამ კავშირის დაშვება იმას არ ნიშნავს, რომ ისინი ტარიელიანის წყაროდ აუცილებლად რუსთაველის პოემას თვლიდნენ; ასეთი დაშვება აგრეთვე არც იმას ნიშნავს, რომ 1688 წლის ნუსხის შემქმნელს ხალხური ბალადა ვეფხისტყაოსნის უეჭველ და მისგან მომდინარე ნაწილად მიაჩნდა. თუ კი ეს ასე იყო, მაშინ რატომ ბალადა მთლიანად არ შეიტანა პოემაში, ანდა მხოლოდ დასაწყისი სტროფი აირჩია და ისიც შეცვლილი სახით? ცხადია, ვეფხისტყაოსანთან ტარიელიანის ურთიერთობა მხოლოდ ერთი ლექსის მიხედვით ვერ გაირკვევა. აქ ერთი რამაა უეჭველი: ავთანდილის ხალხური ბალადა მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარში კარგად ყოფილა ცნობილი და თავისი გამოხატულება უპოვია ლიტერატურაში, სახელდობრ, ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერში.

12. ცხენსა მისცა საძოვარი,
ვირე მწვადი შეიწოდეს;
ექვსი რამე ცხენოსანი,
ნახა, მისკენ მოვიდოდეს.
(196, 3—4)

12. ა. სანამ წვადი შეიწოდა,
ლურჯას მისცა საძოვარი.
ლურჯამ კაცი დაინახა,
შორი გზიდან მომავალი.
შეხტა ლურჯა, შესჭიხვინა,
იგი კაცი ავი არი!¹¹⁵

¹¹² ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, I, გვ. 295.

¹¹³ ბ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, 1956,

გვ. 88.

¹¹⁴ ს. ც ა ი შ ვ ი ლ ი, დას. წერილი. სახალხო ვანათლება, № 12, 1957.

¹¹⁵ ხალხური ვეფხისტყაოსანი, გვ. 97, 176.

ბ. სანამ წვადი შეიწოდა,
ცხენსა მისცა საძოვარი;
ცხენმა კაცი დაინახა —
შორი გზიდან მომავალი.
შეხტა ლურჯა, შესჭიხვინა,
რომ ეს კაცი ავი არი!¹¹⁶

„ავთანდილ გადინადირა“ უნიფიცირებული საერთო ქართული ბალადა. მისი ბოლო ნაწილი, ავთანდილის სიკვდილი და ანდერძი, განსაკუთრებით არაფრით არ ემთხვევა რუსთაველის ნაწარმოებს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ შაირის ზომას, რომელიც ამ ლექსში, ისე როგორც თვითონ რუსთაველის პოემაში, უშუალოდ ადრინდელი ხალხური პოეზიიდან არის შესული.

აქ ნაჩვენები § 12 ა და ბ ლექსების პირველი მუხლები რუსთაველის 196 სტროფის დასაწყის ტაეპს ემთხვევა, მათ შორის უმნიშვნელო სიტყვიერი განსხვავებაა. ცხენის მაგიერ ლურჯაა მოხსენებული, ხოლო ძველი ქართული „ვირე“ შეცვლილია ახალი ფორმით „სანამ: „ცხენსა მისცა საძოვარი, ვირე მწვადი შეიწოდეს“ (შოთა) — „სანამ წვადი შეიწოდა, ცხენსა (ლურჯას) მისცა საძოვარი“ (ხალხ.). მსგავსი ადგილების ხალხურ ლექსში შესვლა მწიგნობარ მთქმელთა წვლილად უნდა მივიჩნიოთ.

13. თქვა, თუ: „ჰგვანან მეკობრეთა,
თვარა კარგი რამც იოლდეს!
აქა კაცი ხორციელი
კვლა ყოფილა არაოდეს“.
(196, 3-4).

13. მინდორს დაინახა კაცი,
ჯანის-ჯანად მომდინარნი.
ახლოს მოდეს, ჩემო ცხენო,
აბჯარნო გამეძალენით.
მტერს მოშლით ნურას შევხედებით,
თვალშია ვეჯაბანებით!¹¹⁷

აქ თითქოს სამი ძმა ხატაელის მოახლოება უნდა იგულისხმებოდეს, მაგრამ ტექსტების მიხედვით ეს არ დასტურდება. დასაშვებია, აქ საქმე გვაქვს ორი სხვადასხვა ხასიათის ხალხურ და მწიგნობრულ ბალადებთან, რომლებიც ერთმანეთზე გავლენას ახდენენ პირველსავე საფეხურზე, ე. ი. „ვეფხისტყაოსნის“ შექმნისა და გავრცელების დასაწყისში.

ხალხური ვეფხისტყაოსნის მიხედვით ავთანდილი დევებთან დაძმობილებულ ბუმბერაზს ჰგავს, რომელიც უცხო მოყმეს შორიახლო მისდევს და მის ვინაობას გზადაგზა კითხულობს.

14.

14. ა. დევო, შენ ჩემო ძმობილო,
კარზე ვინ ჩამოგიარა?¹¹⁸

¹¹⁶ იქვე, გვ. 207.

¹¹⁷ იქვე, გვ. 125.

¹¹⁸ იქვე, გვ. 111.

15. ანაზღად მოყმე გამოჩნდა
კუშტი, პირ-გამქუშავია.
(204, 1)

- ბ. დევ, მამიჩემის ძმობილო,
ხომ არვინ ჩამოგაიარა?
15. ა. ერთმა პირ-ტუქსმა მოყმემა
ცხენ-ხეთქით ჩამოიარა;
ხარ-გუთანს წიხლი ამაკრა,
ზღვას გაღმა გაასრიალა...
ჩარდახსა წიხლი დაგვიცა,
კუნელმა ამაიარა.
ღბინი ქნა, კბილი აჩინა,
შუქმა მთა გადაიარა!
ნუ მისდევ, ძმაო, ავთანდილ,
თვარ შენ სიცოცხლე კი არა,
შენც მოგკლავს, თავსაც მოიკლავს,
ბევრი სხვა დააზიანა!
ბევრი ვთქვით; ხმაც არა გაგვცა,
ეგრე რამ დააქციანა!¹¹⁹
- ბ. ერთმა პირქუშმა მოყმემა
ცხენ ხეთქით ჩამოიარა.
ხელი გამოიკრა გუთანსა,
ზღვას იქით გამისრიალა!
წიხლი მკრა გუთნის დედასა...
ღიმნი ქმნა, კბილი გამოჩნდა,
მთას შუქმა გადაიარა.
მაგას ნუ მისდევ, ავთანდილ,
იმან დიდი გზა იარა,
გასწირა საქართველომ,
სათათრე გადაიარა!¹²⁰
- გ. ამოიარა გლეხკაცმა,
ქვის ტეხითა, ცეცხლის ყრითა,
გუთნეულსა ხელი დაჰკრა,
ზღვას იქით გაასრიალა!¹²¹
- დ. ერთმა ვინმე ქარაევანმა
ცხენხეთქით ჩამოიარა,
ხარ-გუთან ხელი წამოჰკრა
ზღვას გაღმა გაასრიალა.
შეხრეს დაგვიკრა მათრახი,
ნამეტნად დაგვიზიანა!¹²²
- ე. ყმაჲა ერთმა გაიარა,
ზედ იჭდა შავ ჭაიჭასა.
გაუძრახეთ, კაცო ვინ ხარ,
იმან ბიგე არ აძრახა

¹¹⁹ იქვე, გვ. 111.

¹²⁰ იქვე, გვ. 126.

¹²¹ იქვე, გვ. 315.

¹²² იქვე, გვ. 349.

და არც ჩვენცე მაიქიკრა.
გავჯერდით და გავგულისდით,
ჩვენ იმას წავეციდენით.
მისი შაპყრობა გავბედეთ,
მან მათრახი გადმოგვკრა
მკერდამდის გასაპოხელი.
გაბრუნდა და გაიარა,
არც ჩვენსკენ გადმაიქიკრა!¹²³.

3. ერთმა პირქუშმა მოყმემა,
უკუ-გზა ჩამოიარა;
თვალი თავზე დამამტერია,
ზღვის იქით გამისრიალა!¹²⁴.
16. ერთმა პირქუშმა მოყმემა,
უკუ-გზა ჩამოგვიარა,
ძმასა მკლავი მოგვიტეხა,
უკუ-მთა გადაიარა!¹²⁵.

16. მით ერთთა მათრახითა
თავი ასრე გარდაჟრიწა.
(209, 1).

მართალია, რუსთაველის მიხედვით უმცროს ხატაელს ტარი-
ელმა მათრახი თავზე გადაჰკრა, მაგრამ, ფეიქრობ, ეს ადგილები
მაინც საერთო ძირზეა აღმოცენებული.

17. უჩვენა მისი სადგომი:
„მიდითო ნება-ნებასა,
ჩრდილსა გარდასვით,
მაშვრალნი მიეცით მოსვენებასა!“
(213, 3—4).

17. ა. აი იქა, იმ ხეთ ძირში —
მწვადი უბრუნვენ ნებასო,
წყლულს ირმის ტვინი წაუსვით,
იტყვიან მოსვენებასო.
საპურყველე დანა დამრჩა
იმ ჩემ ნადგომსა ბინასო.
ნუ დამიკარგავთ, გეთაყვა,
თქვენი სნეულის ღხენასო!¹²⁶.
- ბ. ეგრე ამოჰყვე გზობასა,
იქ ბოლი ამოდენასა;
მწვადნი იწვიან ნებასა,
დანა დამრჩა და მომწიეთ
თქვენიასა ძმისა ღხენასა!¹²⁷.
- გ. თქვენსა სნეულსა თქვენს ძმასა
ღმერთიმცა მისცემს შვებასა,
მარდად ახლით მუხათ ძირსა,
მიეცით მოსვენებასა!¹²⁸.

ავთანდილის ნადირობა და მწვადის შეწვა ორივე ნაწარმოებ-
ში საერთოა; ხალხურ ვერსიაში მეტია ლეგენდები: რატომ არ ხმა-
რობენ ღუდგულასა და ასკილის შამფურებს. გავეცნოთ ამ იშვიათი

¹²³ იქვე, გვ. 326.

¹²⁴ იქვე, გვ. 153.

¹²⁶ იქვე, გვ. 153.

¹²⁶ იქვე, გვ. 125.

¹²⁷ იქვე, გვ. 153.

¹²⁸ იქვე, გვ. 326.

შინაარსის გადმოცემებსაც. ირმის მოკვლის შემდეგ ავთანდილმა ცერიაში მწვადების ასაგებად სამი შამფური გათალა: თხილის, ასკილისა და ღუდგულასი. მალე საფრთხე გამოჩნდა და ცხენზე ამხედრდა. სახალხო მთქმელი გადმოგვცემს: „რადგან ძალიან ჰმოიოდა, მწვადიანს შამფურებს წაეტანა ასაღებად: ჯერ ღუდგულისასა. მერე ასკილისასა, მაგრამ ორივე გაუტყდა. ბოლოს თხილის აიღო და შექაშა, ხოლო ასკილი და ღუდგულა დასწყევლა და დასწყევლა აგრეთვე ის ადამიანიც, ვინც ამ ხეების შამფურებს იხმარს. ამის გამო დედამიწის ზურგზედ ასკილისა და ღუდგულის შამფურს არაიენ არ ხმარობს, ავთანდილის დაწყევლილია“¹²⁹.

როგორც ლიტერატურულ, ისე ხალხურ ვერსიაში ავთანდილი მოხერხებულად მისდევს ტარიელს და მოულოდნელ შეხვედრას. გაურბის: „ანუ მომკლავს, ანუ მოვკლავ. დაიძალვის მეტისმეტად“ (216). ხალხური მთქმელი მისთვის საყვარელ ხერხს მიმართავს — ერთმანეთში გაასაუბრებს ძმათნაფიცებს, რომლის შესაბამისი ადგილები მწიგნობრულ ნაწარმოებში არ მოიძებნება.

18.

18. ა. შავი ხარ და შავი მიხვალ.

სად მისდისარ მინც მითხარ,
რატომ შინ არ მიბრუნეილხარ!¹³⁰

ბ შავო ბიჟო, შავ რაშს ზიხარ,
შავად რასზე შებერულხარ,
ერთი ასე მოიხედე,
ჩემს ძმას ტარიელსა გეცხარ!¹³¹

გ. შავი ხარ, შავსა ცხენს ზიხარ.
შავი თოქალთო გიგია:
კუპრის პერანგი გაცვია,
ზედ ნავთის ლილი გიბია.
გამოხვეულხარ ფარ-ხმალში
შუბზე აღმასი გიგია!¹³²

დ. შავი ხარ და შავს ცხენს ზიხარ.
შავი თოქალთო გიგია,
სალამს აღარ ჰკადრულობ,
ცუდი ზნე შემოგილია!¹³³

ე. შავო ბიჟო, შავს ცხენს ზიხარ.
შავი თოქალთო გიგია:
ამხანავს არა ჰკადრულობ,
ცუდი ზნე შემოგილია!¹³⁴

¹²⁹ იქვე, გვ. 112.

¹³⁰ იქვე, გვ. 112.

¹³¹ იქვე, გვ. 152.

¹³² იქვე, გვ. 206.

¹³³ იქვე, გვ. 222.

¹³⁴ იქვე, გვ. 161.

19. ა. თეთრი ხარ და თეთრად ზიხარ,
თეთრად რასმე მოკაზმულხარ;
იქით წადი, აქ ნუ მოხვალ,
თორემ დღეზედ გასწურვილხარ.
ჯერ შენ მოკვლავ, მერე ცხენსა,
თუ აქით არ გაბრუნვილხარ¹³⁵.
- ბ. თეთრო ბიჭო, თეთრ რაშს ზიხარ.
თეთრად რასმე შებურვილხარ;
გასწი, ისე გაშეცალე,
სასიკედილოდ განწირულხარ¹³⁶.
- გ. თეთრი ხარ და თეთრს ცხენს
ზიხარ,
თეთრად რასმე შაჰბურვილხარ,
მის ამარას უკან წადი,
შენი დლიდან დაწუხვილხარ¹³⁷.
- დ. მე ცოდვით გამრავლებულსა,
რალა წინ შემომეყარე?
გასწი იქით, გაშეცალე,
შენც ის დღე არ დაგაყენო¹³⁸.
20. ნეტავეი შენა ძმოჲან,
შენ გულისთ გეცინებთან;
მე ერთი წიბო მამტეხე,
ისინიც მეტყინებთან¹³⁹.

20. მობრუნდეს. ყმაჲან ავთანდილს
ხელი შეუჲყრა ხელითა.
(283, 1).

უცხო მოყმის ძებნა ტარიელისა და ავთანდილის შეყრით დამთავრდა. ბუმბერაზთა შეხვედრა არ ყოფილა მთლად უმტკივნეულო. ტარიელის მოხვევნისგან ავთანდილმა სამი წიბო ანუ ფერცხალი დაჰკარგა, როგორც ეს 1891 წელს ს. მერკვილაძის ჩაწერილ ვარიანტშია აღნიშნული: „ავთანდილს სამი გვერდის ნეკნი, ფერცხალი ჩაემტვრა“ მოხვევნის დროს¹⁴⁰.

როგორც შედარებიდან ჩანს, უცხო გმირის ძებნის სიუჟეტში ხალხური და ლიტერატურული ვერსიები საკმარისად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. რამდენიმე გადამწყვეტი მნიშვნელობის მქონე მოტივი ლიტერატურულ ნაწარმოებში არ ჩანს, ხალხურში კი ფართოდ არის წარმოდგენილი. ასეთ შემთხვევებში, ცხადია, ფოლკლორული თხზულება არაა დამოკიდებული მწიგნობრულისაგან და განვითარების საკუთარი გზები გააჩნია.

¹³⁵ იქვე, გვ. 112.

¹³⁶ იქვე, გვ. 152.

¹³⁷ იქვე, გვ. 222.

¹³⁸ იქვე, გვ. 161.

¹³⁹ იქვე, გვ. 154.

¹⁴⁰ იქვე, გვ. 129.

დასასრულ, შეუძლებელია დუმილით გვერდი ავუაროთ ხალხური ვეფხისტყაოსნის მთქმელებს, არ გავითვალისწინოთ მათი პროფესიონალიზმი და საზოგადოებრივი მდგომარეობა.

დიდი ხნის განმავლობაში ხალხური სიტყვიერების გამავრცელებელნი წერა-კითხვის უცოდინარნი იყვნენ, ე. ი. მოკლებული იყვნენ საშუალებას დამოუკიდებლად გასცნობოდნენ ლიტერატურულ ძეგლებს და ამ გზით გაემდიდრებინათ თავიანთი რეპერტუარი. მიუხედავად ამისა სახალხო მთქმელთა ცოდნის დონე და წიგნიერება არ იღვა დაბალ საფეხურზე. სამონასტრო და სამოქალაქო კულტურული ცენტრები, საშინაო სკოლები და ხალხურ-პედაგოგიური აღზრდის სხვა ინსტიტუტები საშუალებას იძლეოდნენ წერა-კითხვის ცოდნა თანდათან შექრილიყო მოსახლეობაში, მიეღწია მის დაბალ ფენებამდე და გზა გაეხსნა ხელოვნებისა და მწერლობის ძეგლებისათვის. ანტიკური დროიდან ჩვენში პროფესიონალური შემსრულებლები, მსახიობები, მომღერლები და დამკვრელები არსებობდნენ, რომლებსაც თავიანთ რეპერტუარში შეჰქონდათ ყოველივე მნიშვნელოვანი და მიმზიდველი, რაც კი ქართული სიტყვიერა, მუსიკალურ და ქორეოგრაფიულ კულტურაში მოიპოვებოდა. ცხადია, ასეთ ვითარებაში მესტირეთა და მეჩონგურეთა, მგოსანთა და მელექსეთა ცოდნის მარაგში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა წიგნიდან მომდინარე სიუჟეტებს, პოეტურ ნაწარმოებებს. ბევრი ლიტერატურული თხზულება თვითონ ამჟღავნებს მისი გასცენიურების, სანახაობრივ შესრულების ტრადიციას. საამისო ცნობები ზემოთ უკვე იყო ნაჩვენები შოთა რუსთაველის შემოქმედების მაგალითზე. ტარიელ—ავთანდილ—ფრიდონის თავგადასავალი, ნესტან—დარეჯან—თინათინის მაღალმხატვრული და მორალური სახეები სწორუბოვარ მასალას წარმოადგენდა ყოველგვარი შემთხვევისათვის, გართობა იყო ეს, მეჭლისი, ლაშქრობა, სამეურნეო ხასიათის თავყრილობა თუ საწესჩვეულებო შეკრებილობა. მძაფრი სიუჟეტი, მაღალი საზოგადოებრივი იდეალი, ტკბილ-ქართული გაჟჟაკური ლექსი, ცალკე კართა და თავთა დასრულებული კომპოზიციური შეკრულობა, აზრის უჩვეულო აფორისტულობა და ფილოსოფიურობა, სიტყვის უდიდესი არტისტიზმი, რაც ესოდენ აჩასიათებს ვეფხისტყაოსანს, ცხადია, მას სიტყვიერი ხელოვნების პროფესიონალურ თუ არაპროფესიონალურ მოტრფიალეთა სულიერი ცხოვრების განუყოფელ ნაწილად აქცევდა.

ამრიგად, ვეფხისტყაოსანმა საქართველოს სასიცოცხლო ძალების გონება დაიპყრო. მისი გატაცებული მოყვარულნი და თაყვანისმცემლები იყვნენ არა მარტო მაღალ ფენებში, ფეოდალურ კარზე და სასულიერო წოდებაში, არამედ იმათ შორისაც, ვინც მი-

წყევ მუშაობდა, ვინც ქვეყანას არსებობის მატერიალურ საფუძველს უქმნიდა და სალაშქრო მწყობრს აესებდა. ამიტომ გასაკვირი არაა: თუ ტარიელის სამიჯნურო და საგმირო ამბავი ხალხმა აიტაცა, სიმღერად აქცია, ჰირსა და ლხინში თანამდგომად გაიხადა.

ახლა, რვაასი წლის მრავალგვარ ცვლილებათა შემდეგ, XX საუკუნეში შეუძლებელია ყველა დეტალის აღდგენა, რომლითაც შოთა რუსთაველის ვეფხისტყაოსანი უკავშირდებოდა ქართველი კაცის ცხოვრებას, მის სულიერ კულტურასა და ყოფას, ისტორიასა და მსოფლმხედველობას¹⁴¹. ბევრი ასეთი შემაკავშირებელი ძაფი და გზა დიდი ხანია ისტორიის ბურუსმა დაფარა და, საეჭვოა ოდესმე ყველაფრის აღდგენა მოხერხდეს! ამ ვითარებაში ექცევა სახალხო მთქმელთა ტრადიციასთან ვეფხისტყაოსნის კავშირის საკითხიც. მიუხედავად წერილობითი ძეგლების საშინელი დუმილისა, ფოლკლორული ტრადიციის კვალობაზე მაინც შეგვიძლია დაბეჭითებით ვთქვათ, რომ შოთა რუსთაველის პოემა საუკუნეების განმავლობაში სახალხო შემსრულებელთა, მომღერალთა და მხატვრული სიტყვის ოსტატთა რეპერტუარის განუყრელი ნაწილი იყო. ამ ისტორიულმა ფაქტმა გავლენა მოახდინა არა მარტო ზეპირსიტყვიერებაზე, ხელი შეუწყო მის მხატვრულ ამაღლებასა და ესთეტიკურ დახვეწილობას, არამედ ბოლოს და ბოლოს ამ გარემოებამ კვალი დაამჩნია თვით ვეფხისტყაოსანს, მის ხელნაწერებს, იქნებ შინაგან სტრუქტურასაც, მასიურ შემოქმედებასთან მიახლოებებისა და დემოკრატიზაციის თვალსაზრისით გადამწერ-ინტერპოლატორთა მეოხებით.

„ვეფხისტყაოსანი“ პირველ სახალხო წიგნად იქცა; იგი თანდათან კოლექტიური შემოქმედების სფეროში გადავიდა და დაუბრუნდა იმ გარემოს, საიდანაც წამოვიდა, ამოიზარდა. შოთა რუსთაველის პოემა არ არის მხოლოდ ლიტერატურული მოვლენა, ვიწროდ გაგებული მწიგნობრული ფაქტი. ამ გრანდიოზული მხატვრული ძეგლის შექმნასა და შემზადებაში წილი მიუძღვის ქართველი ერის მრავალსაუკუნოვან ტრადიციას, მის პოეტურ კულტურას, ებოსსა და სასიმღერო ლირიკას, ნაჰედ ძარღვიან სიტყვას, ლაღ ფანტაზიას. გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ შოთა რუსთაველი ერთგვარად კრებადობითი ცნებაცაა, საუკუნეთა შემოქმედების გვირგვინი, რომელმაც თავისთავში შეისრუტა და გაამთლიანა მე-12 საუკუნისა და მასზე ადრინდელი ქართული პროფესიონალური და არაპროფესიონალური კულტურა¹⁴². ამიტომაც

¹⁴¹ იხ. გაზ. „სოფლის ცხოვრების“ სპეციალური გვერდები: „რუსთაველი ხალხის გულში“, 1965-66 წწ.

¹⁴² მ. ჩ. ი. კ. ვ. ა. ნ. ქართული ებოსი, II, 1965, გვერდები: 29—45; 392—414.

ჩვენ ვეფხისტყაოსანში ვხედავთ არა მარტო შოთა რუსთაველის ინ-
დივიდუალურ გენიას, არამედ ამასთანავე მისი მშობელი ზალხის,
ქართველი ერის სულიერ მონაპოვარს, შედევერებს ახლებურად
გააზრებულსა და სრულყოფილს. ამ გაგებით შოთა რუსთაველი
ქართველების პომეროსია.

იდეალური ქალის სახე

შოთა რუსთაველის ვეფხისტყაოსანმა ღირსეულად დაიკირა თავისი ადგილი მსოფლიო კლასიკურ ქმნილებათა შორის. ღრმა ფილოსოფიური და ჰუმანური იდეებით შთაგონებული ეს ქეშმარიტად ხალხური ნაწარმოები არის ღირსსახსოვარი წვლილი, რომლითაც ქართველმა ერმა, მე-12 საუკუნის შორეულ წარსულში, საკაცობრიო კულტურის საგანძური გაამდიდრა.

საუკუნეების განმავლობაში ვეფხისტყაოსანი ქართველი ხალხის ყურადღების ცენტრში იყო მოქცეული; ასევე შეუწელებელი მზრუნველობით ეპყრობა მას საბჭოთა საზოგადოებრიობა, თანამედროვე მეცნიერება და ლიტერატურა.

დიდი ხანია რუსთაველის შემოქმედება კვლევა-ძიების საგანს წარმოადგენს, მრავალი ასეული შრომაა დაწერილი მის შესახებ. ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობას ამჟამად თვალსაჩინო მიღწევები მოეპოვება როგორც რუსთაველის პიროვნების¹, ისე მისი პოემის შესწავლის მხრივ.

სხვა რუსთაველოლოგიურ პრობლემათა შორის ამჟამად კვლავ ისმის ქალის კულტის პრობლემა. ეს საკითხი ერთი შეხედვით თითქოს გადაწყვეტილია. იგი სპეციალისტთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას აღარ იწვევს და, ამდენად, მისი ხელახლად დასმა, ან ეჭვის ქვეშ დაყენება, მოსალოდნელიც არ არის. მაგრამ საკითხის ახლოს გასინჯვამ სხვა რამ გვიჩვენა. გამოირკვა, რომ ქალის კულტის საკითხი არა თუ გადაწყვეტილია ვეფხისტყაოსნის მაგალითზე, არამედ ზოგჯერ თვით პრობლემაც სწორად არაა დაყენებული.

ცხადია, ასეთ ვითარებაში საჭიროა ამ საგანზე ყურადღების შეჩერება და სამეცნიერო მსჯელობის ობიექტად ქცევა.

სანამ მსჯელობას შევუდგებოდეთ, მოკლეთ გავიხსენოთ, თუ როგორ დგას ქალის კულტის საკითხი რუსთაველოლოგიაში.

¹ პ. ი ნ გ ა რ ი ყ ვ ა, თხზულებათა სრული კრებული, I, 1963.

თანამედროვე რუსთველოლოგიური ლიტერატურის მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ქალის კულტის არსებობა ვეფხისტყაოსანში აღიარებული და გავრცელებული დებულებაა. ამას ადასტურებს როგორც რევოლუციამდელი, ისე უკანასკნელ ხანში გამოქვეყნებული შრომები.

დავიწყოთ უახლოესი წლების ლიტერატურიდან.

1954 წელს გამოქვეყნდა „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ პირველი ტომი. ამ ნაშრომში ქალის კულტი მიჩნეულია ვეფხისტყაოსნის ერთ-ერთ ძირითად იდეურ-თემატიკურ მოტივად (გვ. 267-68) და იგი, სხვა მოტივების გვერდით, დამოუკიდებელი თავის სახით არის წარმოდგენილი (გვ. 271-73). აქ პროფ. ალ. ბარამიძე წერს: „ვეფხისტყაოსანს თავიდან ბოლომდის გასდევს ქალის, დედაკაცის პატივისცემისა და თაყვანისცემის იდეა“², ხოლო შემდეგ, დასკვნაში ამბობს: „ერთი სიტყვით, თამარის ეპოქა, თამარის მოღვაწეობა იძლეოდა უშუალო დამაჯერებელ საბუთს, ქალის პატივისცემის, ქალის კულტის იდეის წამოსაყენებლად. რუსთაველმა გენიალური მხატვრული ძალით შეასხა ხორცი ამ იდეას“³.

ორი ავტორის კოლექტიურ თხზულებას წინ უსწრებდა პროფ. კ. კეკელიძის „ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის“ მესამე, 1952 წლის, გამოცემა. საკვლევი პრობლემის გამო აქ, ისე როგორც მეორე — 1941 წლის გამოცემაში, მკვლევარი რუსთაველზე წერს: „ამ შეხედულების სიდიადის მაჩვენებელია ქალისადმი თაყვანისცემა და მისი უსაზღვრო გაღმერთება, ამის მაჩვენებელია „ქალის კულტი“, რომლის აპოლოგიაა მთელი მისი პოემა“⁴.

ქალის კულტის კონცეფციას იზიარებს ვ. გოლცევი 1952 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში, სადაც ვკითხულობთ: „Несомненно, что Руставели отражает культ женщины во всем его грузинском своеобразии“⁵.

1953 წელს „ლიტერატურული ძიებანში“ დაიბეჭდა სპეციალური ნარკვევი „ქალის კულტი საქართველოში და ვეფხისტყაოსანი“⁶, რომელშიც რუსთაველის მიმართ იგივე თეზისია მიღებული, რაც ზემოთ იყო ნაჩვენები.

² ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ. I, კ. კეკელიძე და ალ. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურა (V—XVIII სს), საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამოცემა, 1954 წ. გვ. 277. ხაზი ავტორისაა, მ. ნ.

³ იქვე, გვ. 273.

⁴ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1952, გვ. 131.

⁵ В. Гольцев, Шота Руставели, 1952, стр. 73.

⁶ „ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. VIII. გვ. 117—140.

1958 წელს გამოქვეყნდა პროფ. ალ. ბარამიძის შესანიშნავი მონოგრაფია „შოთა რუსთაველი“. ჩვენთვის ამჟამად საინტერესო საკითხზე მასში განვითარებულია შეხედულება, რომელიც მკვლევარმა 1954 წელს გამოაქვეყნა. პროფ. ალ. ბარამიძე აქაც წერს: „ვეფხისტყაოსანს თავიდან ბოლომდის გასდევს ქალის, დედაკაცის, პატივისცემისა და თაყვანისცემის იდეა („ქალის კულტის“ იდეა)“⁷.

სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის გარდა „ვეფხისტყაოსანში“ ქალის კულტის არსებობაზე მსჯელობა გვხვდება უკანასკნელი დროის საშუალო სკოლების სახელმძღვანელოებშიც.

ასეთი ერთსულოვნება სუფევდა რუსთაველოლოგთა შორის, როცა 1955 წელს რუსთაველის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესიაზე ლაქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში წავიკითხეთ მოხსენება ქალის კულტის შესახებ, სადაც უარყოფითი დამოკიდებულება წარმოვადგინეთ პრობლემის ადრინდელი გადაწყვეტის მიმართ. ახლა მდგომარეობა, როგორც ჩანს, თანდათან იცვლება. 1960 წელს „საბჭოთა ხელოვნების“ № 8 გამოქვეყნდა ნიკ. ურუშაძის ნაშრომი „ვეფხისტყაოსნის ლიტერატურული ჟანრის საკითხისათვის“, რომელშიც განვითარებულია ისეთივე დებულება, რასაც ჩვენ აღნიშნულ მოხსენებაში ვამტკიცებდით. რუსთაველოლოგთა ერთმა ნაწილმა სესიაზე გამართულ დისკუსიის დროს ჩვენი შეხედულება ქალის კულტის გამო არ გაიზიარა (აკად. კ. კეკელიძე, აკად. ა. ბარამიძე). ახლა ნ. ურუშაძე მართებულად წერს: „რუსთაველის პოემაში არ არის ქალის კულტი, ვეფხისტყაოსანი არ არის დასავლეთ ევროპის რაინდული რომანის ანალოგიური ჟანრის ნაწარმოები არც ფორმით და არც იდეური შინაარსით, როგორც ამას ფიქრობს ვეფხისტყაოსნის ზოგიერთი მკვლევარი“⁸.

მოკლეთ გავიცნოთ თვით პრობლემის კვლევის ისტორია.

1910 წელს რუსულ ენაზე გამოქვეყნდა აკად. ნ. მარის გამოკვლევა „Вступительные и заключительные строфы „Витязя в барсовой коже“ Шоты из Рустава“⁹. ამ შესანიშნავ მონოგრაფიაშია მოცემული ამჟამად ჩვენთვის საინტერესო თხზულება, რომელსაც ეწოდება „Культ женщины и рыцарство“. სწორედ აქაა გარკვეულად წამოყენებული თეზისი ვეფხისტყაოსანში ქალის კულტის არსებობაზე. ნ. მარი წერდა: „Я в этот раз останавливаюсь на одной теме Шоты в его вступлении. Тема та—основная и для самой романтической поэмы. Речь об идеализован-

⁷ ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთაველი, 1958, გვ. 93.

⁸ ნ. ურუშაძე, ვეფხისტყაოსნის ლიტერატურული ჟანრის საკითხისათვის, საბჭოთა ხელოვნება, 1960, № 8, გვ. 43. რადგან ჩვენი გამოკვლევა დღემდე დასტაბმული არ ყოფილა, მას აქვე წარმოვიდგენთ უცვლელი სახით.

⁹ Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, XII, 1910.

მოიქცეოდა კიდეც, როგორც „Культ женщины“ (§ 3).

ნ. მარის ვეფხისტყაოსანში ქალის კულტის ძიების დროს ისე. როგორც ზოგჯერ სხვა შემთხვევაშიც, ევროპული ლიტერატურის მაგალითიდან ამოდიოდა. „В этом отношении давно напрашивалась поэма Мюты на сопоставления с аналогичным явлением в средневековой европейской жизни“.

ნ. მარის აღნიშნულმა ნაშრომმა ქალის კულტურით ცხოველი გამომხატურება პოემა იმდროინდელ როგორც ქართულ. ისე რუსულ პრესაში. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ ცნობილი საზოგადო მოღვაწის კიტა აბაშიძის გამოსვლა.

1910 წელს კ. აბაშიძე ამ ნაშრომის გამო რეცენზიაში აღნიშნავდა: „ქართული ლიტერატურისათვის ნ. მარის ახალი ნაწარმოებები ნამდვილად სადღესასწაულო მოვლენაა. ასეთი დამუშავებული და ღრმა გამოკვლევა ვეფხისტყაოსნისა რასაკვირველია პირველია“ (სახალხო გაზეთი, № 11, 1910 წ.). კიტა აბაშიძემ შენიშვნის გარეშე გაიზიარა ნაშრომის ძირითადი დებულებანი ქალის კულტსა და რაინდობაზე: „შეუდარებელია ნ. მარის აზრები პოემის ორი საგნის — ქალის თავყვანისცემისა და რაინდობის შესახებო“, — ასკვნიდა ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსი და გამოჩენილი კრიტიკოსი.

ნ. მარის დებულებას მიმდევრები ქართველოლოგთა შორისაც გაუჩნდა. ივ. ჯავახიშვილი „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე ტომში 1914 წელს აღნიშნავდა: „აკად. ნ. მარამ თავის ზემოაღნიშნულს შესანიშნავს ნაშრომში დავგანახვა, თუ რა შინაარსი მისცა შოთამ თავის პოემას, რომ იგი მაღალი პლატონური, რაინდული სიყვარულისა და ქალის თავყვანისცემის მქადაგებლად გამოვიდა“¹⁰. თავისი მხრით ისტორიკოსი შეეცადა გამოერკვია, რა ნიადაგზე აღმოცენდა საქართველოში რაინდული სიყვარულისა და ქალის კულტის ასეთი მოძღვრება.

საინტერესოა, რომ ი. ჯავახიშვილი იმ მიზეზებს შორის, რომლებმაც ხელი შეუწყო ვეფხისტყაოსნის საკაცობრიო იდეების ჩამოყალიბებას, არსად არ ასახელებს ქრისტიანობას იმგვარად, როგორც ამას, „ქალის კულტის“ თანამედროვე მალიარებელნი.

ნ. მარის დებულებათა მხურვალე დამცველად გვევლინება რუსი მკვლევარი ვ. გურკო, რომლის ნაშრომმა საკმაო გამოხმაურება პოემა და თბილისისა და ქუთაისის გაზეთებში გამოქვეყნდა. ვ. გურკო წერდა: „შოთას პოემა გვიმტკიცებს, რომ საშუალო საუ-

¹⁰ ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, მეორე გამოცემა, გვ. 311.

კუნეების საქართველოში არსებობდა გაიდებულ სიყვარული, რამაც წარმოშვა ქალის ნამდვილი კულტი¹¹, ხოლო ნ. მარის გამოკვლევის გამო აღნიშნავდა: „მხოლოდ ამ ნაშრომის გამოქვეყნების შემდეგ შესაძლებელი გახდა წყვილადის გაფანტვა“¹².

როგორც ვხედავთ, დასახელებული მკვლევარები მთლიანად იზიარებენ მარის იმ მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც ვეფხისტყაოსანში ადგილი აქვს ქალის გაღმერთებას, კულტს, რომ რუსთაველის პოემა ქალის კულტის იდეის მხატვრულ ხორცშესხმას და აპოლოგიას წარმოადგენს. მაგრამ ასეთ დასკვნამდე ყველა მკვლევარი როდის მისულა ერთბაშად, ასე ვთქვათ, ზიგზაგების გარეშე.

„ლიტერატურული ძიებანის“ VIII ტომში დაიბეჭდა ფილოლოგიური მეცნ. დოქტორის თ. ჭყონიას საყურადღებო გამოკვლევა „ქალის კულტი საქართველოში და ვეფხისტყაოსანი“. ავტორის დასკვნა დასაწყისშივეა მოცემული: „ქართულ ნიადაგზე აღმოცენებული და საუკუნეთა მანძილზე ფეოდალური საზოგადოებრივი ურთიერთობის წიაღში განვითარებული ქალის კულტი სრულყოფილ ასახვას პოულობს ვეფხისტყაოსანში“ (გვ. 117).

როგორც ვხედავთ, აქ ავტორს უდავოდ მიაჩნია: ა) მე-12 საუკუნეში საქართველოში არსებობს ქალის კულტი, ბ) შოთა რუსთაველი აღიარებს ამ კულტს და გ) მის სრულყოფილ მხატვრულ ასახვას გვაძლევს „ვეფხისტყაოსანი“.

საჭიროა კვლავ ნ. მარის შრომა მოვიგონოთ და გარკვეული შენიშვნები გამოვთქვათ მასზე, რაც სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდე აღნიშნული არ ყოფილა.

1. ნ. მარის მიერ ზუსტად არ არის ფორმულირებული „ქალის კულტის“ ცნება მხატვრულ ლიტერატურაში (§ 3). 2. ქალის კულტი რუსთაველთან ევროპული ლიტერატურის ანალოგიითაა დაკავშირებული (§ 3). 3. ქალის პატივისცემა და იდეალური სიყვარული გამოცხადებულია თამარის ეპოქის მხოლოდ ყველაზე განათლებული და რჩეული ფეოდალური საზოგადოების თვისებად (§ 8). 4. ქალის კულტის საკითხშიც შემონახულია ქართულ ლიტერატურაზე უცხოური გავლენის თეორია (§§ 9, 11). 5. აღიარებულია ქალის კულტის განვითარების ქრისტიანულ-მითოლოგიური გზა და უარყოფილია ადგილობრივი ქართულ-ხალხური წინამძღვრების არსებობა სრულყოფილი სიყვარულის წარმოსაქმნელად (§ 11). მართალია, ნ. მარი ერთგან ხალხურ სატრფიალო სიმღერებსაც

¹¹ ვ. გუ რ კ ი, ქალის კულტი საქართველოში, გაზ. საქართველო, № 150, 1915 წ.

¹² იქვე, № 148.

იგონებს, მაგრამ მაინც ჯეროვნად ვერაა გათვალისწინებული ეროვნული ლირიკისა და ეპოსის როლი საერო ლიტერატურის გახვი-თარებაში.

ევროპის, კერძოდ პროვანსული, ლიტერატურის ანალოგია ხელოვნური და ნაკლებ გამოსადეგია „ვეფხისტყაოსნის“ კვლევა-ძიების დროს. შოთა რუსთაველის პოემა სრულიად სხვა შინაარსის და იდეური მიმართულების ნაწარმოებია, ვიდრე იმ ევროპელი პოეტების თხზულებანი, რომლებიც მხედველობაში ჰქონდა მარს ქალის კულტზე მსჯელობის დროს¹³.

კულტი რელიგიური ცნებაა; ყოველთვის რისამე თაყვანისცე-მას, გაღმერთებას ნიშნავს. ცნობილია, რომ სხვადასხვა ხალხში სხვადასხვა კულტი არსებობდა. ასეთი იყო, მაგალითად, წიხაპარ-თა კულტი. ადამიანები აზროვნების განვითარების უძველეს საფე-ხურზე გარდაცვლილთა სულების გარდა აღმერთებდნენ მზეს, მთვარეს, წყალს, ხეებს და ა. შ. ქრისტიანულმა რელიგიამ გარ-კვეულ ხანაში ღვთისმშობლის კულტი შექმნა და მისი საყოველ-თაოდ გავრცელება სცადა. კულტს თანსდევდა რიტუალი, საწეს-ჩვეულებო მოქმედება, როგორიცაა: მსხვერპლის შეწირვა, ლოცვა, ხატობა, მღვდელთმსახურება და ა. შ.

კლასობრივ საზოგადოებაში კულტმა მრავალგვარი გამოხატუ-ლება მიიღო. შემუშავდა ე. წ. სამეფო კულტი, რომლის მიხედვით ტახტის მფლობელი „ამ ქვეყნიურ ღმერთად“ იქნა აღიარებული. ქრისტიანულმა სარწმუნოებამ ასეთი პირების წმინდათა შორის ჩარიცხვაც არ დააყოვნა და ეკლესია-მონასტრები მეფე-მთავრების სურათებით მოირთო, თუმცა აქვე ისიც უნდა გავიხსენოთ, რომ ეს მოვლენა მხოლოდ ქრისტიანობის თვისება როდია. გასული საუკუ-ნის 90-იან წლებში ი. ჭავჭავაძე წინაპართა გაღმერთების გამო აღ-ნიშნავდა: „შეღარებითმა მითოლოგიამ აღმოაჩინა, რომ ეს მი-თად გადაქცევა მართლისა თუ მოგონილის წინაპრისა, — ძთელს ქვეყნიერობაზედ შემჩნეულია... მოგვითხრობენ დიდის წინაპრის, ანუ გმირის და სხვა გამოჩენილის კაცის უმაღლესს ღმერთად გა-დაქცევასაც“¹⁴.

აღნიშნული ვითარების გამო თავიდანვე აუცილებელი იყო მხატვრულ ლიტერატურაში ქალის კულტის ცნების ისეთნაირად ჩამოყალიბება, რომ იგი გამიჯნულიყო რელიგიისაგან, სარწმუნო-ებისაგან. ნ. მარს ასეთი გამიჯვნა არ მოუხდენია. მის შრომაში გა-მოთქმა „ქალის კულტი“ არ იხმარება ფიგურალურად, გადატანი-

¹³ В. Ф. Ш и ш м а р е в, Изб. статьи, 1965, гл. 190—270.

¹⁴ ი. ჭ ა ვ ქ ა ვ ა ძ ე, თხზ., II, 1941, გვ. 376.

თი მნიშვნელობით. „ქალის კულტი“ გათანაბრებულია რელიგიურ კულტთან, ნ. მარი მას მიმართავს როგორც „равноценному культу бога“ (§ II). ნ. მარის შეხედულებით ღვთაების კულტი გადადის ქალის კულტში, ანუ სხვანაირად, სიყვარულში ღვთაების ადგილს იდეალიზებული ქალი იჭერს. მარი წერს: „Переход от культа бога к идеализованному поклонению женщины имеет, надо думать, свою историю на грузинской почве“ (§ II). და აი, იწყება ასეთი ტრანსფორმაციის ძიება „ქართულ ნიადაგზე“, რასაც სხვათა შორის, მკვეთრად გამოხატული ფორმა აქვს ზემოთ უკვე დასახელებულ ვ. გურკოს შრომაშიც.

საშუალო საუკუნეების საქართველოში ადგილი აქვს იდეალური ქალის კულტს. ვინ არის ეს იდეალური ქალი? იქნებ ის ხალხის წიაღიდან გამოსული, ამალღებული სიყვარულის გამძახიერებელი ქალია ეთერის სახით? ან იქნებ იგი სახელმწიფოებრივი მართვა-გამგეობის მესაქე არის? არა. პირველყოელისა ამგვარი იდეალური ქალია მარიამი, მადონა. მარიამის ნიშნეულობანი პანეგირიკულ თხზულებათა ავტორების მიერ თამარს აქვს მიწერილი. „იდეალური ქალის — მარიამის დამახასიათებელი ნიშნები და თვისებანი ყველაზე მეტად თამარს აქვს მიკუთვნებული“ (ლიტ. ძიებანი, VIII, გვ. 123).

ქართული საერო მწერლობის პირველსავე საფეხურზე იდეალური ქალის, სოციალურად სრულყოფილი ქალის ტიპები შეიქმნა. მწერლობამ საზოგადოებას უჩვენა იდეალური სიყვარულის ნიშნუშები და ამქვეყნიური ცხოვრების უკეთესად მოწყობის ხარეკლიანი გზები. ხშირად სვამენ საკითხს: საიდან აიღო კლასიკურმა მწერლობამ სრულყოფილი სიყვარულის იდეა, რამ შთააგონა შოთარულსთაველი ნესტანისა და თინათინის სწორუბოვარ სახეთა შექმნის დროს, რა იყო გენიალური პოეტის შემოქმედების წყარო ამ შემთხვევაში — ცხოვრების სინამდვილე თუ რელიგიური მოძღვრება და ამ უკანასკნელის მიერ შექმნილი მადონას კულტი? ჩვენ ცხოვრების სინამდვილის, ქართული რეალური ვითარების მხარეზე ვდგებით გადაჭრით და სარწმუნოებრივ ხელშემწყობ მოტივებს უკანა რიგში ვაყენებთ.

ჩვენ გამოვდივართ იმ მოსაზრებიდან, რომ სრულყოფილი იდეალური სიყვარული შესაძლებელია მხოლოდ თანაბარფასოვან, ერთნაირუფლებიან ჯანსად ქალსა და კაცს შორის, ხოლო საშუალო საუკუნეების ევროპული რელიგიური მოძღვრება ქალში ხელდავდა ბოროტების საწყისს ევას სახით. მაშასადამე, თუ ევროპაში ან საქართველოში იმ დროს ადგილი ჰქონდა სრულყოფილი

სიყვარულის იდეას, მისი წყარო უნდა ყოფილიყო არა რელიგიური მოძღვრება, არამედ ამქვეყნიური სინამდვილე საერო ცხოვრების სასიით. საქართველოში რუსთაველისეზური იდეალური სიყვარულის მოძღვრების შექმნას ხელი შეუწყო საქართველოს იმდროინდელმა ისტორიულმა სინამდვილემ. ამგვარ ისტორიულ სინამდვილეში ჩვენ ვგულისხმობთ არა მარტო ცხოვრების კონკრეტულ ფაქტებს, არამედ მთელ ეროვნულ კულტურასაც, რომელშიც თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ხალხურ შემოქმედებას, კერძოდ კი ეპოსს.

ახლა ჩვენ სწორედ ამ უკანასკნელის გამო გვექნება საუბარი.

ეპოსი ქართული ზეპირსიტყვიერების იმ უძველეს ნაწილს წარმოადგენს, რომელმაც ჩვენს დრომდე შემოინახა საუკუნეებგამოვლილი მიმზიდველი სიუჟეტები და იდეალურ ადამიანთა მხატვრული სახეები. ამ მხრივ განსაკუთრებით პროზა გამოირჩევა. მრავალრიცხოვან მოთხრობებში ფიქსირებულია ხალხის ესთეტიკური და მორალური შეხედულებანი, მისი წარმოდგენები სოციალური ბოროტებისა და სიკეთის შესახებ, ადამიანთა ურთიერთდამოკიდებულებისა და სარწმუნოების საკითხებზე, შრომითი გამოცდილება და ცხოვრების ღრმა ფილოსოფია. ქართულ ხალხურ პროზას შეუწელებელი მხატვრული ძიების, განმაზოგადებელი ფილოსოფიური აზროვნების და მდიდარი პოეტური კულტურის ბეჭედი აზის. ამის გამო მას თვალსაჩინო ადგილი ეკუთვნის გარდასულ თაობათა მხატვრული მემკვიდრეობის საგანძურში.

სამწუხაროდ, აქამდე სათანადოდ არ არის შესწავლილი ჩვენი ხალხური შემოქმედების მრავალი ისეთი საკითხი, რასაც შეუძლია შუქი მოფინოს ეროვნული კულტურის უაღრესად თვალსაჩინო უბნებს და მისი წარმომქმნელი ხალხის ისტორიას.

ჩვენ კარგა ხანია ვფიქრობთ, და ვამტკიცებთ: შოთა რუსთაველის უკვდავი პოემის პრობლემების სასურველი სიღრმით ჩვენება შეუძლებელია XII საუკუნისა და მასზე ადრინდელი ხალხური შემოქმედების გაუთვალისწინებლად, იმ ზეპირი პოეტური კულტურის გაუთვალისწინებლად, რომელიც შოთას დროს პოპულარული იყო მიწათმოქმედთა; მეომრებსა და მეზღვაურებს შორის; გავრცელებული იყო როგორც სასახლეებში, ისე ეკლესიამონასტრებისა და ხანაგების ირგვლივ თავმოყრილთა შორის.

ქალის საკითხი, იდეალურ ქალთა ტიპების ჩვენება ქართული ეპოსის მიხედვით, ერთი იმ პრობლემათაგანია, რომელსაც პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება შოთა რუსთაველის შემოქმედების შესწავლის დროს.

შოთა რუსთაველმა პატრონყმობის დროინდელ აბსოლუტური ფეოდალიზმის პირობებში მხატვრულად გადასჭრა ორი საჭირობო-როტო სოციალური პრობლემა. ესენია: ა) იდეალური ქალისა და ბ) ქალის სახელმწიფოებრივ მმართველობაში მონაწილეობის პრობლემები. დიდმა პოეტმა ორივე შემთხვევაში არაჩვეულებრივი ალღო და შორსმჭვრეტელობა გამოიჩინა. მისი პასუხი როგორც მხატვრის და ფილოსოფიურად მოაზროვნისა მთლიანად დაემთხვა ისტორიული მსვლელობის ტენდენციას, არა მარტო მის დროს ან მომდევნო საუკუნეში, არამედ უფრო შორეულ მომავალშიც და დღესაც — სოციალიზმის ეპოქაში იგი შესანიშნავად ეხმაურება თანამედროვეობას.

შოთა რუსთაველმა იდეალური ქალის ტიპები შექმნა თინათინისა და ნესტანის სახით. თავისი დროის კვალობაზე ასევე ტიპიური არიან ასმათი და ფატმანი. სანამ პოეტი ქალის ამალღებულ სახეს შექმნიდა, მას ერთი პრინციპული კითხვა ჰქონდა გადასაწყვეტი. ეს იყო ქალისა და კაცის უფლებრივი მდგომარეობის, მათი ურთიერთ დამოკიდებულების და საზოგადოებრივ კიბეზე დგომის საკითხი. სოციალურად რა ღირებულებისაა ქალი და შეიძლება თუ არა მისი მამაკაცთან ერთად ერთ საფეხურზე მოთავსება? შეიძლება თუ არა მათი საზოგადოებრივ ასპარეზზე გათანასწორება და თანაბარ ღირებულების სიდიდეებად აღიარება? აი რა თავსამტკრვეი საკითხები იდგა მე-12 საუკუნის მხატვრის წინაშე და რა უნდა გადაეწყვიტა წინასწარ, სანამ პოემის წერას შეუდგებოდა. პოემის წერას შეუდგებოდა-თქო, ვამბობთ, რადგან დასმულ კითხვებზე დადებითი პასუხი თხზულების დასაწყისშივეა მოცემული.

მამაკაცთა სრულყოფილ საკაცობრიო ტიპებს — ტარიელსა და ავთანდილს პოემაში ასევე სრულყოფილი იდეალურ ქალთა ტიპები უმშვენებენ მხარს. ქალთა და კაცთა ეს ორი წყვილი ერთმანეთს არაფრით არ უგდებენ მხარს. ისინი სანიმუშონი არიან გრძნობითაც და გონებითაც, ასევე უნაკლონი არიან თავიანთი გარეგნობით და მოქმედების ზომიერებით, ტაქტიით; ქალი პოემაში ვაჟზე ნაკლებ მოვალეობასა და გმირობას არ ასრულებს. ამის გამო მეტად ბუნებრივად ჟღერს ვაზირთა პირით თქმული პოეტის აზრის გამომხატველი სიტყვები:

თუცა ქალია, ხელმწიფედ მართ ღმრთისა დანაბადია;
არ გათნვით, იცის მეფობა, უთქვენოდ გვითქვამს კვლა დია;
შუქთა მისთაებრ საქმეცა მისი მზებრ განაცხადია.
ლეკვი. ლომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხვადია (39).

იდეური თვალსაზრისით აქ დასმული პრობლემები დადებითად არის გადაწყვეტილი. ქალი და კაცი თანასწორია, ისინი ერთნაირ სიმაღლეზე შეიძლება იდგნენ საზოგადოებრივი ცხოვრების მრავალსაფეხურიან კიბეზე და, მამასადამე, ქალს შეუძლია მონაწილეობა მიიღოს სახელმწიფოებრივ მმართველობაში; არამც თუ მონაწილეობა, შეიძლება სახელმწიფოსაც მეთაურობდეს ვითარცა მეფე.

აძლევა თუ არა პოეტს ასეთი დასკვნის მიღების შესაძლებლობას მაშინდელი საქართველოს მდგომარეობა? დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ასეთ საფუძველს XII საუკუნის საქართველოს სინამდვილე იძლეოდა. პირველ ყოვლისა ეს სინამდვილე იყო სამოქალაქო ისტორია თამარის მეფობის სახით და ადგილობრივი კულტურა მწერლობითა და ხალხური შემოქმედებით წარმოდგენილი.

ხალხმა უკვდავი სიმღერა უთხრა ამქვეყნიურ სიყვარულს, ქალის და ვაჟის ტრფიალს, მათ ამაღლებულ გრძნობებს. ჩვენამდე მოღწეულია, რუსთაველის ეპოქაში და უფრო ადრე შექმნილი, ბევრი ისეთი ხალხური მოთხრობა, სადაც თავისი დროისათვის იდეალურად არის გადაწყვეტილი:

- ა) სიყვარულის პრობლემა,
- ბ) ქალ-ვაჟის საზოგადოებრივი დანიშნულება,
- გ) ძმადნაფიცობა და
- დ) სამშობლოსათვის თავდადება.

შოთა რუსთაველის დროს, და უფრო ადრე, ქართველ ხალხში გავრცელებული იყო ფოლკლორული მოთხრობები და სატრფიალო ლირიკა, რომლის თემას შეადგენდა:

A) ქალისა და კაცის თანასწორობა სახელმწიფოებრივ სარბიელზე,

B) სიყვარულის გრძნობაზე დაფუძნებული ოჯახი და

C) იდეალური ქალის სახე.

ამგვარი შინაარსის ხალხური ნაწარმოებების არსებობა ხელს უწყობდა ჰუმანური იდეების წარმოშობას და მის მთელ საზოგადოებაში გავრცელებას.

A. შოთა რუსთაველის იდეალურ ქალთა ტიპების ცალკეული თვისებანი, ხასიათები და მოქმედებანი თავს იჩენს ადრინდელ ხალხურ შემოქმედებაში.

ქართული ხალხური პროზა ქალის რამდენიმე დადებით ტიპს იცნობს. ამათგან პირველ რიგში აღსანიშნავია ქალის აქტიური საზოგადოებრივი მოღვაწეობის გამოხატველი გმირები. ასეთები არიან მეომარი და ფალავანი ქალები. ამნაირი ტიპების საშუალებ-

ბით ფოლკლორში მხატვრულად გადაწყვეტილია რუსთველური პრობლემები ქალის და კაცის თანასწორობის, მათი იდეალური სიყვარულისა.

ქართულ ხალხში გავრცელებულია რამდენიმე ისეთი ნაწარჩოები, რომლებშიც გატარებულია ქალისა და ვაჟის თანასწორობის, მათი საზოგადოებრივ საქმიანობასა და ყოფა-ცხოვრებაში ერთგვარი ღირებულების კეთილშობილური იდეა. ამნაირი შინაარსისაა, მაგალითად: 1) „ქალა-ბიჭა და გაქვავებული ქალაქი“, 1895 წელს სოფ. ბელთუბანში ჩაწერილი თედო რაზიკაშვილის მიერ და რამდენჯერმე გამოქვეყნებული¹⁵; 2) „Сказка о дочери царского эконома“, ქუთაისში ჩაწერილი და 1895 წელს რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული¹⁶; 3) „Сказка о сыне царского слуги-теля“, კახეთის სოფ. კალაურში ჩაწერილი და 1895 წელს რუსულად დაბეჭდილი¹⁷; 4) „ალმასხან ვეზირი“, 1935 წელს ჩვენ მიერ ლეჩხუმში ჩაწერილი. ეს მოთხრობა ხელნაწერიდან თარგმნილია რუსულ ენაზე¹⁸, ხოლო ქართულად 1956 წელს დაიბეჭდა¹⁹; 5) „ბერნადის შვილი“, 1948 წელს სოფ. იყალთოში ჩვენ მიერ ჩაწერილი და 1952 წელს დაბეჭდილი²⁰; 6) „ვაჟათქცეული ქალი“, ქიზიყში ვაჭირელი ქალის მიერ ჩაწერილი, რომელიც „ძველი საქართველოს“ მეოთხე ტომში დაიბეჭდა 1915 წელს²¹; 7) „მონადირე“, კახეთში ჩაწერილი (დაბეჭდილია „ქართული ხალხური ზღაპრების“ მეორე ტომში); 8) „ხელმწიფისა, იმისი სამი ქალისა და გაქვავებული ქალაქისა“, თედო რაზიკაშვილის მიერ ქართლში ჩაწერილი.

დასახელებული ხალხური მოთხრობების ძირითადი სიუჟეტი ასეთია: ხელმწიფეს ყავს მოხუცი ვეზირი, რომელსაც სამსახური აღარ შეუძლია. მეფე ათავისუფლებს ვეზირს იმ პირობით, თუ შემცვლელად თავის ვაჟს გაუგზავნის. ვეზირს მხოლოდ ქალიშვილები ყავს, ამიტომ სასახლეში მათი ხლება არ შეუძლია. ქალიშვილები მამას წასვლის ნებას სთხოვენ. მამა თანხმდება. ქალები

¹⁵ ქართული ხალხური ზღაპრები, I, მიხ. ჩიქოვანის რედაქციით, 1938 წ.

¹⁶ Сборник материалов для опис. мест, и пл. Кавказа, т. 19, 1894.

¹⁷ იქვე.

¹⁸ Грузинские народные сказки, Москва, 1937 г.

¹⁹ ქართული ხალხური სიტყვიერება. ქრესტომათია, ქს. სიხარულიძის გამოცემა, გვ. 235.

²⁰ ქართული ხალხური ზღაპრები, ტ. II, 1952 წ.

²¹ ძველი საქართველო, IV, 1915 წ. მისი ხელნაწერი ვარიანტი დაცულია საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორულ არქივში, № 20292. იხ. მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერება (კახური მასალები). ლიტერატურული ძიებანი, ტ. V, გვ. 332-34.

მორიგეობით კაცურად ჩაცმულ-შექურეილნი მიემგზავრებიან. შამა გაშოსაცდელად გზაზე უხვდებათ. გამოცდა მხოლოდ უმცროსმა დამ დაიჭირა. ის მიისწრაფვის სასახლისკენ, მაგრამ გზაზე დევის (ან გველვეშაპის) სასლში მოხვდება. დევს ქალაბიჭა სიძეთ სურს, მაგრამ დევის უმცროსი ქალიშვილი იხსნის განსაცდელისაგან თავის მიჯნურს. ქალაბიჭასა და დევის ასულს შორის პირობა იდება ცოლქმრობაზე იმ შემთხვევისათვის, თუ ოდესმე ვეზირის ქალი-ვაჟად იქცევა. მეფეს მოსწონს ქაბუკი ვეზირი. სასახლეში ახალ-მსახურს ხელმწიფის ქალიშვილი გამოუცხადებს სიყვარულს, მაგრამ ქალაბიჭას რა შეუძლია! იწყება შურისძიება. ამ ნიადაგზე ქალაბიჭა სამ მძიმე დავალებას ასრულებს. დაბოლოს მოხვდება გაქვავებულ ქვეყანაში, სადაც გრძნეულ დედოფალს აიძულებს კვადქცეულნი გააცოცხლოს და თვითონაც ვაჟად აქციოს. ქალაბიჭას მეფე სასახლეში დარჩენას სთხოვს, მაგრამ ვაჟი სიტყვას იცავს. ვაჟადქცეული პირველ სატრფოსთან მიდის და ცოლად ირთავს.

ამ სიუჟეტს თავისი ნიუანსები აქვს ქართლ-კახურ და ლეჩხუმურ-იმერულ მოთხრობებში, მაგრამ ისინი მხოლოდ ამა თუ იმ მოტივით სცილდებიან ძირითად სქემას. გადამული გმირის გამოსამქლავნებლად მოპირდაპირენი სხვადასხვა ხერხს მიმართავენ. ზოგჯერ ქალაბიჭას დახმარებას ქომაგი ცხოველები უწყევენ („ლურჯასი“). ეს სიუჟეტი საერთაშორისო ხასიათისაა და გავრცელებულია მსოფლიო ფოლკლორში. თქმულის დასადასტურებლად საკმარისია აღვნიშნოთ, რომ ამგვარი სიუჟეტი ფიქსირებულია აარნე-ანდრეევის კატალოგში 410 და 514 ნომრების სახით²², ხოლო გრიმების ზღაპრების შესაბამისი ვარიანტები წარმოდგენილი არის ბოლტე-პოლიევას საძიებლის მეორე წიგნში: 71 და 97 ნომრების მიხედვით.

ხალხური სიუჟეტების შედარებით — ისტორიულ შესწავლისას გარკვეულ ფილოლოგიურ დაბრკოლებას ვაწყდებით, როგორც ეს ამირანის თქმულებასთან დაკავშირებით აღრე აღვნიშნეთ²³. ეს დაბრკოლება იმაში მდგომარეობს, რომ ხალხური მოთხრობები ახალი ჩაწერილია, ხოლო შესადარებელი ლიტერატურულ-

²² ამ სიუჟეტის შესახებ საყურადღებო გამოკვლევა გამოაქვეყნა უნგრელმა ქართველოლოგმა მარტონ იშტვანოვიჩმა: M. Istvanovits. Dissemination in the Caucasus of Tales. belonging to the «Change of Sex»-Type (Aarne—Thompsons 514). Acta Ethnographica Academiae scientiarum Hungaricae. T. IX, F. 3—4. Budapest. 1960. მ. იშტვანოვიჩი, ნათელი ეპოსის შედგენილობის და გავრცელების ზოგიერთი საკითხი, მაცნე, I, 1965, გვ. 204-7. აგრეთვე „მრავალთავი“, I, გვ. 167-69.

²³ მიჯაჭვული ამირანი, 1947, გვ. 197.

ლი ნაწარმოებები ძველი ხელნაწერებით არის წარმოდგენილი. მიუხედავად ამნაირი სიძნელისა, მისი დაძლევა მაინც შესაძლებელია მსოფლიო ფოლკლორსა და ადრინდელ მწერლობაში ანალოგიური სიუჟეტების დაძებნის საშუალებით.

ასეთი შედარების ხერხის გამოყენება შესაძლებელია ამ შემთხვევაშიც.

ქართულ მოთხრობებში წარმოდგენილი მოტივები, ქალის ეჭურად გადაცმის და სქესის გამოცვლისათვის სწრაფვისა ცნობილია ძველ სასულიერო მწერლობაშიც. პაგიოგრაფიიდან ვიცით, ზოგჯერ ქალწულებრივი ცხოვრებით გატაცებული ქალები კაცურად გადაცმულნი მამათა მონასტერში ცხოვრობდნენ (წმ. მარინე). როგორც ცნობილია, ამგვარ სასულიერო მოღვაწეებს ენერგიულად ებრძოდა ტერტულიანი, ხოლო მეოთხე საუკუნეში საეკლესიო კრებამ ასეთი ქცევა დადგენილებით აკრძალა (§ 13).

გარდა აღნიშნულისა, თვით ქართული ხალხური მოთხრობების შინაარსობრივი ანალიზი უჩვენებს, რომ აქ თავს იჩენს ადრინდელი ფეოდალური ხანის ურთიერთობანი პატრონყმურ ინსტიტუტთან ერთად. ამიტომ აღნიშნული სიუჟეტების არსებობა საქართველოში რუსთაველამდე სრულიად ბუნებრივია. ამნაირად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქალაბიქას სიუჟეტი საქართველოში ცნობილი იყო XII საუკუნემდე.

ქართველთა წარმოდგენით, ვეზირის ქალიშვილს ადვილად შეუძლია მეფის სასახლეში მამის მოვალეობა შეასრულოს, თუმცა იგი ქალია, კიდევ მეტი, ამ სიუჟეტის ნაწარმოებებში ქალის პრესტიჟი ისეა ამაღლებული, რომ ზოგჯერ მამაკაცზე წინ დგას. იყალთოში ჩვენ მიერ ფიქსირებული მოთხრობის მიხედვით, გლეხს სამი ვაჟი და ერთი ასული ჰყავს. მეფის სამსახურში თავის შემცვლელად წარგზავნილი შვილები მამამ სათითაოდ შეამოწმა სიმამაცეში და ვაჟები დამარცხდნენ. მდგომარეობას უმცროსი და ასწორებს; ვაჟურად გამოწყობილ ქალს ვერ შეაშინებს ყაჩაღის სახით გზაზე დამხედომი მამა და ძმების ადგილს თვითონ იჭერს მეფის სამსახურში („ბერნადის შვილი“).

გმირი ქალები ეპოსში ზოგჯერ სამეფო ხარისხსაც აღწევენ. ქალის ხელმწიფედ გახდომის მოტივი, თუმცა იშვიათად, მაგრამ მაინც მოიპოვება ქართულ პროზაში. ამნაირად, ჩვენი ხალხის ადრინდელი წარმოდგენით სახელმწიფოს მეთაურის როლში ქალიც შეიძლება გამოვიდეს. ზღაპრებში ქალის გამეფების მოტივის იშვიათობა იმაშიც გვარწმუნებს, რომ თამარის ისტორიულ მოღვაწეობას რაიმე მნიშვნელოვანი კვალი ვერ დაუშინევია იმ დროის გავრცელებულ ტრადიციულ სიუჟეტებზე; ამჟამად ცნობილი

სახალხო სიუჟეტები და მოთხრობები უმთავრეს ნაწილში ძველ-თაძველი სტრუქტურის მქონეა.

მის შემდეგ, რაც უკვე ვაჩვენეთ მოტივის სოციალური მნიშვნელობა, შეიძლება დავასახელოთ ხალხური მოთხრობები, სადაც მოქმედ პირებს მეფე ქალები წარმოადგენენ. აი, რამდენიმე ნიმუში: 1) „ხელმწიფე“, („ქართული ხალხური ზღაპრები“, მეორე ტომი, № 85). 2) „მონადირე“, (იქვე, № 135). 3) „ხელმწიფისა, იმისი სამი ქალისა და გაქვავებული ქალაქისა“ (თ. რაზიკაშვილი, ქართლში შეკრებილი ზღაპრები, № 39). 4) „ოხერი კაცი“ (იქვე, № 75). 5) „მზესათუნის არაკი“ (თ. რაზიკაშვილი, კახეთში შეკრებილი ზღაპრები, № 49)...

ხშირად ხალხურ მოთხრობებში ისეთი აზრია გატარებული, რომ უძეოდ დარჩენილი მეფეები ღირსეულ შემცვლელს ეძებენ ქალიშვილთა შორის. ამ მიზნით ასულთა საგანგებო გამოცდას მიმართავენ. ქართლურ მოთხრობაში ნათქვამია: „ხელმწიფე ძალიან კარგი მხედარი და მეომარი იყო და შვილებსაც ისეთსა ნატრობდა. ერთხელ მოინდომა თავის ქალების გამოცდა, ენახოთ, რომელსა აქვს მეფობის უნარი, ჩემ შემდეგ ქვეყანას რომელი უპატრონებოს“ (თ. რაზიკაშვილი, ქართლ., გვ. 103).

ქალები უმრავლეს შემთხვევაში ამართლებენ იმედს და ქვეყნის ღირსეულ მეთაურებად გვევლინებიან. საამისო მაგალითს კახური „მზესათუნის არაკი“ წარმოადგენს. „დააყენეს ქალი ხელმწიფეთ და დაიწყეს ბედნიერი ცხოვრება“.

მეფე ქალები მართა ქართულ ფოლკლორში არ გვხვდებიან. ანალოგიური პერსონაჟები საკმაოდ რაოდენობით მოიპოვება რუსულსა და ევროპულ ეპოსში. ცნობისათვის აღვნიშნავთ, რომ საილუსტრაციო მასალა მკითხველს შეუძლია იპოვოს აარნე-ანდრეევის კატალოგში 400ფ, ხოლო ბოლტე-პოლიევას გრიმების ზღაპრების სიუჟეტთა საძიებელში 92 და 93 ნომრების მიხედვით.

როგორც ვხედავთ, ჩვენ გზადაგზა არა ერთ და ორ ხალხურ ნაწარმოებს ვასახელებთ რუსთაველის შემოქმედების საკითხებთან დაკავშირებით. დასახელებული ფოლკლორული ნაწარმოებები იმისათვის კი არაა წარმოდგენილი, რომ იქ ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტური პარალელები ვეძიოთ, არამედ მხოლოდ იმიტომ, რომ ვაჩვენოთ რუსთაველის პოეზიის იდეური ნათესაობა და სიახლოვე ეროვნულ ხალხურ შემოქმედებასთან.

ბ. ქართული ზღაპრული ეპოსის მნიშვნელოვანი ნაწილი ქალაქის სამიჯნურო თავგადასავალს აგვიწერს, მაგრამ ეს აღწერა დიდად განსხვავდება ლიტერატურული რომანისაგან როგორც მხატვრული სტილით, ისე ფორმით. საგმირო ფანტასტიკური მო-

თხრობების უმრავლესობა ქალ-ვაჟის ცოლ-ქმრული შეერთებით მთავრდება. დიდი სწიშთ ერთმანეთს დაცილებული მზეთუნახავები და ქაბუკები, როგორც კი დაამარცხებენ გამთიშავ ბოროტ ძალებს, მაშინვე ქორწილს გამართავენ და ოჯახურ ცხოვრებას იწყებენ.

ფოლკლორულ პროზაში იშვიათად არის საუბარი სიყვარულზე. ფიზიკურად და სულიერად სრულქმნილი ადამიანები ერთი ნახვითაც მიჯნურდებიან, წარმოიშობა ერთმანეთისკენ შეუწელებელი სწრაფვის განცდა, რომლის განხორციელების მიზნით მზეთუნახავის ხელის მაძიებელნი ქვესკნელში ჩასვლასაც არ ერიდებიან. სცდება ის, ვინც ფიქრობს, რომ, რაკი ებოში ნაკლებად არის საუბარი სიყვარულის გრძნობითს მხარეზე და უმთავრესად ქალის გარეგნული სილამაზეა გადმოცემული, ამის გამო ხალხურ ნაწარმოებებში სიყვარულის გრძნობა მოგვიანო პერიოდის მოვლენა იყოს. ასევე არ შეიძლება ითქვას, თითქოს ფეოდალური ოჯახი არ იცნობდეს სიყვარულს. ამის საწინააღმდეგო ფაქტების უხვად დასახელება შეიძლება, როგორც ლიტერატურიდან, ისე ფოლკლორიდან საქართველოში და მის გარეთ. აღნიშნულ მოსაზრებათა გასაბათილებლად მხოლოდ ერთი კლასიკური ნაწარმოები — აბესალომ და ეთერის თქმულებაა საკმარისი.

ხალხურ პროზას სპეციფიკური სტილი ახასიათებს. გმირის გამოყვანისა და ჩვენების ხერხები აქ ისე თავისებურია, რომ ლიტერატურულ პროზაზე შეჩვეულ ადამიანს მართლაც შეუძლია სიყვარულის შესახებ ისეთი აზრი დაუშვას, როგორიც ზემოთ იყო მოხსენებული. ხალხური მოთხრობის უმთავრეს მხატვრულ მეთოდს გმირის მოქმედებაში ჩვენება წარმოადგენს²⁴. ამ პრინციპის თანახმად ეპიკური გმირები სიყვარულის გრძნობას სიტყვით კი არა, უფრო მოქმედებით ამჟღავნებენ (მზეთუნახავის ძებნა — გამოხსნა-შეერთება).

ძნელაა იპოვოთ ისეთი ზეპირი მოთხრობა, რომელშიც ქალ-ვაჟის დაქორწინებაზე იყოს საუბარი და მათ დაოჯახებას წინ არ უსწრებდეს სიყვარულის ძლიერი განცდა, ქალ-ვაჟთა ურთიერთ ხანგრძლივი სწრაფვა და ბოროტ ძალებთან თავგანწირული ბრძოლა.

ნათქვამის დასადასტურებლად მრავალი მოთხრობის დასახელება შეიძლება, აქ მხოლოდ რამდენიმეზე მივუთითებთ: „ზღაპარი ივანე ცისკრისა“, „მზის სიძე“, „იამ რა უთხრა ვარდსა“, „ადიხანჯალა“, „ყარაბოღლი“, „ცხრა ძმა“, „დედაბრის შვილი“, „იადონი და ბუღბული“, „მონადირის შვილი“ (ქართული ხალხუ-

²⁴ ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, გვ. 425.

რი ზღაპრები, ტ. I, 1938), „გულუზარი“, „საწყალი კაცი და მისი შვილი“, „ბერნადის შვილი“, „პირახმათი“, „ხელმწიფის შვილი“ (ქართული ხალხური ზღაპრები, ტ. II) და სხვ.

სიყვარულის გრძნობის ღრმა განცდა არის ფიქსირებული ეპოსში. ასეთი გრძნობა არაა დამახასიათებელი მხოლოდ ფეოდალიზმის და მის შემდეგდროინდელი პერიოდის ზეპირსიტყვიერებისათვის. ამ უაღრესად დიდ ადამიანურ გრძნობას ხალხი ცის სხეულებსაც კი მიაწერს. „ქვადქცეული ვაჟის“ გადმოცემაში მოთხრობილია, თუ რა განცდით უყვარდა ამომავალ მზეს ხელმწიფის ვაჟის დანახვა და როგორ იძია შური, როცა ჰაბუტმა მნათობის წრფელი გრძნობა აბუჩად აიგდო. სახალხო მთქმელი რეალისტური მანერით გვეუბნება „მზეს ძალიან შეუყვარდა ხელმწიფის შვილი“-ო. მზის სიყვარულზე წარმოდგენა დარგობრივი მითოლოგიიდან მომდინარეობს, რადგან სწორედ იმ პერიოდში შეიმუშავეს ქართველებმა რწმენა მზის მდედრობითობის შესახებ²⁵.

C. ხალხური პროზა არც იდეალურ ქალთა ტიპების ჩვენებაში ჩამორჩება. აქ იპოვით სხვადასხვა ხელობის, სხვადასხვა საზოგადოებრივი წრიდან გამოსულ შესანიშნავ ქალებს, რომლებიც მიმზიდველნი არიან არა მარტო გარეგნული სილამაზით, მზეთუნახაობით, არამედ მაღალი მორალური თვისებებით, გრძნობის სიფაქიზით, შრომისმოყვარეობითა და გამჭირაბი გონებით.

ხალხმა მხატვარმა საგულდაგულოდ იცის ფერების შერჩევა საყვარელი გმირების დასახატავად. ერთ ამნაირ იდეალურ გმირს, მაღალი ზნეობის განმასახიერებელი ეთერის გარეგნობას, ასე აგვიწერს მთქმელი: „ისეთი ლამაზი იყო, ისეთი ლამაზი, იმაზედ მშვენიერი ამომავალი მზეც არ იქნებოდაო“. კიდევ უფრო კონკრეტულად არის წარმოდგენილი ამ გლეხის ქალის მარადიული სახე ლექსში.

წელი წვრილი, ბეკი ფართო, თეძოს თავი დაბალია.

შუბლი ბრტყელი, წარბი წვრილი, საფეთქელი მწყაზარია,

ცხვირი სტვირი, კბილი მძივი, ბაგე ხახვის ფოთოლია²⁶.

ხალხი დიდ პოეტურ აღლოს იჩენს როგორც ქალის გარეგნობის ჩვენებაში, ისე სახელის შერჩევაში. კახურ მოთხრობაში ეს მხატვრული ნიუანსი ყვავილების სახელითაა წარმოდგენილი: ერთ კაცს სამი ასული ჰყავდა, „უფროსი — ია, შუათანა — ვარდი და უმცროსი ველის ყვავილი“. აქ თითოეული სახელი რომან-

25 მ. ჩიქოვანი, ქართული მითოლოგია და ხალხური პოეზია, 1964 (ხელნაწ.).

26 მ. ჩიქოვანი, ეთერინი. „ხალხური სიტყვიერება“, ტ. IV, გვ. 22.

ტიული ელფერის შემცველი ეპითეტია. ასეთი რამის მოგონება შემთხვევით არ შეიძლება, მისი ავტორი უდავოდ მაღალი ესთეტიკური გრძნობისა და მახვილი პოეტური ხედვის მქონე უნდა ყოფილიყო.

ძველი ქართული მწერლობისა და ხალხური შემოქმედების მრავალფეროვანი ქანრების შედარებითი შესწავლა, აგრეთვე მე-12 საუკუნის კულტურულ-ისტორიული პირობების გათვალისწინება საფუძველს გვაძლევს ვაღიაროთ, რომ ეფეხისტყაოსნის შექმნისათვის, რუსთაველის ჰუმანური იდეების, მათ შორის იდეალური ქალის ტიპის წარმოსახვისათვის, ყოველგვარი პირობა არსებობდა მაშინდელ საქართველოში, ხალხური შემოქმედების ჩათვლით და ეს შესაძლებლობანი შესანიშნავად გამოიყენა გენიალურმა პოეტმა.

ვეფხისტყაოსნის მითოლოგია

შოთა რუსთაველი ხშირად მიმართავს მითოლოგიურ სახეებსა და ინვენტარს. პოეტური შედარებები, მეტაფორები არაიშვიათად ვეფხისტყაოსანში აგებულია მითოლოგიურ წარმოდგენებზე. ხშირად მათი გახსნა, ნამდვილი შინაარსის გაგება შესაძლებელი ხდება ქართველთა უძველესი რელიგიური მსოფლმხედველობის გათვალისწინების საშუალებით¹.

მითოლოგია და მითოლოგიური სახეები ვეფხისტყაოსანში — დიდი პრობლემაა, მისი თუნდაც მიახლოებით გამოკვლევებისათვის საჭიროა სპეციალური მონოგრაფია. ახლა ასეთი მიზანი არ გვა მოძრავებს. აქ საკითხის მხოლოდ ერთ მხარეს, უკეთ რამდენიმე მომენტს განვიხილავთ მხოლოდ და ისიც გარკვეული თვალსაზრისით: რა მიიღო რუსთაველმა ქართული მითოლოგიიდან, რა სპეციფიკური სახეები და ცნებები შემოიტანა, რომელთა მოშოვნა და დანახვა მგოსანს თავის ქვეყანაში შეეძლო, მაშასადამე, ანალოგიური მასალის ძებნა საქართველოს გარეშე არ იყო საჭირო. ამ წესზე მეთოდურად გამართულ მსჯელობას მაშინ ექნება ფასი, თუ მოხერხდება ქართულ ეთნოგრაფიულ და ფოლკლორულ სინამდვილეში ისეთი წარმოდგენების დადასტურება, რომლებსაც

¹ 1935 წელს დაწერილ ჩენს ნაშრომში ეკითხულობთ: „შოთა რუსთაველისათვისაც არ არის უცხო მითოლოგია. «ვეფხისტყაოსანში» მრავლად მოიპოვება მითოლოგიური და კოსმიური აზროვნების გადანაშთები. შოთა ვასაკვირი ვირტუოზობით ქმნის სახეებს, რომლებშიც კოსმიური ძალები მონაწილეობენ. პოეტის შედარებები, მეტაფორები, ალეგორიები უმთავრესად კოსმოსზე არის აგებული: მზე, მთვარე, ვარსკვლავები, ქარი, ნიავი, ღრუბლები, წვიმა, წყალი... მისი მხატვრული სახეების განუყრელი ელემენტებია. ზემოთ მოყვანილი დევებთან ბრძოლა შოთა რუსთაველს უფრო მარტივად აქვს გადმოცემული“... (ხალხური ვეფხისტყაოსანი, გვ. 67). დევის სახის ხალხური სიტყვიერებიდან აღების შესახებ აკად. შ. ნუცუბიძე წერს: „Творчески вплетает Руставели и образ „дэвов“. заимствованный им также из грузинской народной сказки“ (Творчество Руставели, 1958, გვ. 57).

ვეფხისტყაოსანი შეიცავს. ვფიქრობ. ეს არა თუ მოსახერხებელია, არამედ დანამდვილებითაც შეიძლება დავამტკიცოთ.

დავიწყოთ კოსმიური მოვლენებიდან.

ა) მზის დაბნელება

შოთა რუსთაველი პოეტური შედარებისათვის ნესტან-დარეჯანზე ამბობს:

გველი მოშლით მოვეცნეს, ბალი შეღმა შე-რე-შენდა,
მზე ვეშასა დაბნელა, ზედა რადმცა ჯავიფიენდა! (1158).

მზის სახით პოეტი ნესტან-დარეჯანს გულისხმობს, ე. ი. დიდ მწუხარებას ნესტანი ისე დაეფარა, დაებნელა, შეეპყრო, როგორც მზე იფარება და ბნელდება, როცა მას ვეშაპი ანუ გველვეშაპი გადაყლაპავს! პოეტი მხატვრულ გარდათქმას მიმართავს კონკრეტული ვითარების, ტყვე ქალის სულიერი მდგომარეობის ჩვენების მიზნით, მაგრამ საკითხავია: რა საფუძველზე გაჩნდა თვითონ გამოთქმა „მზე ვეშასა დაებნელა?“

რუსთაველის შესანიშნავ პოეტურ სახეს საფუძვლად უძველესი მითოლოგიური წარმოდგენა უდევს. საქართველოში დღემდე გავრცელებულია გადმოცემა მზის დაბნელებაზე. პირველი წერილობითი ცნობა „ქართლის ცხოვრებაში“ გვხვდება, სადაც მირიან მეფის ნადირობისა და მზის დაბნელების ამბავია მოთხრობილი². შემდეგ მოდის რუსთაველის ცნობა. „ქართლის ცხოვრებისა“ და „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით ლიტერატურულად დასტურდება, რომ მე-12 საუკუნესა და უფრო ადრე საქართველოში გავრცელებული ყოფილა გადმოცემები მზის დაბნელებაზე, კერძოდ, მისი ვეშაპისგან ჩაყლაპვით დაბნელების შესახებ.

ზოგადად აღებული ასეთი შეხედულება უძველესი მითოლოგიიდან მომდინარეობს და ცნობილია არა მარტო საქართველოში, არამედ ბევრ სხვა ქვეყანაში დედამიწის სხვადასხვა მხარეზე.

ჩანს, ვეშაპის resp. გველვეშაპის მიერ მზის ჩაყლაპვის მითი ჩვენში პოპულარულიც ყოფილა, რადგან იგი პოეტმა შედარებისათვის გამოიყენა რთულ მეტაფორაში. მითის სიძველესა და გავრცელებას ამტკიცებს, ერთი მხრივ, მისი ქრისტიანობამდელ ქართულ ეროვნულ ეპოსში შესვლა, მეორე მხრივ ბოლოდრომდე ჩვენის სახით ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში შემონახვა.

ამირანის თქმულების სვანურ ვერსიაში აღნიშნულია: გმირის ჩამყლაპველი არსებისათვის „ამირანს რომ ჩელტი არ მიეყენა,

² ქართლის ცხოვრება, I, ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი ს რედაქციით, გვ. 109.

ქვეყანა დაიღუპებოდა: როცა მზე ბნელდება — დევი (გველვე-შაპი) ჰყლაპავს. მზე ხის გვერდს მალე სწვავს და ისევ გამოდის ქვეყნის სანათებლად“³. საქართველოში მზის გადარჩენას ძველი-დანვე ამირანის სახეს უკავშირებენ, ხოლო თვითონ ამირანის თქმულება კი 3 ათასი წლის ისტორიის მქონეა. ჯერჯერობით ზუსტად არ ვიცით, როდის შევიდა მზის დაბნელების მითი ამირანთან-ში, მაგრამ ეს გარემოება თავისთავად ახალი არ შეიძლება იყოს, რადგან ანალოგიური გადმოცემები და ჩვეულებანი ეთნოგრაფიულ ყოფაშიც არის დადასტურებული. მაგალითად, 1945 წელს ჩვენ ვწერდით: ლეჩხუმში მზის „დაბნელების მიზეზად დევის მაგიერ გველვეშაპს ასახელებენ. ღრმა მოხუცი პავლე ბანძალაძე (სოფ. ტეში) მარწმუნებდა (1935 წ.), რომ თვითონ დაინახა, როგორ ჩაყლაპა გველვეშაპმა შუადღისას მზე და როგორ იგრძნო მან ცოტახნის მერე რუჯის სუნი“⁴. ვ. ნოზაძეს, როგორც 1957 წელს გამოქვეყნებული ნაშრომიდან ჩანს, სპეციალურად შეუსწავლია მზის დაბნელების მითი სხვადასხვა ხალხის წარმოდგენათა მიხედვით, აღნიშნული აქვს: „ამ სტრიქონთა დამწერიც თავის ბავშვობისას საქართველოში (საჩხერე) მონაწილეობას ღებულობდა მზის გადასარჩენ საქმეში, როდესაც საჩხერის მთელი მოსახლეობა ქუჩაში გამოდიოდა, და ქვაბებზე, საინებზე, ფიცრებზე ბრახუნით და ყვირილით მოინდომა მზის ვეშაპის ჩაყლაპვისაგან გადარჩენა“⁵.

ამირანის თქმულების შესწავლის დროს ჩვენ საშუალება გვქონდა აღგვენიშნა, მზის დაბნელების მითის ფართო გავრცელება განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე მდგომ ხალხთა შორის მთელს მსოფლიოში.

აქ შეიძლება გავიხსენოთ ის თხზულებანი, რომლებსაც რუსთაველიც კარგად იცნობდა. ფირდოუსის „შაჰ-ნამეში“, ქართული თარგმანის მიხედვით, ნათქვამია: „ვეშაპი მზეს ჩანთქმიდაო“⁶, ხოლო „ვისრამიანი“ მოგვითხრობს: „და დედასა ჩემსა გაახარე და მოაქსენე: ვეშაპისგან მზე დაექსნა“⁷. როგორც აქ, ისე ცის სხვა სხეულთა დაბნელების შესახებ ცნობები შოთა რუსთაველს შეეძლო აეღო საქართველოდან. მისთვის საჭირო არ იყო უცხო

³ მ. ჩიქოვანი, მიჯაჭვული ამირანი, 1947, გვ. 360.

⁴ იქვე, გვ. 143. მისივე, ქართული ებოსი, I, 1959, გვ. 221, 177-78.

⁵ ვ. ნოზაძე, რუსთაველის ვარსკვლავთმეტყველება, სანტიგო დე ჩილე, 1957, გვ. 79.

⁶ შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიები, 1916, გვ. 765.

⁷ ვისრამიანი, გვ. 95.

წყაროებზე დაესხება, რაღაც მსგავსი ხალხური გადმოცემა მას ბავშვობიდანვე ჰქონდა ალბათ გაგონილი და შეთვისებული.

ჩვენ არ შეგვიძლია გავიზიაროთ ზ. ავალიშვილის შეხედულება მზის დაბნელების გამო რომ აქვს გამოთქმული. ზ. ავალიშვილი საჭიროდ არ თვლის მზის დაბნელების მითოლოგიური წარმოდგენის შესწავლას ქართული ფოლკლორული მონაცემების მიხედვით. „რომ ქართველებსაც ოდესმე სწამდათ მნათობთა დაბნელება, ეს შესაძლებელია, და ამისი კვალი აწინდელ ფოლკლორშიც ალბათ მოიძებნება. ხოლო საეჭვოა, რომ რუსთაველის სხეულზე სახეობათა გაშუქება ამ გზით საჭირო იყოს და ნაყოფიერი“⁸. ზ. ავალიშვილი უარყოფს ვეფხისტყაოსნის რთული მეტაფორებისა და სახეების გახსნისათვის ქართული ხალხური სიტყვიერების მნიშვნელობას: „რუსთაველის მრავალი სახეობის და გამოთქმის ძირი არა დროთა წყვდიადში უნდა ვეძებოთ, არც უშუალოდ ხალხის სიტყვიერ შემოქმედებაში, არამედ განათლების ისტორიაში, მწერლობის სხვადასხვა დარგში“⁹. მსგავსი მტკიცების არსი გასაგები გახდება თუ გავიხსენებთ, რომ მკვლევარი დაჯერებულია პროტოტიპული ამბავის სპარსულ წარმოშობაში, რომელიც „მე-11 საუკუნეზედ აღრინდელი არ იქნებოდა“¹⁰.

ზ. ავალიშვილი ანგარიშს არ უწევს ქართულ მითოლოგიასა და დემონოლოგიას, რომელთა უექველი ანარეკლი თავს იჩენს ვეფხისტყაოსანში. ჩანს, არასწორმა კონცეფციურმა წინამძღვარმა უარყოფითი დადი დაამჩნია კვლევა-ძიებას და მნიშვნელოვნად შეუშალა ხელი ავტორს ქართულ ნაწარმოებში ქართული ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული სინამდვილეც დაენახა.

ბ) მთვარის დაბნელება

მზის მსგავსად, მთვარეც ბნელდება. ეს მოვლენა შემჩნეულია ხალხის მიერ და სათანადო ახსნაც შეუძლებელია დროთა განმავლობაში. თუ ქართველთა წარმოდგენით მზის დაბნელებას გველვეშაბისგან ან ზოგჯერ დევის მიერ ჩაყლაპვა იწვევს, მთვარის დაბნელების მიზეზად გველია მიჩნეული. ეს ცნობა ფიქსირებული აქვს შოთა რუსთაველს. ქაჯებთან ნესტან-დარეჯანის პირველი შეხვედრა, რომაქისგან შეპყრობა და ვინაობის გამოკითხვა ასეა გადმოცემული:

კვლა ვკითხეთ: „გვითხარ მართალი საქმე შენ მზებრ ნათელისა,
ვისი ხარ, ვინ ხარ, სით მოხვალ მანათობელი ბნელისა?“

⁸ ზ. ავალიშვილი, ვეფხისტყაოსნის საკითხები, პარიზი, 1931, გვ. 90.

⁹ იქვე, გვ. 82.

¹⁰ იქვე, გვ. 96.

მან არა გვიტხრა, გაუშვა წყარო ცრემლისა ცხელისა.
რა საბრალოა გავსილი მთვარე, ჩანთქმული გველისა!

(1230).

ნესტანის მდგომარეობა გველის მიერ ჩანთქმულ სავესე მთვარეს ჰგავსო, ამბობს პოეტი. მაშასადამე, ნესტანი აქ შეპირისპირებულია მთვარესთან, რომელიც გველს ჩაუყლაპავს და დაუბნელებია.

ქაჩეთიდან ნესტანის განთავისუფლება პოეტს გველისაგან შეპყრობილი მთვარის განთავისუფლებას მოაგონებს:

გზანი დახედეს შეკაფულნი, შევიდეს და გაძერეს ხერგლსა,
ნახეს, მზისა შესაყრელად გამოეშვა მთვარე გველსა (1420).

მთვარის დაბნელების მიზეზი აქაც გველისაგან ჩაყლაპვაა, რომელიც მხატვრულად ნესტანის დატყვევებას, შეპყრობას ნიშნავს. როცა ნესტან-დარეჯანმა ხალუმნი მოისყიდა და იღუმალ გაიქცა, რუსთაველი ამბობს: „დარჩა მთვარე გავსებული გველისაგან ჩაუნთქმელი“ (1198). მთვარის ჩანთქმა ვეფხისტყაოსანში ყოველთვის სავესეობის პერიოდზე მოდის; ამას მხატვრულ-მეტაფორული მნიშვნელობა აქვს, რადგან ნესტანი არაა უბრალო მთვარე, არამედ გავსებული, გაბრწყინებული, გაბადრული, ყველაზე სრული და კეკლუცი მის ფაზებს შორის.

აღნიშნული სამი შემთხვევის გარდა ვეფხისტყაოსანში კიდევ მოიპოვება ორი ადგილი, სადაც კვლავ მზისა და მთვარის დაბნელებაზე უნდა იყოს საუბარი. ავთანდილისაგან ფრიდონთან მიწერილ ბარათში ნათქვამია:

„აწ შემინდე, ვერა გნახე, შორს ამისთვის წაგიაჩე,
გზა-გზა ყოვნა აღარა მცალს, პატიმრად ა იგი მთვარე“ (1322).

მთვარის პატიმრობა, ტყვეობა ნესტანის პატიმრობა-ტყვეობას ნიშნავს, მაგრამ ამ მდგომარეობაში მყოფი მთვარე უკვე დაბნელებულია და ხალხი მისი გამოხსნისათვის იღწვის, გველს თუ გველვეშაბს ებრძვის, აფრთხობს. მეორე ადგილას საუბარია არა მარტო ქალის შესახებ, არამედ ვაჟზეც. ეგვიპტელმა ვაჭრებმა ინდოეთისაკენ მომავალ ტარიელს ნესტანისა და ტარიელის გადაკარგვის ამბავი განუმეორეს:

ცნა ამირბარმან, წავიდა ლომი მის მზისა მძებნელად,
იგიცა წახდა, ინდოეთს გახდა მთვარე და მზე ძნელად... (1586).

მზისა და მთვარის დაბნელება აქ კვლავ მათ შთანთქმას, გველისაგან თუ გველვეშაბისაგან შეპყრობას, დაფარვას, დამალვას

გვაგონებს. მაშასადამე, მათი ინდოეთს გამოჩენა, მშვიდობიანი და-
ბრუნება მზისა და მთვარის გამოსხნა, მათი სიბნელისაგან განთავი-
სუფლება იქნება!

ამგვარად, შოთას წარმოდგენით მთვარის დაბნელების მიზე-
ზი გველის მიერ შეპყრობა და გადაყლაპეა. მზის დაბნელების
მიზეზად პოეტი ვეშაპს ასახელებს, ამ ფორმითაა ეს მითი გავრ-
ცელებული ქართველ ხალხში, მის ყველა ეთნოგრაფიულ ერთე-
ულში. ვეშაპი ამ შემთხვევაში მხოლოდ გველვეშაპს გულისხმობს.
რაც შეეხება მთვარის დაბნელებას, აქ განსხვავებული მდგომარე-
ობაა: მიჯნურთა მეგობრის დაბნელების მიზეზი გველია მხოლოდ.

მნათობთა ჩამყლაპველად ერთ შემთხვევაში ვეშაპი გველი-
ნება, მეორეგან — გველი. არსებითად აქ განსხვავება ტერმინო-
ლოგიური ხასიათისაა, შინაარსი ერთია¹¹. საქმე ისაა, რომ ეს ორი
სიტყვა აღრე. ყოველ შემთხვევაში მე-13 საუკუნემდე, ცალცალკე
აღნიშნავდა იმას, რასაც ახალ საუკუნეებში, და ამჟამადაც ნიშ-
ნავს. „გველვეშაპი“, როგორც უკვე გარკვეულია, კომპოზიტიური
შედგენილობის სიტყვა, შედარებით ახალი წარმონაქმნია, აღრინ-
დელ ძეგლებში კი ამავე ფუნქციით ან ვეშაპი იხსენიება (აბოს
წამება, დავით გარეჯელის ცხოვრება, ბიბლიის თარგმანი), ანდა
გუელი (აბუსერიძე ტაბელის თხზულება, 1233 წ.)¹². ჩანს, შოთა
რუსთაველის დროსაც ეს ორი სახელი ერთ ფუნქციაშიც იღულის-
ხმებოდა. ამგვარად მზესა და მთვარეს ვეშაპი, გველი, გველვეშა-
პი აბნელებს. ეს უძველესი ქართულ-მითოლოგიური წარმოდგენა
და მისი გამომხატველი სიტყვიერი ფორმულა შოთა რუსთაველმა
გამოიყენა, და ამით საქართველოში გავრცელებული მითის ფიქ-
საციაც მოახდინა.

გამოთქმულია მოსაზრება, თითქოს მთვარის ჩამთქმელი გვე-
ლის მოტივი ვეფხისტყაოსნის გზულექსავი სპარსული მოთხრო-
ბის გადმონაშთია. რა თქმა უნდა, ეს გარდაცვლილი თეორიის და-
გვიანებული საბუთია. ამ შემთხვევაში ჩვენ ვიზიარებთ ვ. ნოზა-
ძის შენიშვნას ზ. ავალიშვილის მიმართ¹³.

¹¹ მნათობთა დაბნელების ლეგენდა ძველ ქართულ ხელოვნებაშიც არის
ასახული. ამის საბუთია ფაენისის (X ს.) წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიაზე წარ-
მოდგენილი ბარელიეფი, რომლის ფოტოსურათი დართული აქვს ჩვენს წერილს
„საბჭოთა ხელოვნებაში“ დაბეჭდილს (№ 11, 1961 წ., გვ. 90. გადაღებულია
ვ. მაკაბერიძის მიერ).

¹² მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, 1956,
გვ. 383-84.

¹³ ვ. ნოზაძე, ვეფხისტყაოსნის ეარსკვლავთმეტყველება, 1957, გვ. 80.

გ) დევი

ქართულ ლიტერატურასა და ფოლკლორში დევი ეპიკური პერსონაჟია. აქ მას არ გაუვლია განვითარების ის გზა, რაც აღმოსავლეთის, კერძოდ, ინდურსა და სპარსულ-ირანულ მითოლოგიაში. ამგვარად, იგი ურთიერთობის ნიადაგზე დამკვიდრებული სახეა. ჩვენში დევი არასოდეს არ ითვლებოდა კეთილ ღვთაებად ინდური მითოლოგიის მსგავსად. მე-5 საუკუნის ლიტერატურული ძეგლი შუშანიკის წამება პირველად მოიხსენიებს დევს, როგორც უცხოურსა და ქართველთა რელიგიური მსოფლმხედველობისათვის შეუთავსებელ არსებას. დევისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება ქართულ ეპოსს ბოლომდე შერჩა, ასევე ითქმის ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე. დევის მხატვრული სახის განხილვა ჩვენ მიერ მოცემულია ამირანის თქმულებასთან დაკავშირებით¹⁴. ამის გამო მასზე დაწვრილებით შეჩერება საჭირო არაა, თუმცა ვეფხისტყაოსნის დევთა სამყაროს ფოლკლორული გარემოდან მოწყვეტა არ შეიძლება.

დევები ადამიანური წესით მრავლდებიან და მათ მიერვე გაშენებულ სადგომებში ცხოვრობენ. ტარიელი ავთანდილს უამბობს:

ესე ქვაბნი უკაცურნი ვპოვნე, დევთა შეეკაფნეს,
შემოვები, ამოვსტყვიდენ, ყოლა ვერას ვერ მეზაფნეს,
მათ მონანი დამიხოცნეს, ჯაჲვნი აჲად მოეკაფნეს,
საწუთრომან დამაღრიჯა, ცქაფნი მისნი კვლა მეცქაფნეს.

(654).

დევები ადამიანების მეზობლად, მათ მახლობლად, ცხოვრობენ. დევთა სამყოფი ადგილები უკაცურია. ვეფხისტყაოსნის მიხედვითაც ასეთ უკაცრიელ ადგილებს დაეპატრონენ დევები, საცხოვრებლად კლდე ამოირჩიეს და შიგ გამოქვაბულები გააკეთეს, შეკაფნეს. სტროფის წაკითხვისთანავე ვარძია და მისი მიდამოები გვაგონდება, სადაც გამოქვაბულთა მრავალსაფეხურიანი სისტემაა შექმნილი მტერის შესაკავებლად და მოსახლეობის გასახიზნავად. ერთხელ ტარიელი ადამიანთაგან მოშორებულ ქვაბებს წააწყდა და მათი ავსულთაგან გაწმენდა განიზრახა. სურვილის განხორციელება ძნელი შეიქნა, რადგან დევებმა წინააღმდეგობა გაუწიეს, — საცხოვრისი ნებით არ დათმეს და ტარიელის თანმხლებთა მთელი გუნდი გაჟლიტეს. ამის გამო ტარიელი დაღონდა, დაიღრიჯა და

¹⁴ მ. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, I, გვ. 165-69.

ადამიანთა მოდგმის შემაღწრობელთ წმინდად გაუსწორა ანგარიში: ყველა ამოწყვეტა.

დევებთან ბრძოლა ფეოდალურ ომს ჰგავს.

დევა ყვირილი, ზახილი ზეცამდის აიწეოდა;
მათისა ლახტისა ცემითა ქვეყანა შეირყეოდა;
მზე დააბნელეს მტვერითა, ალვის შტო შეირხეოდა,
ასი ერთ კერძოთ მომიხდეს, დავფრიწე, დაიხეოდა.
(655)

დიდი მხატვრის მიერ შექმნილ ამ სურათში ძველი ეპიკური მოტივები გამოიყურება შეფარვით. ლახტის ცემით ქვეყნის შერყევა აშკარად ეხმაურება ხალხურ ეპოსს, სადაც ამირახი ბაყბაყდევს ამარცხებს. ძველ თქმულებაში ბაყბაყდევს მოძრაობის გამო დედამიწა იძვრის, ხოლო ამირანთან შებმისას: „მიწა და მყარი ხვიოდა“, „იმათ ნაომარ ადგილზე სუ ქვა და ლოდი ცვიოდა“. როგორც უფრო ადრე, ლეონტი მროველს გმირთა შერკინება, ისე რუსთაველს დევებთან ბრძოლა ეპიკურ ფერებში აქვს გადმოცემული; ორივე ავტორთან აშკარად ჩანს ტრადიციული ეპიკური სტილი და პოეტური მეტყველება. ლეონტი მროველის მიხედვით ბრძოლის დროს ფეხის მტერის ღრუბლები იდგა¹⁵. ასევე რუსთაველის გადმოცემით დევთა ფეხის მტვერმა მზე დააბნელა.

თავგანწირული ბრძოლით მოიპოვა ტარიელმა გამოქცეული: „ქვაბნი წაუხმან დევთათვის, სახელად აქვს დევთა სახლები“ (690, 1). კლდეთა შორის ასმათი დააბინავა, თვითონ კი ძებნა განაგრძო.

მაშასადამე, დევთა ნასახლარზე, ნაბინავარზე ადამიანების ცხოვრება დასაშვებია.

დევებთან შეხვედრის ეს ცნობილი ეპიზოდი თავისებური სახითაა წარმოდგენილი ფოლკლორულ ვერსიაში.

აქ დევები მიწის მეურნეობას მისდევენ. ისინი საქმიანობით დაახლოებულნი არიან იმ ყოფითს პირობებთან, რომელშიც თვითონ სახალხო მთქმელები იმყოფებოდნენ საუკუნეთა განმავლობაში. დ. ხიზანაშვილის მიერ ჩაწერილ არტანუელ ვარიანტში ვკითხულობთ: „ტარიელმა დევთ უბანზე გაიარა, დევების ნახნავეებზედ. მაგ ნახნავეებზე ნუ მიდიხარ, ნუ აფუტქებო, მაგრამ ტარიელმა ყური არ უგდო. ერთმა გუთნის დედამ არ დაიშალა, შეება ტარიელსა... მერე წინ შეაჩეხა დევების ხარ-გუთანი. ტარიელმა ფეხი ამოკრა და შორს გაისროლა“¹⁶. „ჯოგოლა არაბულიც მსგავს სურათს გვიხატავს: „კარგა მგზავრობის შემდეგ ავთანდილს შემოხე-

¹⁵ მ. ჩიქოვანი, მიჯაჭვული ამირანი, 1947, გვ. 148—203.

¹⁶ მ. ჩიქოვანი, ხალხური ეფემისტყაოსანი, გვ. 111.

და ერთი უზარმაზარი დევი, რომელიც კოჭლობით მოჩახუნობდა (შდრ. სამი ძმა ხატაველი). ავთანდილმა დევი იცნო და „გამარჯობა“ უთხრა. შემდეგ ჰკითხა იმისი ამბავი, ვის საძებრათ იყო წამოსული... ჩამომიარა ქროლით ერთმა პირქუშმა მოყმემ... გამიკრა ხელი გუთნეულს და ზღვას იქით გადამიყარა“¹⁷. ხალხური ვერსია დევთა ცხოვრების პირობებს, მათ მოსაქმეობას უფრო ახლოს გვაცნობს, ვიდრე პოემა.

დევი ზოგჯერ ავთანდილის მრჩეველიცაა. ლეჩხუმურ ვარიანტში აღნიშნულია: „რო შევიდა იმ გორაზე, მდევმა ხლოპინი დაიწყო და მგზავრისაკე გამეიქცა... მაშინ მდევმა უთხრა“...¹⁸.

რუსთაველს შენიშნული აქვს, რომ დევები და ქაჯები ერთმანეთს მტრობენ, სამკვდრო სასიცოცხლო ომი მოსდით. ამის გამო სამი ხელი აბჯარი ქვაბში საგანგებოდ ინახებოდა:

„თუ ქაქნი დევთა შეებნენ, დღე იყოს იგი ბნელიო!“ (1368, 3).

დევთა სამყარო რუსთველისეული არაა, იგი პოეტს ხალხური ტრადიციიდან აქვს აღებული და გადამუშავებული.

დევს სიუჟეტური ფუნქცია აკისრია როგორც ლიტერატურულ, ისე ხალხურ ვერსიაში. მაშასადამე, შემთხვევითი ან ანაზღაურული პერსონაჟი არაა, იგი მწერლის მიერ კანონზომიერად არის შემოყვანილი ნაწარმოებში, ძირითად კომპოზიციურ და სიუჟეტურ რკალშია მოქცეული.

დევი წარმართობის ხანის მემკვიდრეობას წარმოადგენს. ზოგჯერ იგი მითოლოგიურ პანთეონში ბოროტი მსახურის, ადამიანთა დამსჯელის ეფუნქციას ასრულებს. ხევისურთა რწმენით ცალრუბლების გამგებელ პირიმაზეს შემწედ დევები და მაცილები ჰყავს, რომლებსაც სეტყვით დატვირთავს და იმ ადგილებს მოფენს, სადაც ადამიანთა დასჯა აქვს განზრახული.

ს.—ს. ორბელიანის განმარტებით დევი არის „გარეშეთა წერილთა, რომელი საწარმართოა აღუწერიათ, ავ სახე, კაცის მსგავსი, რქიანი, იგი მოგონებული ტყვლათა“ (ლექსიკონი). მეტად საყურადღებოა სულხან-საბას მეორე მითითება: „ხოლო ქართულად, რომელთამე წერილთა შინა, დევი გველვეშაპის ადგილს აღუწერიათ“. ამგვარი შენაცვლება ხშირად გვხვდება ხალხურ პროზაში. საილუსტრაციოდ შეიძლება დავასახელოთ ვეშაბთმებრძოლი გმირის სიუჟეტი¹⁹ და მზის დაბნელების მითი, რომელიც ზემოთ იყო

¹⁷ იქვე, გვ. 126.

¹⁸ იქვე, გვ. 136.

¹⁹ მ. ჩოქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, გვ. 388-89.

განხილული. შენაცვლების კანონით უნდა ავხსნათ აგრეთვე ამი-
რანიაში შესული მითის ის მოტივი, რომელშიაც მზის დაბნელე-
ბას გველვეშაპის მაგიერ დევი იწევეს.

დ) ქაჯი

ქართულ ლიტერატურასა და ფოლკლორში ქაჯი პოპულარუ-
ლი მითური არსებაა. ფოლკლორში იგი ხშირად გვხვდება რო-
გორც რწმენის, ისე მსატერული პერსონაჟის სახით. ყოველთვის,
რა მიზნითაც არ უნდა იხსენებოდეს ქაჯი, იგი გრძნეული და მაც-
თურია. სულხან-საბა წერს: „მაცთურთა რასმე იტყვიან საეშმა-
კოთა, ვითა: მინათა ჭიმკათა, ალსა, კორვიანტსა და ირონსა“
(ლექსიკონი). ჩანს, ქაჯი კრებადობითი სახელია, რომელიც სხვა-
დასხვა გრძნეულ და ბოროტ არსებებს აერთიანებს, მაგალითად,
ხალხური დემონოლოგიის წარმომადგენლები ჭინკა და ალი, კორ-
ვიანტი და ირონი.

ვეფხისტყაოსანში ქაჯები დიფერენცირებულად არიან წარ-
მოდგენილი. მათი სახით პოეტი გარკვეული თვისებისა და კატე-
გორიის არსებებს გვიხასიათებს, რომლებსაც საკუთარი ქვეყანა
და სამეფო აქვთ; დევებისაგან განსხვავებით იციან სახელმწიფოს
თავისებურ წესზე მოწყობა და მართვა.

პოემის სიუჟეტის განვითარებაში ქაჯებთან ბრძოლას კულმი-
ნაციური ადგილი უჭირავს. ნესტან-დარეჯანის გამოხსნა ფაქტიუ-
რად თხზულების დასასრულს, ბოროტზე კეთილის გამარჯვებას
ნიშნავს. ამის გამო პოეტი ქაჯეთს დიდი მონდომებითა და ზომიერ-
ებით გვიხატავს, გვაცნობს როგორც საოცარს, მიუვალსა და
ძნელად ასაღებს, მწვავე ბრძოლის ასპარეზს. ქაჯეთის დამარცხე-
ბა ძმათნათესათა ცხოვრებაში ყველაზე დიდი მოვლენა იყო, რო-
მელსაც არა მარტო საარაყო ფიზიკური ძალა და მამაცობა დას-
ჭირდა, არამედ გამჭირაზი გონება, მოფიქრება, გამორჩევის უნა-
რი, მოქმედების თანმიმდევრობა, სამხედრო სტრატეგია, თავდა-
დება. პოეტი არც ერთ მომენტს არ ტოვებს ყურადღების გარე-
შე. იგი ქაჯეთს ისეთივე აღმაფრენითა და სისავსით ხატავს, რო-
გორც არაბთა ან ინდოთა სახელმწიფოებს, ხატავს. ზოგადი დას-
კვნისა და ქაჯთა სამყაროს საიდუმლოთა გარკვევისათვის საჭიროა
ყველა იმ მონაცემის გათვალისწინება, რასაც შოთა რუსთაველი
გვაწვდის და ქართული მითოლოგია შეიცავს. ცხადია, ამ დროს
მხედველობიდან არ შეიძლება გავუშვათ ფოლკლორული ვეფხის-
ტყაოსანი, რადგან მასში ბუნებრივი ფორმით ხალხური დემონო-
ლოგიის სრული სახეა მოცემული.

1) ქაჯი—უხორცო, უსხეულო. ვეფხისტყაოსანში ორი თვალსაზრისი იჩენს თავს. პირველი შეხედულებით ქაჯი უხილავი, უხორცო ანუ უსხეულო არსებაა, რომელსაც ადამიანური, კაცური თვისებები არ აქვს. როცა ავთანდილმა მოისმინა ნესტანი ქაჯებს ტყვეთ ჰყავთო, გაკვირება გამოსთქვა: ქაჯნი ყველა უხორცოა, რამან შექმნა ხორციელად? (1245, 4). და ფატმანს თხოვა. მათი საქმე კარგად მაცოდინე, გამაგებინეო: „მაგრა საქმე ქაჯეთისა. გამაგონე უფრო მრთელად“.

კიდევ უფრო ეუცხოვა ავთანდილს ნესტანის დაწინდვის ცნობა, ქაჯთა მეფის უმცროსი შვილის როსანის საპატარძლოდ გამოიზენა:

„ქვე დაუწინდაეს საცოლედ როსან ცოტასა ყმისადა“ (1239, 4).

ამით შეცბუნებული ავთანდილი ამბობს:

მის ქალისა სიბრალული ამანთებს და მიდებს აღსა,
მაგრა ქაჯნი უხორცონი რას აქნევენ, მიეივრს, ქალსა? (1246).

ჩანს, შოთა რუსთაველის დროს, და უფრო ადრე, გავრცელებული ყოფილა შეხედულება ქაჯთა უხილაობის, უსხეულობისა და გამრავლების არაადამიანური წესის შესახებ. ავთანდილისათვის ძნელი წარმოსადგენია ქაჯი ღედა და მამა. ბოროტ სულთა ხორციელად ქცევა, სხეულის შეძენა, მათი კაცურ ფორმაში გადასვლა ავთანდილს არა სჯერა. შეიძლება ისიც ითქვას, რომ ამ შეხედულებით ქაჯი არ არის მაქცია, შეუძლებელია მისი გარეგნობის შეცვლა, ცხოველად თუ ადამიანად გარდაქმნა. ასეთია ერთი შეხედულებით ქაჯის ბუნება, მაგრამ არსებობს მეორე, ანგარიშგასაწევი შეხედულებაც და მას ფატმანი წარმოგვიდგენს.

2) ქაჯნი—გრძნეულნი. ფატმანმა ავთანდილს აუხსნა ვინ არიან ნესტანის დამპყერი ქაჯები და რა თვისებისანი. პირველყოვლისა პოეტი ფატმანის პირით განმარტავს, რომ ვინც ქაჯებად იწოდებიან, ნამდვილად უხორცონი კი არ არიან, არამედ კაცნი ქაჯური თვისების მატარებელნი, მიუვალ კლდეებში მცხოვრებნი.

ფატმან უთხრა: „მომისმინე, მართლად გხედავ მანდა მკრთალსა,
არ ქაჯნია, კაციოაო, მინდობიან კლდესა სალსა (1246, 3—4).

ქაჯებად წოდებულ ადამიანებს იმნაირი თვისებები ახასიათებთ, როგორიც მართალ ქაჯებს. მაშასადამე, პოემის მიხედვით შეგვიძლია განვსაზღვროთ ამ უხილავ არსებათა შინაგანი ბუნება და ადამიანებთან დამოკიდებულება.

ქაჯნი სახელად მით ჰქვიან, არიან ერთად კრებულნი
კაცი, გრძნებისა მცოდნენი, ზედა გახელოვნებულნი (1247).

ამრიგად, ის, რაც ვეფხისტყაოსანში ქაჩების შესახებაა ნათქვამი ორგვარად გაიგება: პირველი, ყველა მოცემული ნიშნეულება არის ნამდვილი ქაჩთა ნიშნეულება, თვისება, წესი. მეორე: ქაჩური ხასიათი შეიძლება ჰქონდეს ადამიანსაც, კაცებსა და ქალებს. უკუღმართი ბუნების გამო ამგვარი ადამიანები შეიძლება ქაჩთა საზოგადოებას მივაკუთვნოთ, ბოროტ არსებობა ჯგუფში მოვათავსოთ.

ახლა კითხვა იბადება: შეიძლება თუ არა ვეფხისტყაოსანში წარმოსახული ქაჩი და ქაჩეთი ნამდვილ, მითოლოგიური აზროვნების მიხედვით შექმნილ ქაჩთა სამყაროს ამსახველად მივიჩნიოთ?

დიახ, შეიძლება! აქ ისიც შეიძლება ითქვას, რომ რუსთაველი თუმცა მხატვარია, მაგრამ თავისი დროისა და მასზე აღრინდელი შეხედულებების ყველაზე სრულ სურათს გვაძლევს. ამ მხრივ პოემას ისტორიული დოკუმენტის მნიშვნელობაც ენიჭება.

გავიცნოთ რაში არიან დახელოვნებული და გაწაფული ეს ქაჩის ბუნების მატარებელი ადამიანები. პირველყოვლისა ისინი გრძნეულნი, ჯადოქრები არიან. მათი გრძნების მცოდნეობა სხვადასხვა მოქმედებაში გამოიხატება. აი ისინიც:

1. ქაჩებს სასწაულებრივად ადამიანების დაბრმავება შეუძლიათ.

„იქმენ რასმე საკვირველსა, მტერსა თელსა დაუბრმოვნ“.

(1248).

2. ისინი უძლეველი არიან, მაგრამ არა ვაჟკაცური, გმირული ომით, არამედ კვლავ თავიანთებური ხერხებით.

ყოველთა კაცთა მავნენი, იგი არვისგან ვნებულნი;

მათი შემბმელნი წამოვლენ დამბრმალნი, დაწბილებულნი.

(1247)

3. ზეადამიანური ჯადოქრობითა და გძრნეულობით

„ქართა აღძრვენ საშინელთა, ნაესა ზღვა-ზღვა დაამხოვნ (1248).

4. ქაჩები წყალზე ისე დადიან, როგორც ხმელეთზე. თუ მოისურვებს, წყალს დააშრობენ, გააქრობენ.

„ვითა ხმელსა გაირბენენ, წყალსა წმინდად დააშრობენ“ (1248).

5. სურვილისამებრ ცვლიან დღეს ღამედ და ღამეს დღედ. სინათლისა და სიბნელის გამგებლობა მათ ხელთაა:

„სწადდეს — დღესა ბნელად იქმენ, სწადდეს — ბნელსა ანათობენ“

(1248).

6. ქაჩები მარტო დედამიწაზე არ მოქმედებენ, მათ ხელი ცაზეც მიუწვდებათ:

მან უამბო დავარ ქაქსა, ვინ გრძნებთა ცაცა იცის (575, 4).

7. შეუძლიათ გაუჩინარება. თვალთაგან შეუმჩნეველად გაქრობა, გაპარვა, გაქცევა.

„ვითა ქაჯი დაგვემალე, მონებიცა დავაფეთეთ“ (288, 3).

8. ქაჯი აღამიანის სახისაც შეიძლება იყოს, ან უკეთ, გარეგნობით აღამიანი — ქაჯური ბუნების აღმოჩნდეს:

„მამიდაი ქაჯი იყო, გრძნეულობა იცის კარგა“ (1585, 1).

„წარმოდგეს ორნი მონანი, პირითა მით ქაჯებითა“ (580, 2).

ყველა ეს არააღამიანური ნიშან-თვისება უხვად მოეპოვება ნესტანის დამატყვევებლებს.

ამისათვის ქაჯად უხმობენ გარეშემონი ყველანი,

თვარა იგიცა კაცნია ჩვენებრვე ხორციელანი“ (1249, 1—2).

რაკი კაცის სახისა და სხეულის მქონენი არიან ქაჯეთის მცხოვრებნი, ამიტომ დედაწულნიც²⁰ ჰყავთ და მეფის შვილიც შეიძლება ნესტანზე დაიწინდოს. ხალხურ ვერსიაში ქაჯები სამოქმედო ასპარეზზე ხშირად გამოდიან. ისინი აღამიანებს ებრძვიან და ღროებით წარმატებასაც აღწევენ. ხევსურულ ვარიანტში აღნიშნულია: „ბევრს ედვა გულში მოტაცება ტარიელის მზექალისა, მაგრამ ტარიელის შიშით ვერავინ ბედავდა. ყველაზე უფრო შურდათ ქალი ტარიელისათვის ქაჯებს და მაცილებს“ და აი შესძლეს მოტაცება:

ქაჯებ მზე წყალში შააგდეს, წყალს მისცეს ღგან-ღგარებითა;

წყალმა იბრაღა, იწყალა, გაიგდო ქანქანებითა²⁰.

ქართლური ვარიანტის მიხედვითაც ნესტანი ქაჯეთშია დამატყვევებული და ერთი შემზარავი სახის ტარტაროზიც მასზე დასაქორწინებლად ემზადება²¹. მაშასადამე, ქაჯთა მეფე ქაჯთა ბატონს მოგვაგონებს, რომელსაც კარგად იცნობს ამირანის ეპოსი ყამარის მამის სახით²². ხალხურ ვეფხისტყაოსნის ქაჯებიც გრძნეულნი არიან. ხევსურულ ვარიანტში ნათქვამია: ავთანდილმა, დაუწყო მუსერა ქაჯებს, მაგრამ რამდენსაც მოკლავდა, იმდენი ცოცხლდებოდა. „ნაბდის ხმალი აილე, ავთანდილ, ნაბდის ხმალიო... დასძახა ნესტან-დარეჯანმა... ავთანდილმა დაავლო ხელი ნაბდის ხმალს და დაუწყო უწყალოთ ხოცვა ქაჯებს“²³. ხალხური რწმენით ქაჯი აღდგომადია, უკვდავი, მკვდრეთით დაბრუნება შეუძ-

20 მ. ჩიქოვანი, ხალხური ვეფხისტყაოსანი, გვ. 117-18.

21 იქვე, გვ. 163.

22 მ. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, I, გვ. 169.

23 ხალხური ვეფხისტყაოსანი, გვ. 171.

ლია, ამავე დროს თურმე მისი ჯადოსნური წესით გაჩენაც შეიძლება. ამის ნიმუშია ხალხურ ვეფხისტყაოსანში ფიქსირებული მოტივი — ჯარას უკუღმა დაბრუნებით მეომარ ქაჯთა გაჩენისა. „ერთი ბებერი უკუღმა ჯარას აბრუნებს, რამდენსაც უკუღმა დააბრუნებს, იმდენი ქაჯი გამოდის“²⁴. სართავი ხელსაწყოს უკუღმა დატრიალება სიმბოლურად ქაჯურ ბუნებასაც განსაზღვრავს: აკი ისინი უკუღმართნი. ადამიანის. მოწინააღმდეგენი არიან!

3) ქაჯთა ქვეყანა — სამეფო. ქაჯები კომპაქტურად ცხოვრობენ, საკუთარი ქვეყანა და სამეფო აქვთ. ეს ქვეყანა დილია, მისი დაპყრობა, დამორჩილება, გასაჩუქრება, სხვაზე გადაცემა შეიძლება. ტარიელმა ზღვათა მეფეს აცნობა:

აწ მე მაქვს ქაჯთა ქვეყანა და მათი დანადგბია (1429),
სრულად ქაჯთა სამეფოსა გიძლენი, ჩემგან შეიწირე (1430).

მაგრამ მისი ხელში ჩაგდება-დამარცხებისათვის საჭიროა წინასწარი ცნობების შეკრება, რას წარმოადგენს ქაჯთა ქვეყანა და როგორაა მომზადებული სამეფო თავდამსხმელთა დასახვედრად.

მომგვარე, ქაჯეთს გავგზავნოთ იგივე მონა გრძნული,
ქალსა ვაცნობოთ ყველაი ამბავი, ჩვენგან ცნული;
მანცა გვაცნობოს მართალი, ექმნათ მისი გამორჩეული,
ღმერთმან ქმნას, ქაჯთა სამეფო მოგესმას ჩვენგან ძლეული!
(1267).

ნესტანმა ფატმანს მიუწერა: „ერთსა მცავს ერთი სამეფო, ბევრჯერ ათასი გმირები“ (1286, 3).

4) ქაჯეთი. ქაჯების საცხოვრებელ ადგილს ქაჯეთი ეწოდება. იგი მტერშეუვალია და თავდაცვის მთელი სისტემა გააჩნია. „ჩვენ ქაჯეთს ქაჯთა საომრად დავადგნეთ ზრმალთა კოტანი“ (1387, 3), ამბობს ფრიდონი. იგი შედარებით უკეთ იცნობს ქაჯთა ქვეყანას, რადგან:

ქაჯეთს ერთხელ კვლაც ვყოფილვართ, ჰნახავთ, თქვენცა გემაგრების;
ყოვლგნით კლდეა, გარეშემო მტერი ვერა მოადგების;
თუ იღუშალ არ შეუვალთ, ცხადად შებმა არ ეგების,
მით ლაშქარი არად გვინდა, რაზმი მალვით ვერ მოგყვების“
(1388).

ფრიდონი ერთგან გამაფრთხილებლად აცხადებს: „ქაჯეთს გვინდა ქაჯთა მზერა“-ო (1406, 3).

5) ქაჯთა მეფე. ქაჯთა ქვეყანას თავისი მფლობელ-გამგებელი ჰყავს, რომელსაც მეფე ეწოდება. მეფე გარემოცულია ჯარით, ლაშქარით, მსახურებითა და მონებით.

²⁴ იქვე, გვ. 164.

გულანშაროში ქაჯთა მეფის მონა-მსახური მოუთხრობდა:

„მე ვარო მონა მეფისა მალისა, ქაჯთა მფლობლისა“ (1220).

ყოველივე კარგი და ძვირფასი მეფის არმალანია. ასე მოექცნენ ნეტანსაც, მეფეს მიგვარეს არნახულ საჩუქრად. „ბედი მეფისა ჩვენისა არსთაგან სანატრელია“-ო, ამბობს რომაქი (1232, 3). უსაჩუქრობა არ იქნება, რადგან ქაჯთა მეფე ამაყია და ძრისხანე. რომაქი ნესტანის გამო თავის ხელქვეითებს აფრთხილებს:

თუ დავმალეთ, დავმჟღავნებთ, მეფე ჩვენი ამაყია,
პირველ — მათი შეცოდება, მერმე დიდი აუგია (1233, 3—4).

ზოგაჯერ მეფე მოგზაურობს, ერთი ადგილიდან მეორეზე გადადის სხვადასხვა შემთხვევის გამო. ნესტანი ფატმანს წერს:

ქაჯთა მეფე არ მოსულა, არცა მოვლენ ქაჯნი ჭერე,
მაგრა სპანი უთვალენი მცვენ და მათი სიალფე-რე
(1287, 2—3).

თვითონ ავთანდილი ფრიდონს აცნობებს: „იგი მზე ქაჯთა მეფესა ჰყავს, ქაჯეთის პატიმარია“ (1320, 1). მაშასადამე, ქაჯეთი ისეთივე იერარქიული ფეოდალური ქვეყანაა, როგორიც არაბეთი, ინდოეთი ან ხატაეთი.

6) ქ ა ჯ ი — მ ო ნ ა. სოციალური სტრუქტურაც ქაჯეთისა ისეთივეა, როგორიც ვეფხისტყაოსნის სხვა სახელმწიფოებისა. აქაც არიან მონა-ყმები, რომლებსაც სხვადასხვა ადგილი უჭირავთ საზოგადოებრივ მალალ კიბეზე.

ერთი მოამბე აცხადებს: „მე ვარო მონა მეფისა მალისა, ქაჯთა მფლობლისა“ (1220, 1) პოემიდან ჩანს, რომ აქაც მეფის მონას ჰყავს საკუთარი მონები, ყმები, ისე როგორც რომაქს მოეპოვება: „რომაქ მონაა, თავადი მონისა ბევრ-ათასისა“ (1222, 4).

7) ქ ა ჯ თ ა — ს პ ა. ქაჯთა მეფეს თავისი ლაშქარი, ჯარი, სპა ჰყავს. მხედრების რიცხვი დიდია. ავთანდილის წერილიდან ჩანს, რომ ნესტანს იცავს დიდძალი მხედრობა: „ჯერთ ქალსა ქაჯნი არ ახლვან, მაგრა სპა უამარია“ (1320, 4).

8) ქ ა ჯ თ ა — ქ ა ლ ა ქ ი. შოთა რუსთაველის მიერ აღწერილი ქალაქები არაფრით არ განსხვავდებიან საშუალო საუკუნეების საქართველოს ქალაქებისაგან, რომლებიც საგანგებოდ იყვნენ გამაგრებული დაუპატიჟებელ სტუმართა შესახვედრად. ქაჯთა ქალაქიც სტრატეგიულ ადგილასაა აგებული, თითქოს მიუვალი თმოგვის ციხე იყოს, რომელიც უჩინარი გვირაბითაა შეერთებული მდ. მტკვართან. აი როგორ აღწერს დიდი მგოსანი მტერთაგან დაუძლეველ ქალაქს.

ქაჯთა ქალაქი იჟამდის მტერთაგან უბრძოლველია;
ქალაქსა შიგან მაგარი კლდე მალალი და გრძელია,

მას კლდესა შიგან გვირაბი, ასაძრომელი ხერელია,
მუნ არის მარტო მნათობი, მისთა შემყრელთა მწველია (1242).

ეს ქალაქი ციხე-სიმაგრეს წარმოადგენს და ყოველი მხრიდან
მამაცი კაბუკები იცავენ.

გვირაბის კარსა ნიადაგ მოყმე სცავს არ პირ-ნასები,
ათი ათასი კაბუკი დგას, ყველაჟი ხასები,
ქალაქის კართა სამთავ — სამათას-სამათასები (1243, 1—3).

მკვიდრად ნაგები გალავანი და კარიბჭენი საიმედო გუშაგად
უდგას. ღამით, მიპარვით, მისულ სამ ბუმბერაზს თვალწინ შეუ-
ვალი ციხე-სიმაგრე წარმოუდგა.

მივიდეს, ანდა ქალაქი, მცველთა ვერ დასთვალვიდიან,
გარე კლდე იყო, გუშაგთა ხმა ჭარვით გაადიდიან (1391, 3—4).

ქალაქის მცველთა და გუშაგთა ხმას თვალუწვდენ კლდეთა
ეხო აძლიერებდა და შიშის ზარს გვრიდა ირგვლივ.

9) ქ ა ჯ თ ა ც ი ხ ე. ფეოდალურ წესზე ზღუდეშემოვლებულ
ქალაქს სათავეში ციტადელი უდგას, სადაც სამეფო კარია მოთავ-
სებული. მთავარი ციხე მაღალია და შორს გადაყურებს მიდამოს.
იგი ყველაზე უფრო შეუვალია, საგულდაგულო დაცვით გამოირ-
ჩევა. ნესტან-დარეჯანი სწორედ ამგვარ მიუვალ, თვალშეუწვდენ
კოშკშია მოთავსებული. მიჯნურთან გაგზავნილ ბარათში იგი ტა-
რიელს ატყობინებს:

ციხეს ვზი ეზომ მაღალსა, თვალნი ძლივ გარდასწვდებიან,
გზა გვირაბითა შემოვა, მცველნი მუნ ზედა ღებებიან.

(1300, 1—2).

ინტერესმოკლებული არ იქნება გავიხსენოთ ის ფაქტიც, რომ
ვარძიის მახლობლად ვანის ქვაბთა მონასტერში მიაკვლიეს კედ-
ლის წარწერას, სადაც სწორედ ნესტან-დარეჯანის ამ ცნობილი
წერილის ორი სტროფია წარმოდგენილი. წარწერა მე-15 საუკ.
მიწურულისაა²⁵.

ვანის ქვაბების მონასტრის პოეზიის გაცნობის დროს ჩვენ
კითხვა გვებადება, ანა რჩეულიშვილმა რატომ მაინცა და მაინც
აღნიშნული სტროფები ამოირჩია და არა სხვა სამიჯნურო განცდე-
ბის ამსახველი ადგილი? უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ არჩევანს თავი-
სი მიზეზი აქვს. აი რა: 1. წარწერის შემსრულებელი ჩანს თავის
მდგომარეობას ნესტანის ტყვეობას, მარტოობას, ტოლ-მეგობრებ-
სა და სულიერ ამხანაგებს მოკლებული ადამიანის უხალისო ყო-
ფას ადარებს. 2. მას თვალწინ უდგას მტკვრის ორწოხებიანი ხეო-

²⁵ შ. ო ნ ი ა ნ ი, ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერების პოეზია. საბჭოთა
ხელოვნება, № 7, 1959, გვ. 37.

ბა, განსაკუთრებით მის ყურადღებას თმოგვის ციხე-ქალაქი იპყრობს. ეს გარემო ბუნებრივ ასოციაციას აღძრავს. ამის გამო თმოგვის სიმაგრეებს ქაჯეთის ციხეს, ე. ი. ნესტანის სამყოფ ციხე-კოშკს ადარებს, რომელიც თავისი მხრივ არა ჰგავს ეთერის თავშესაფარს ბროლის ციხეს.

ხალხური ვერსიითაც ქაჯეთის „ციხე იყო მაღალი და მიუდგომელს კლდეზე აშენებული“²⁶.

შოთა რუსთაველის ქაჯეთის ციხეს აუცილებლად რეალური პროტოტიპი მოეძებნება საქართველოს ისტორიულ ციხე-სიმაგრეთა შორის. ამ საკითხზე სხვადასხვა აზრია გამოთქმული. ჩვენ უფრო იმ აზრისაკენ ვიხრებით, რომ რუსთაველს მხედველობაში ჰქონდა სამხრეთ საქართველოს გეოგრაფიული გარემო, კერძოდ, ხერთვის-თმოგვ-ვარძიის უბანი, უფრო ზუსტად — თმოგვის ციხე-სიმაგრე. 1937 წელს მესხეთ-ჯავახეთის ფოლკლორულ ექსპედიციის დროს სოფ. კოთელიაში ერთმა მთქმელმა „ქაჯეთის ციხეზე“ თქმულება ჩამაწერინა და თან მისაბუთებდა, რომ რუსთაველს მდ. მტკვრის და მდ. ზურზუნას შესართავში მდებარე „შეითან ყალა“ („ქაჯთა ციხე“) აქვს აღწერილი²⁷.

10) ქ ა ჯ თ ა ო მ ი. სამი მხრიდან შეტევის ტაქტიკამ გაიმარჯვა. ნესტანის გამოსახსნელად მოსულნი შეუმჩნევლად ახლოს მიუვიდნენ მეციხოვნეებს და საქმე ხელჩართულ შეტაკებამდე მივიდა. თავდასხმა მოულოდნელი იყო და ომიც მოკლე ხანში დასრულდა. ქაჯებმა ვერ გამოიყენეს თავიანთი გრძნეულებანი, თუმცა საშინელი ფიცხელი ომი გადაიხადეს. ბრძოლის სურათი რუსთაველური გრანდიოზულობითაა ნაჩვენები:

მაშინ ქაჯეთს მოიწია უსაზომო რისხვა ღმრთისა;
კრონოს, წყრომით შემხედველმან, მოიშორეა სიტყბო მზისა;
მათვე რისხვით გაღუბრუნდა ბორბალი და სიმარგვლე ცისა,
ველნი მკვდართა ვერ იტევდეს, გადიდდა ჯარი მკვდრისა
(1415)

ქაჯეთის ციხის ასაღებად ძმათნაფიცებს მხოლოდ იმ საბრძოლო ხერხების გამოყენება დასჭირდათ, რაც დიდი ფეოდალური ლაშქრობების დროს იხმარებოდა. ამით მართლდება ფატმანის ნათქვამი: ქაჯებიც „კაცნია ჩვენებრვე ხორციელანი“. რაკი ციხე დაეცა, მთელი ქალაქი და სამეფოც დამორჩილდა.

ქართულ მითოლოგიასა და დემონოლოგიას ამ ნაწილში უცვლელი სახით გადმოსცემს ტარიელიანი. ქაჯებმა თავიანთი

²⁶ ხალხური ვერსიისტყაოსანი, გვ. 114.

²⁷ მ. ჩიქოვანი, შოთა რუსთაველი და ხალხური შემოქმედება. ე. მნათობი, 1937, № 12, გვ. 213-14.

გრძნეულება ომის დროსაც გამოიყენეს და ამით ძმათნაფიცთა ბედი სასწორზე შეაგდეს. ავთანდილი „გაცხარებული ომში იყო და გუნებაში სწუხდა, რომ დახოცილი ქაჯები ისევ ცოცხლებოდნენ“. ამიტომ „ნაბდის ხმალი აიღეო“, ასწავლა ნესტან-დარეჯანმა²⁸. გრძნეულთა დამარცხება, ჩანს, შეუძლებელი იქნებოდა თუ ასევე მაგიური თვისების ხმალს არ იხმარდნენ. ამ შემთხვევაში, ყამარის მსგავსად, მრჩეველის როლში გამოდის ის, ვის განსათავისუფლებლად, წასაყვანად მოვიდნენ.

ქაჯები დროებით გმირების მოტყვილებასაც ახერხებენ ხალხურ ვერსიაში. ტარიელს ნესტანი შეუცვალეს. „ლერწამ-დარეჯანს ტანისამოსი გაჰხადეს და ქაჯის ბებერს ჩააცვეს და დაუსვეს... ტარიელმა რომ დაინახა ლერწამ-დარეჯანი ეგონა, მოიტაცა და წამოიყვანა“. შეცდომა მალე გაირკვა. ტარიელმა თავისთავს მწარედ დასცინა:

მომყავდა ბერი-ბებერი, მომიხაროდა ქალადა;

ღავეგ ჯა კბილი ვუნახე, — ერთი არ ჰქონდა წამლად²⁹.

ქაჯები სისხლისმსმელები და დემონიური ჯადოქრები არიან. ეს ნათლად ჩანს 1888 წელს დ. ხიზანაშვილის მიერ ჩაწერილ პაპუაშვილისეულ ვარიანტში. „რაკი გაიგეს ქაჯებმა, რომ ავთანდილი იმათთან საკეთილთ მოსული არ არის, დაეხვივნენ: ზოგი იარაღით ეომებოდა, ზოგნი წურბელასავით სისხლსა სწოვდნენ“. გაუქირდა ავთანდილს. ბევრი დახოცა, მაგრამ ქაჯების რიცხვი არ მცირდებოდა. „მაშინ შეამჩნია, რომ ციხის ბურჯზე მალდა ერთი ბებერი ზის, სტვირს უკრავს და თან ფეტვს გადმოჰყრის ციხეშია. ყველა ფეტვის მარცვალს ქაჯათ იქცევა“. ავთანდილმა ბებერი დაუყოვნებლივ ისრით მოკლა და ქაჯების ჯარმაც კლება იწყო. გრძნეულობით, ჯადოსნობით ბებერი ფეტვის მარცვლებს ქაჯებად აქცევდა და მებრძოლთა რიგებს ზრდიდა. ფეტვის მოტივი ეთერიანშიაც არის ცნობილი, ქაჯი შეიძლება ადამიანს პირშიც ჩაუძვრეს და ხანგამოსულს დააზიანოს. ამის საწინააღმდეგოდ ავთანდილი საჭირო ღონეს ხმარობს³⁰. ამგვარად, ფოლკლორულ ვერსიაში, ხალხური დემინოლოგიის კვალობაზე, ქაჯთა გრძნებიერებანი და მავნებლობა შედარებით უფრო ნატურალური, ძველი ბუნებრივი ფორმით არის წარმოდგენილი, ვიდრე ლიტერატურულ

28 ხალხური ვეფხისტყაოსანი, გვ. 131.

29 იქვე, გვ. 165.

30 მ. ჩიკოვანი, შოთა რუსთაველი და ქართული ფოლკლორი. კრ. „შოთა რუსთაველი სკოლაში“, 1937, გვ. 190, მისივე, ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 346.

ვერსიაში. ეს გასაგებებია: რუსთაველი თავისი დროის რეალისტურ ნაწარმოებს კმნიდა, ამ დროს მას არ შეეძლო არარსებული, ქაჯთა წარმოსახვითი სამყარო მე-12 საუკუნეში სრულად გაეცოცლებინა. სამაგიეროდ პოეტმა ძველი მითოლოგიური სახეები შემოქმედებითად გამოიყენა, მიანიჭა მათ მხატვრული ზემოქმედების ძალა და ბოროტების განსახიერებად დასახა. ამრიგად, ლიტერატურულ ძეგლში წარმართული ხანიდან მომდინარე ტრადიციამ არსებითი ცვლილებანი განიცადა და ნიადაგი მოუშვა იდეალური ქალის ტყვეობიდან განთავისუფლების იდეას.

11) ქაჯი ქართული ხალხის წარმოდგენით. ქართულ დემონოლოგიაში ქაჯს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. იგი ადამიანის მსგავს არსებად ჰყავთ წარმოდგენილი. არის მაღალი, უხეში და ვეება, შიშველ ტანზე ასხია თმა, მამაქაჯი ტანსაცმელს არ ატარებს. ქაჯი თავზარდამცემი შეხედულებისაა და ადამიანს მტრობს, ებრძვის, სცემს, ეჭიდება, ამტვრევს, ზოგჯერ სასიკვდილოდაც დაბეგვავს, შეაშინებს, გააბრუებს, ჭკუიდან შეშლის; გულს გრძელი ეკლები უფარავს, რომელსაც ბრძოლაში იყენებს.

ქაჯი მუდმივი მცხოვრებია. ბინადრობს დიდ კლდეებში. ყრუ და მივარდნილ ადგილებში, გამოქვაბულებსა და ლეღებში, ზოგჯერ წყალშიც. საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით შეიძლება იყოს წყლისა და ხმელეთისა. მოძრაობენ მხოლოდ ღამით, დაბინდებიდან ალიონამდე. ღლისით ქაჯს გამოჩენა არ შეუძლია.

ქაჯმა ადამიანით ლაპარაკი იცის. როცა კაცს შეხვდება, „გამარჯობა“ უნდა დაასწრო. თუ „გაგიმარჯოსო“, სთქვა ქაჯმა, მაშინ იგი დამარცხდება და კაცი გაიმარჯვებს ჭიდაობაში. თუ პირიქით მოხდა, მან დაასწრო, კაცმა ხმა არ უნდა გასცეს: თუ „გაგიმარჯოს“ წამოსცდა, ქაჯი დაძლევს.

ქაჯის დამორჩილება და სახლში მოყვანაც შეიძლება, მაგრამ მისი მოშინაურობა არ იქნება, გაიქცევა. თუ ვინმე დაჭერას მოახერხებს, მის გვარეულობას ქაჯი ახლოს არასოდეს გაეკარება.

ქაჯები ჯგუფურად ცხოვრობენ, ყავთ თავიანთი უფროსები. ადრე მათი გამგებელი იყო თუთა სარაბუქელი, მისი სიკვდილის შემდეგ სამაგიერო ვინ აირჩიეს, არავინ იცის.

მამა ქაჯი ღონიერია და ძალაზე მიდის, ქალი კი თავისი სილამაზით აჯადოვებს კაცს. თუ კაცი შეცდა, არ უნდა გაამხილოს, თორემ ჭკუაზე შეშლის.

ქაჯმა მკურნალობა იცის და ზოგჯერ ადამიანსაც ასწავლის. მისგან მიღებული მკურნალობის ცოდნა კარგია, და სახელიც შე-

იძლება მოიხვეკოს მთელმა გვარეულობამ (მაგ. თურმანიძეებიო, იმერეთში).

ქაჯის დაქრა, დაზიანება მოსახერხებელია. გადმოცემით ქუთაისს მიმავალმა ივანე აბაშიძის ყმამ ხოსიკა ნინიკაშვილმა აჯამეთის ტყეში ორი ძმა ქაჯი სასიკვდილოდ დაქრა. დაკოდილნი დაიხოცნენ და ნათესავებმა ისინი ხმამაღლა დაიტირეს: ზოგი ძმობით ტიროდა, ზოგი მამობით, ზოგიც ბიძობით. მაშასადამე, ქაჯთა საზოგადოება ნათესაობას მისდევს და მათში ისეთივე დაყოფა არსებობს, როგორც ადამიანთა შორის.

ხალხს ქაჯი რეალურ არსებად ყავს წარმოდგენილი; ასახელებენ მის მნახველებს, მოჭიდავეებსა და მძლეველთაც კი. მოიპოვება სათანადო ეთნოგრაფიული და მხატვრული ლიტერატურა (ივერია, 1888 წ., № 177-78).

ქართული ხალხური წარმოდგენა და რუსთაველის მიერ მოცემული დახასიათება უმთავრეს ხაზებში თანხვედნილია. ეს საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, შოთა რუსთაველი ქაჯებისა და ქაჯეთის აღწერისას ქართულ მითოლოგიურ და ეთნოგრაფიულ სინამდვილეს ემყარებოდა.

რუსთაველისეული ქაჯის ადგილობრივ ხალხურ წარმოდგენებთან კავშირი იმდენად ხელშესახები და დამაჯერებელია, რომ მისი უარყოფა ზ. ავალიშვილმაც ვერ შეძლო, თუმცა საერთოდ ზ. ავალიშვილი ნაკლებ ანგარიშს უწევდა ქართველთა უძველეს წარმოდგენებს. ამ შემთხვევაში მოვლენათა შედარებითმა შესწავლამ მკვლევარი საღ დასკვნამდე მიიყვანა: „ქაჯები კი, რაც სრულებით იშვიათია ვეფხისტყაოსანში, ამოღებულია ქართული ზღაპრებითგან (ფოლკლორითგან)“³¹.

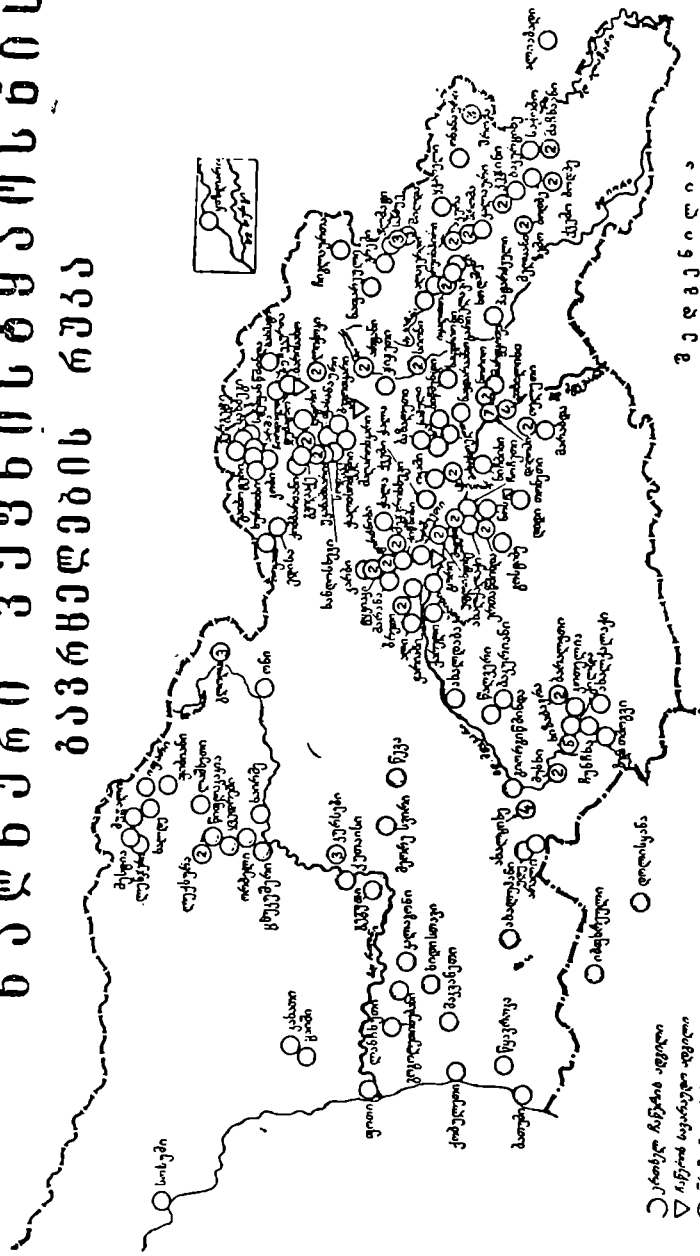
საერთოდ ეს სამართლიანი მოსაზრება ზუსტად არაა ჩამოყალიბებული. ქაჯის რუსთაველისეული დახასიათება შემუშავებულია არა რომელიმე ზღაპრის ან ზღაპრების ჯგუფის მიხედვით, არამედ იმ ზოგადი. წარმოდგენის საფუძველზე, რაც საუკუნეთა განმავლობაში ტრიალებდა ხალხში, და, ალბათ, რუსთაველსაც არა ერთხელ მოუხმენია ზეპირი გადმოცემით.

სხვა საკითხია თვითონ ქართულ დემონოლოგიასა და ფოლკლორში ქაჯის სახის შექმნის ევოლუცია, მისი ადგილობრივი ძირები და შენაკადები. ამ შემთხვევაში ჩვენი ამოცანა რუსთაველის ნაწარმოებთა და მისი ეროვნული წინამძღვრების ძიებით არის შემოფარგლული.

31 ზ. ავალიშვილი, დას. შრ., გვ. 99.

ნაწილი მეორე
გადმოცემები
შოთა
რუსთაველზე

საღმურთი ვეფხისტყაოსნის ბავრყაღების რუკა

შედგენილია
პროფ. შ. ჩიქოვანის მიერ

- ქრისტე ჩანჭიას აფხაზი
- △ ჩანჭიას აფხაზი
- ② ჩანჭიას აფხაზი
- ③ ჩანჭიას აფხაზი

I. ჰოეტის დაბადება და აღზრდა

1 ჰეტრეს ნამბობი

შოთას მამა რუსთავეში ცხოვრობდა. მას ეკუთვნოდა ციხე, რომელსაც ახლა ნინოს ციხეს ვეძახით. ცოლი ფეხმძიმედ ჰყოლია, როცა ჩახრუხელი პატარაშენში მიუპატიჟნიათ ქორწილში. იქვე ცხოვრობდა შოთას ბიძა მამის მხრით. დიდი ქორწილი გამართულა. ჩახრუხელს ამბავი მოსვლია, ვაჟი შეგეძინაო. გახარებული მამამ ჯერეთ უნახავ შვილს სახელად შოთა დაარქვა. სამწუხაროდ, იგი იმ ღამეს მოწამლეს და ოჯახში ცოცხალი აღარ დაბრუნებულა.

ბიძა ბესა ჩახრუხელი მდიდარი ბატონი იყო, შოთას მამაზე შეძლებული. ძმებს ბევრი ცხვარი ჰყავდათ, საძოვრად ჩახრახის მთას იყენებდნენ და ამიტომაც შეარქვეს ჩახრუხელი. ბესამ იკისრა ობოლი ძმისშვილის აღზრდა. შოთა ჯერ აჯარის სკოლაში სწავლობდა, მერე ტბეთში, ბოლოს კი საბერძნეთში.

2. რუსთაველის ვინაობა

შოთა რუსთაველი გადმოცემით დაბადებულა სოფელ რუსთავის მახლობლად პატარაშენში, რომელიც ნანგრევის სახითაა შემონახულა. შოთას მამას, პატარაშენის ბატონს, ბევრი ცხვარი ჰყოლია. ზაფხულობით ჩახრახის მთაზე აძოვებდა თურმე. ამ მთის სახელის კვალობაზე რუსთაველის გვარიც ჩახრუხაძე უნდა ყოფილიყო. იმ დროს რუსთავი (მესხეთის) დაბა ყოფილა, ჰერეთის რუსთავი ანუ ბოსტან-ქალაქი კი ქალაქი.

შოთას მამა მტრებს მოუკლავთ. ორი ობოლი ვაჟი დარჩენია. უმცროსი ძმის — შოთას აღზრდა ბიძას უკისრია. პირველი სწავლა ჩორჩო-აგარაში მიუღია, მერე ბიზანტიაში წასულა განათლების მისაღებად.

სწავლადამთავრებული რუსთაველი ჩამოსულა სამშობლოში და მეფისკარზე დაუწყო მოღვაწეობა. იგი ხშირად ყოფილა რუსთავეშიც, მესხეთში და ყველგან, სადაც თამარ მეფე დადიოდა..

ახალგაზრდობაში შოთას ჰყვარებია ორმოცის ბატონის ქალი (სახელი არ გამოგონია), მასღმა შოთას თამარი შეჰყვარებია. თამარ მეფეს რომ გაუგია, უგრძნობინებია, ეს შეუძლებელია, რადგან შოთა სამხედრო მოღვაწე არ იყო. თამარს თვითონ მოუგუნებებია რუსთაველის კოდიანის ბატონის ქალზე დაქორწინება (კოდიანი ნასახლარი მთაა, ასპინძიდან 15 კმ., ბაკურიანის გადასასვლელ ტყეში).

ორმოცის ბატონის შვილს, როცა ეს ამბავი გაუგია, თავი მოუკლავს. შოთას თამარი მაინც ჰყვარებია, კოდიანის ქალი დაუტოვებია და ბერათ წასულა იერუსალიმში.

3. შოთა რუსთაველის ამბავი

შოთა რუსთაველის მამა ჩახრუხელი იყო, რუსთავის ბინადარი. ის იყო მთელი რუსთავის ბატონ-პატრონი და ჰქონდა ბალვენახი ყველაფრით შემოსილი. შოთას ძმაც ძალიან მდიდარი იყო, ჰქონდა დიდი ავლადიდება და ბედნიერ ცხოვრებაში ატარებდა სიცოცხლეს. მთელი აქაურობა, მესხეთი, იმისი ბინა გახლდათ. ჩახრახე იყო ცხვარ-ძროხით სავსე. როცა დაზამთრდებოდა, ჩახრახიდგან ცხვრის ფარას დაუშვამდა რუსთავისაკენ საზამთროდ. ჰყავდა ორმოცი ბინა ცხვარი; როცა ჩახრახიდან წამოასხამდა თავქვე, ბოლო საყევარში იქნებოდა და თავი რუსთავში.

ზაფხულობით წავიდოდა ისევ მთაში, ჩახრახში ჩახრახელი. ერთხელ მამა ღობიეთის გამოღმა სოფელ პატარაშენში წასულა. ჩახრახელს სახლში ჰყავდა ერთი ვაჟი. პატარაშენში კაცი მოუვიდა მისახარებლად, მეორე ვაჟი შეგეძინაო. ჩახრახელი გამხიარულდა და განაგრძო პატიჟულობა. მეორე ვაჟს დაარქვეს შოთა.

შოთა რუსთაველსა და მის ძმას დაეხოცათ მშობლები და დარჩნენ ობლები. ჩახრახელს ჰყავდა ძმა, ბერი, რომელიც ჩორჩო-აგარა-ტბეთის მონასტერში ცხოვრობდა. ამ ბიძამ ობლები თავისთან წაასხა და სასწავლებელში მისცა, ტბეთის მონასტერში.

აქაური სწავლის დამთავრების შემდეგ გადაიყვანა კახეთის სასწავლებელში, სოფელ მარტყოფში. ამის შესრულების მერე გაგზავნა უმაღლეს სასწავლებელში საბერძნეთში.

სწავლის დასრულების შემდეგ მოვიდა შოთა ბიძამისთან. ისინი იყვნენ ძალიან ნიჭიერნი, მეცნიერნი, სწავლულნი ფილოსოფიური და ბედნიერი კჳუით.

4. შოთას კალამი

რუსთაველზე ბევრი არაფერი ვიცი. ისე გამიგონია. რომ ძალიან განათლებული კაცი იყო. უწინ კალამ-მალამი არ ყოფილა და შოთა ბატის ფრთით წერდა. რუსთაველი იმისთანა პოეტი იყო, რომ ჰაერიდანაც ესმოდა, ყველაფერი იცოდა. აგერ ასპინძას რომ გასცილდები, მტკვარგაყოლებით, იქ ერთი სოფელია რუსთავი, იქაა დაბადებული. იქვე გაზრდილა.

5. ჩახრუხელი

ჩახრუხელი მთის ბატონი იყო. ცხვარი ყავდა ბევრი. მას მოუკლეს ძმა, შოთას მამა. რუსთაველი დარჩა ობლად, უპატრონოდ. ბიძამისმა აიბარა, გაზარდა თავის სახლში, რუსთავში. უწინ რუსთავი დაბა-ქალაქი იყო. შოთა აქ რო წამოიზარდა, ნიჭი გამოიჩინა და ბიზანტიაში გაგზავნა სასწავლებლად. ჩახრუხელს საკუთარი შვილებიც ჰყავდა, მაგრამ ისინი არ გაუგზავნია, შოთას მეტი ნიჭი ჰქონდა და მიტომ.

6. თქმულება შოთაზე

შოთა რუსთაველი დაბადებულა სოფელ რუსთავში. დაწყებიით სწავლა ტბეთში მიუღია, ახალციხის მახლობლად. შოთა ობოლი ყოფილა. ბიძას მოსწონებია მისი ბავშვური აზრი და საბერძნეთშიც გაუბარებია სასწავლებლად. სწავლის დამთავრების მერე შოთას დაუწყია მწერლობა. შეუთხზავს ვეფხისტყაოსანი. თავისი შესანიშნავი ნაწარმოები თამარ მეფისთვის მიუძღვნია. ვეფხისტყაოსანი თამარს მოსწონებია და შოთა დაუჯილდოვებია.

რუსთაველი კვლავ წასულა საბერძნეთში. იქ ბერათ უმსახურია მონასტერში. თითქოს იქიდან შოთა სპარსეთში წასულა და მგზავრობის დროს მოუკლავთ.

7. შოთა რუსთაველი

შოთა მესხი ყოფილა, რუსთავიდან, გვარად ჩახრუხელი. მამა ნაადრევად გადასცელია და ობლის აღზრდა-პატრონობა ბიძას უკისრია. შოთას ბიძა შეძლებული ყოფილა, ჰყოლია ურიცხვი ცხვარი, რასაც აძოვებდა ჩახრუხის მთაზე.

სასწავლებლად შოთა პირველად იყალთოში წაუყვანიათ, მერე ბიზანტიაშიც წასულა. როცა დაბრუნებულა, მესხეთში დასახლებულა. ცოლი უთხოვია. ამ ქალს ოთხი ძმა ჰყავდა. შემდეგში

შოთას სხვა ქალი შეჰყვარებიან და შეურთავს კიდეცა. ამაზე ცოლისძმებმა შური ჩაიგდეს და შოთას ბრძოლა დაუწყეს. ერთ ჩხუბში შოთამ ოთხივე დაასახიჩრა.

რადგან შოთას ბევრი მტერი გაუჩნდა, შეჰდა თავის ლურჯაცხენზე, სამჯერ ეამბორა მშობლიურ მიწას და წავიდა იერუსალიმში.

ნ. შოთა რუსთაველის ვინაობა

შოთა რუსთაველი სოფელ რუსთავში დაბადებულია. მამა მისი, რომელიც კარგი ლექსების გამომტქმელი ყოფილა, გარდაცვლილა შოთას ბავშვობის დროს. ამის გამო პატარა შოთა აღუზრდია თავის ბიძას — ბერს. ბიძამისიც მოლექსე ყოფილა. ბერი ლექსებს ამბობდა ქრისტიანულ და ღმერთულ, შოთას მამა კი სოფლის ამბავებზე. მგონი შოთას მამა-ბიძას, არც ძმა და არც და არ ჰყოლიათ.

როგორც გადმოგვცემენ, შოთამ პირველად ისწავლა თავის ბიძასთან, მერე — ტბეთში ძმასთან ერთად. შოთა პატარაობიდან ლექსების გამომტქმელი ყოფილა. თურმე ჯერ ასობიცი არ ესწავლა, რომ რასაც შეხედავდა, იქვე შაირს გამოუთქვამდა.

ბიძამისს დაუნახია შოთას კარგი ჰკუა, და გულში ჩაუთქვამს, ყმაწვილისათვის კიდეც ესწავლებინა. მართლაც, უსწავლებია, ჯერ საქართველოში და მერე სხვა ქვეყნებში, საბერძნეთში და სპარსეთში. ის უცხო ქვეყნებიდან დაბრუნებულია დიდი სწავლით. აქ წვრილ-წვრილი ლექსებით მალე სახელი გაუთქვამს. აქვე შოთას უთხოვნია რომელიღაც ბატონის ქალი. ეს ქალი ყოფილა ძალიან გამბედავი და უშიშარი.

შოთას ქება თამარსაც გაუგია. ამ დროს პოეტს დაუწერია „ვეფხისტყაოსანი“. ეს „ვეფხისტყაოსანი“ შოთა რუსთაველს დაუწერია თამარის პატივისცემისათვის და მიუერთმევია კიდეცა. აქამდე თურმე შოთას თამარი არ ენახა.

თამარ მეფეს „ვეფხისტყაოსანი“ ძალიან მოსწონებია, რისთვისაც შოთა დაუსაჩუქრებია. იმის მერე შოთა მუდამ მოდიოდა თამართანაო. თამართან მოდიოდა აგრეთვე შოთას ძმა. ეს ძმა თურმე მაშინ ჯარში ყოფილა, ძალიან გულადი და მებრძოლი ვაჟკაცი.

შოთას ძმას თურმე თამარ დედოფალი ჰყვარებია და შოთასაც უყვარდაო თამარი; ძმებმა კი ერთმანეთისა არა იცოდნენო. დაბოლოს შოთას გაუგია, რომ მის ძმას უყვარს თამარი და დარღები ძალიან გასდიდებია.

შოთა რუსთაველს თავისი ძმის დიდი ხატორი ჰქონდა და ამიტომ თამართან არაფრის მოხერხება არ შეეძლო, მაგრამ ამავე დროს სიყვარულიც ძალიან აწუხებდა. შოთამ ვერც სიყვარულს უღალატა და ვერც ძმასა. შეჯდა თურმე თავის ცხენზე. ძირიდან სამჯერ მიწა აიღო, აკოცა მიწას და სთქვა ლექსი:

თამარ, ლამაზო ყვავილო,
სურნელოვანო იაო,
სილამაზე და სიტურფე
მზისაგან გადგილიაო.
ნეტაჲი შენსა მკერეტელსა, —
მე ბევრჯერ მინატრიაო;
ცხრა გზით ვეწამე მე შენთვის,
ღირსება დამითმიაო.

და გაიქცა სპარსეთში შოთა რუსთაველი. გაქცევის დროს შოთას, ცოლი ძალიან შეხვეწია, მაგრამ იმას არ დაუჯერებია რა.

რამდენიმე ხნის მერე შოთას ცოლი კაცურ ტანსაცმლით ცხენზე მჯდომარე წასულა ქმრის საძებრად. დიდი ძებნის შემდეგ უნახავს სპარსეთში. პირველ შეხვედრის დროსვე ბრძოლა დაუწყიათ შოთასა და მის ცოლს ერთმანეთისათვის, და ორივე ამ ბრძოლაში მომკვდარან.

9. რუსთაველი ახალციხეში

მე ისე გამიგონია, რომ ახალციხე იყო თურმე უპირველესი ადგილი; იმაზე უკეთესი სწავლული ხალხი სხვაგან არ ყოფილა. მარტო კუმურდოში ოთხი ეკზარხი იდგა თამარ დედოფლის დროსო.

ამ დროს უცხოვრია რუსთაველსაც. ის დაბადებულა სოფ-რუსთავში და სწავლა ახალციხეში მიუღია. შოთა ადრე დაობლებულა, 13—14 წლისას მოკვდომია მამა. 13 წლის ახალგაზრდა ახალციხეს წაუყვანიათ სასწავლებლად.

შოთა რუსთაველი თამარ დედოფლის პირველი ნასწავლი კაცი ყოფილა. მისი ნათქვამია: ლომის შვილი ლომი არის, გინდ ძე. იყოს, გინდ ხვადიო, შოთა რუსთაველი თამარ დედოფლის მწერალი ყოფილა. ჰკვიანი კაცი და სულ მას ეკითხებოდნენ, თუ რამე დიდი საქმე იქნებოდა. თამარი შოთას აწერიებდა წიგნებს. ერთხელ შოთამ დასწერა:

ათასად კაცი დაფასდა
ათი ათასად ზრდილობა,
თუ კაცი თვითონ არ არის
კუდია გვარისშვილობა.

10. შოთას ამბავი

შოთა რუსთაველი დაბადებულია სოფელ რუსთავში. პირველი სწავლა მას მიუღია ტბეთში, ახალციხის რაიონში. შოთა რუსთაველი ობოლი ყოფილა. ბიძას მოსწონებია მისი ბავშვური აზრი და გაუგრძელებინებია სწავლა საბერძნეთში. საბერძნეთში სწავლის გათავების შემდეგ შოთას დაუწყია მწერლობა. შეუთხზავს ვეფხისტყაოსანი და უძღვნია თამარ დედოფლისათვის.

შოთას თხზულება მეფეს მოსწონებია და მიუღია. მიუცია ჯილდო. რუსთაველი რაღაც შემთხვევით კიდევ წასულა საბერძნეთში. იქ უმსახურია ბერათ მონასტერში. იქიდან თითქოს წასულა სპარსეთში და მგზავრობის დროს მოუკლავთ.

11. შოთა რუსთაველზე

შოთაზე მე ის ვიცი, რომ ყოფილა სოფელ რუსთავიდან. რუსთავი ახლა რომაა, ეგ კი არ არის, არამედ ქვემოთ, სამხედრო გზის პირზე, ყოფილა, იქ ახლა წარწერებიც ეტყობა. იქ არის სასაფლაო გორა, შოთას დროინდელი უნდა იყოს. ამ სოფელში სამი მოსახლეა ქართველი, სამსონიძეები, ისინიც გადასახლდნენ სოფელ ვალედან.

ამბობენ, რუსთავში რომ ციხის ნანგრევია, ის შოთა რუსთაველის დროისააო. შოთა რომ დაობლებულა, ახალციხეში ჩამოსულა ცოტნე დადიანი, უნახავს პატარა შოთა, მოსწონებია, ყმაწვილიც თან გაჰყოლია. ცოტნე საჩხუბრათ თბილისიდან წამოსულა; აქ ლეკები ყოფილან და ომის შემდეგ გაჰყოლია ცოტნეს ქალაქში.

12. რუსთაველზე

ასპინძის ქვემოთ ნასოფლარია, რუსთავი. ასე გამიგონია, შოთა იქაური ყოფილა. შოთა დედ-მამით დაობლებულა. წარჩინებულ პირებს ხელმძღვანელობა გაუწევიათ ახალგაზრდისათვის და უსწავლებიათ წერა-კითხვა. საშუალო სწავლა რომ გაუთავებია, ან ნაქალაქევში, ანდა ახალციხეს, (ალარ მახსოვს, ზოგი აქეთ იტყოდა და ზოგი იქით), უცხოეთში გაუგზავნიათ. საბერძნეთი ძლიერ დაახლოვებული იყო საქართველოსთან. ყოველ წლიურად 30 ახალგაზრდა იგზავნებოდა ათინაში და 30 იქიდან უკან ბრუნდებოდა ნასწავლი. სწორედ შოთაც იმათ რიცხვში მოხვედრილა.

როცა შოთას უსწავლია და დაბრუნებულია საქართველოში, თამარ მეფეს სამსახურში მიუწვევია. შოთასაც კარგად უმსახუ-

რია. სწავლა შოთას ყველაზედ უმეტესად გამოუყენებია მაშინ, როცა ვეფხისტყაოსანი დაუწერია და მიუერთმევია თამარ დედოფლისათვის. თამარ დედოფალს რა წაუკითხავს, ძლიერ მოსწონებია. მაგრამ ვეფხისტყაოსანი სამწუხარო შექმნილა ზოგიერთი წოდებისათვის, განსაკუთრებით სამღვდელოებისათვის. თუ შეგნებულ ხალხს ასე ეკვით მიუღია, დაბალ გლეხობას თავისი აზრით ამაზე უკეთეს ლექსად და მოსაწონად არაფერი არ მიუჩნევია.

თავადაზნაურობას და სამღვდელოებას წინააღმდეგობა გაუწევიათ შოთასთვის. ამის გამო შოთა, ჩვენი მამა-პაპის გადმოცემით, ისევ საბერძნეთში წასულა. აქ მისი დაქვრა სდომებიათ, ბევრი მისი წიგნი დაკარგულა მაშინ, უფრო ცოტა შენახულა.

დასკვნით არ იციან თუ რით მოკვდა შოთა. ბოლოს ის ბერად შესულა ათონის მონასტერში, რადგან აქ ისე აუღელდენ, აღარ დაბრუნებულა. მოხუცებული შოთა მომკვდარა იქ, ათინაში და არა ახალციხეში, როგორც ზოგიერთები ამბობენ.

13. თამარ დედოფალი და შოთა რუსთაველი

თამარ მეფისა და შოთას შუა, უწინ ასე გავვიგონია, ვითომ სიყვარული იყო. შოთამ თამარს სიყვარულის აღსანიშნავად წიგნი მიუძღვნა. თამარს, რასაკვირველია, წაუკითხავს და მოსწონებია. თამარი შოთას გმირად გამოუყვანია. შოთას სიბრძნე ისე მაღალია, რომ მისი წიგნი საქართველოსაც სცილდება.

14. რუსთავის ჩახრუხადებები

სოფელ ზველის მცხოვრები 106 წლის მოხუც პავლე ზედგენიძისაგან შემდეგი გამიგონია.

სოფელი რუსთავი ჩვენთან ძალიან ახლოს არის. ჩემი მამა-პაპანი ნათესავეები იყვნენ რუსთავში მცხოვრებ ქართველებისა, გვარად ჩახრუხადებისა. იმათ იცოდენ დარბაისლურად ლაპარაკი. დიდი განათლებული ხალხი იყო ის ჩახრუხადებები.

ჩვენ ვაწარმოებდით ალბ-მიცემობას რუსთავთან. ჩვენ მიცემდით პურს, ისინი მოგვცემდნენ ძვირფას ნივთებს. ჩემს მოსწრებაში ამხანაგებს ხშირად წაუკითხიათ ჩემთვის რუსთაველის ვეფხისტყაოსანი. მე ჰკუაში მიჯდებოდა ის აზრი ხოლმე, რომ მხოლოდ რუსთაველი თუ დასწერამდა ამ შესანიშნავ წიგნს, რადგან იქაურები იყვნენ ძლიერ კულტურული და განათლებული, განსაკუთრებით ჩახრუხადებები.

უწინ ლაპარაკობდენ, თამარ მეფეს როცა ლექები შემოსევია და აუოხრებიათ საქართველო, ხალხი გახიზნულა მთებში და წაშ-

ლილა მთელი სარწმუნოება. მთებში ქართველი ხალხი კიდევ არ ივიწყებდა თურმე სარწმუნოებასა და ვეფხისტყაოსანს. შოთას წიგნი თან დაჰქონდათ და კითხულობდნენ გახიზნულ ოჯახებში.

ხშირად. განსაკუთრებით ქალებმა. ვეფხისტყაოსანი ზეპირად იცოდნენ. მზითვათაც მოყოლია ბევრს ხოლმე. ის ქალი ჩაითვლებოდა ნასწავლათ და ბედნიერათ, ვინც ვეფხისტყაოსანი იცოდა ზეპირად. იმ მოხუცებულმა მე მითითა, წადი და დაათვალიერე ეკლესიები ძველ ნანგრევებზეო. მე მართლაც ავედი სოფელ კობარეთის მთაზე. საყევარზე. მთაზე ეკლესია დანგრეული დამხვდა, მხოლოდ კედლები-ღა დარჩენილა. ერთ ქვაზე შევნიშნე, თუმცა გადახოცილია, მაგრამ მაინც კიდევ ეტყობა, ვეფხისტყაოსნის გმირის, ცხენზე მჯდომარე ტარიელის სურათია ქვაზე დახატული. წარწერაცაა, მაგრამ ვერ წავიკითხე. იქ დავეკითხე ერთ მოხუცებულ დედაკაცს, რატომ არის ასე მიუვალ ადგილზე ეკლესია-თქვა. მან მითხრა აქ ყოფილა ძველად სოფელი საყევარი. ლეკების შემოსევის დროს დანგრეულა და ეკლესია დარჩენილა მარტო. გადმოცემა ამბობს, თამარ მეფის დროსაა აშენებულიო.

15. თქმულება შოთა რუსთაველზე

შოთა რუსთაველი იყო დაბადებული სოფელს რუსთავში. ერთხელ ამ სოფელში მოვიდნენ უცხოელები და ძალიან მოეწონათ ერთი ბავშვი. ეს იყო შოთა რუსთაველი. მეეწონათ ბავშვის შეხედულობა და აზრიანობა. ამ უცხოელებმა განუცხადეს მშობლებს: ჩვენ მოგვწონს თქვენი შვილი, გვსურს წავიყვანოთ ჩვენს ქვეყანაში და შვილივით აღვზარდოთო.

მშობლებმა ჯერ იუარეს, მერე ისევ დაფიქრდნენ და ბოლოს თანხმობა მისცეს, რადგან მათი შვილი უკეთესობაში ჩავარდებოდა, — გაატანეს.

იქიდან მობრუნებული შოთა შეუდგა მწერლობას. ისტორიის წერას და გაანათლა მესხეთი. მრავალი რამ გააკეთა, რითაც ესახელა საქართველოს ნიჭიერ მწერლად.

16. რუსთაველის შვილი

შოთა რუსთაველს ჰყოლია ვაჟიშვილი, ის ზარზმის მონასტრის წინამძღვარი ყოფილა; შოთას ვაჟიშვილს სახელად გაბრიელი რქმევია და მოხსენებულია ეკლესიის წარწერებში.

17. შოთა რუსთაველის ამბავი

მე ასი წლის მოხუცი ვარ, ახალგაზრდობაში აგისტინესათვის (სოფ. ბნელა) მიკითხავს, რუსთაველს რატომ ჰქვია რუსთაველი-თქო. ამაზე ის მეტყობდა ხოლმე. რუსთავი ძვირფასი ალაგია, შვილო, მაგრამ ახლა ქურთები დგას იქ. რატომ არის ძვირფასი? — შოთა რუსთაველია იქ დაბადებულიო. მე იმ დროს შოთაზე არაფერი ვიცოდი. პირველად მისგან გავიგონე ეს სახელი. ჩვენი დიდი პოეტი დაბადებულა ცივ წყაროს თავზე. მაშინვე ახალ დაბადებული ცივ წყალში აბანავეს და მისთვის იყო ჰკვიანი კაციო.

18. ლეგენდა რუსთაველის სამშობლოზე

ამ ლეგენდის გადმომცემი ვ. კოპტონაშვილი ჯერ აგვიწერს სოფ. რუსთავის მდგომარეობას და შემდეგ დასძენს:

მიკითხველთ უნდა გავუზიაროთ მხოლოდ ზოგიერთი ლეგენდა, ხალხში დღემდე დაშენილი ამ სოფლის შესახებ.

რუსთავის მახლობლად ოციოდე საეენის მანძილზედ, იქ, საცა კლდე დასცქერის მტკვარს, დასავლეთის მხარეს, ყოფილა საყდარი, რომელიც თავის ძლიერებითა და საკვირველ-მოქმედებით განთქმული იყო თურმე აქეთვენ. ერთხელ, ძველ დროს, ვილაცას სახლში მძიმე ავადმყოფი ჰყოლია. ავადმყოფის პატრონი, რომელიც ერთ მტკვარ გამოღმა სოფელში მოსახლეობდა, წამოსულა ამ საყდარში სანთლების ასანთებად და შესახვეწად, რომ მისი ავადმყოფი მორჩენილიყო სნეულებისაგან. მდინარე მტკვარი ამ დროს გაზაფხულის წყლებით მოდიდებული ყოფილა და ფონში გამოსვლა ავადმყოფის პატრონს ვერას გზით ვერ მოუხერხებია. სანთლები მტკვრის პირას დაუწყვია და შევედრებია, მიეღო საყდარს ეს შესაწირავი და განეკურნებია სნეული. ვიდრე ეს კაცი გამობრუნდებოდა, ეკლესიიდან ერთი კაჟკაჟი გამოფრენილა გამოღმა, სანთლები აუტაცია და ეკლესიასთან გაუტანია. ვიდრე ავადმყოფის პატრონი შინ მოსულა, სნეული ფეხზე ამდგარა და განკურნებულა. თვით ძველი რუსთავიც სწორედ ეხლანდელ რუსთავის ადგილზედ ყოფილა. სოფელი დიდისა და მაღალის გალაგნით შემოზღუდული ყოფილა (დღეს ამის კვალი არავითარიმე ნაშთით არ მტკიცდება).

რუსთავი მოზრდილი სოფელი ყოფილა. ზოგნი ამბობენ, სოფელი კი არა, ქალაქი იყოო. შიგ მოსახლეობდნენ ქართველები და ამათი ტანსაცმელი უფრო ყიზილბაშურს წააგავდა, ვიდრე დღევანდელ ქართულს.

სახელწოდება ამ სოფლისა — „რუსთავი“ — წარმომდგარა

შემდეგის გარემოებიდან. სოფელს ჰქონია სასმელ წყლად მტკვარიც და ერთი სხვა წყაროც. ეს უკანასკნელი სოფელზედ ცოტა მოშორებით თურმე იყო, იგი გადმომდინარეობდა ერთ-ერთ წითელ კლდიდან. ხალხს უთქვამს: მოდიო, ეს წყარო გამოვიყვანოთ სათავიდან სოფლამდის რუს შემწეობითაო. დაუწყიათ წყაროს თავიდან რუს თხრა, მაგრამ რამდენიც უთხრიათ, იმდენი კლდე გამოჩენილა. ბოლოს, ბევრის წვალების შემდეგ, მცირეოდენი რამ გაუთხრიათ და ის წყარო გადმოუყვანიათ ამ რუში. წყაროს გადმოყვანა რუში და სათავიდან მოწყვეტა ერთი ყოფილა. აი, აქედან წარმომდგარა სახელი რუს თავი.

რუსთაველებს მღვდელად ერთი ღვთის მოსავე და პატიოსანი მოძღვარი ჰყოლიათ. ისეთი წმინდა კაცი ყოფილა ეს მღვდელი, რომ აღელვებულს მტკვარზედ ზეზეურებ, ტანგაუხდელად, როგორც მშრალზედ გავიღოდა თურმე გაღმა მრევლის მოსავლელად, ისე რომ ქალამან-წინდაც არ დაუსველდებოდაო. მაშინ მტკვარზედ ხიდები არსად ყოფილა. თვინიერ ვარძიის ხიდისა, რომელიც ძალიან შორს იყო თურმე.

მღვდელი მეტად ნასწავლი იყო, სამსახურის აღსასრულებლად, სადაც ერთი ახალგაზრდა მეფე-ღედოფლის ჯვრის საწერად მიიპატიჟეს, პატარძალი ისეთის სილამაზისა და სიმშვენიერისა იყო, რომ მღვდელს ეშმაკმა სძლია და ამ ქალზედ გულში ცუდი აზრი გაივლო.. როდესაც მღვდელი დაბრუნდა რუსთავისაკენ და შემოსდგა ჩვეულებრივ ფეხი მტკვარზედ გაღმა — ეკლესიისაკენ გასასვლელად, ეკლესიიდან ხმა მოესმა: „შესდევ, შე წყეულ-შეჩვენებულო და შთავარდი მაგ წყალში, დაირჩე თავი და შეიქმენ ეშმაკის კერძი, რადგან ღირსი აღარა ხარ ჩემი წმინდა ტრაპეზისა“.

მღვდელს უგვრძნია, თავი დავიღუპეო და სული ეშმაკს მივეციო, უშვერია ფეხი და ჩავარდნილა მტკვარში, რომელსაც ხელად ჩაუძირია და შთაუნთქავს თავის აღელვებულ ზვირთებ შორის...

ობლად დარჩენილი მისი შვილები აღზრდილან ბიძასთან. ერთი მათგანი ორის თვალით ბრმა ყოფილა. როდესაც დავაჟკაცებულან, ცოლები შეურთავთ და ხენა-თესვისათვის ხელი ჩაუვლიათ; ეხლანდელი რუსთავის ვაკე სახნავ-სათესი მიწები იმათა სჭერიათ. ამათ იმდენი პური მოსდიოდათ თურმე, რომ ადგილს ვერა ჰშოულობდნენ ჩასაყრელად. ერთ წელს, როდესაც ეს ძმები გაყრილან, იმოდენა აუარებელი პური მოსვლიათ, რომ განიჩბული ხეავეები კარში, მინდორში დარჩენიათ. ძმებს დაუწყიათ ამ ხეავეების განაწილება. პურს ჰყოფდა თვალხილული ძმა კოდით და

ბრმა ძმაც იქვე იჯდა და თვალყურს ადევნებდა თურმე. აავსებდა თვალხილული კოდს პირამდის და ეტყოდა ბრმა ძმას: „აი, მოუსვი ხელი კოდსა, სავსეა, ეს მეო“. და გადასცილდა ცალ მხარეს თავისთვის. მერე დააბრუნებდა კოდს, პირქვე დაამხოდა და ძირს ზემოთ უზამდა, ძირზედ ორიოდ მეუკა პურს დააყრიდა და ეტყოდა კიდევ ბრმას: „აი, ძმაო, მოუსვი ხელი კოდსა, სავსეა, ესეც შენაო“. და გადასცილდა მეორე მხარეს ბრმა ძმისათვის. ბრმა ძმა კი წყვის ღროს ეუბნებოდა: „რა ვიცი ძმაო, რას ვხედავ, მე საწყალი; სწყავს მწყველი, ჰხედავს ღმერთიო“. ამ თქმაზედ მთელი იმოდენა პურის ხვავი გამიწებულა და ღღეს ეს გამიწებული პურის ხვავი, რომელიც ეხლანდელ რუსთავს ზემოდ ჩრდილოეთის მხარეს არის, ნამდვილი პურის ხვავს ემსგავსება, სწორედ იმ სახისაა. მოლაღატე ძმა გაღარიბებულა და ბრმა ჰალალი ძმა გამდიდრებულა, ღმერთს აუარებელი სარჩო-საბადებელი მიუცია.

ამ ბრმას შვიდი შვილი გასჩენია: სამი ქალი და ოთხი ვაჟი. ვაჟებიც მამასავით ღვთის მოშიშნი ყოფილან, ერთი მათგანი ძალიან მეცნიერი გამოსულა, მთელის ქვეყნის რაც სასწავლებლები, ჰკვის საპეიტრო ანგარიშები ყოფილა, შეუსწავლია და ხალხში დიდი სახელი გაუთქვამს. ამ ღროს ქვეყნის მეფედ თამარ-დედოფალი ყოფილა, რომელსაც საცხოვრებელ ადგილად ვარძია ჰქონია. თამარ დედოფალი თავის სახელმწიფო საქმეებს არჩევდა და აქ სჭირდა ერთ დიდს მადაროში, რომელსაც ეხლაც თამარ დედოფლის „დივანხანას“ უწოდებენ. ეს განათლებული კაცი თამარს ამჟანცელარიაში გამუდმებით მწერალ-მდივნად ჰყოლია. ყოველსავე ჰალალდს ეს განათლებული მეცნიერი სწერდა თურმე, თამართან შეჰქონდა სხვა ოთახში და იგი მხოლოდ ხელს აწერდაო. თამარი ომიანობის ან სხვა სახელმწიფო საქმეებს ყოველთვის ამ მეცნიერის რჩევით სწყვეტდა; ერთის სიტყვით, თამარის პირველი მახლობელი იყო ეს კაცი, როგორც მოგვითხრობს ხალხის თქმულება.

რა სახელი ერქვა ამ კაცსა, რა გვარისა იყო, ამაზედ ხალხის თქმულება არას გვეუბნება, მხოლოდ რუსთაველ ბრმა კაცის ოთხ ვაჟიშვილთაგანი იყო ეს მეცნიერიო...

19- მესხური თქმულება

მესხეთ-ჯავახეთში შოთას ირგვლივ ბევრი თქმულებებია გავრცელებული. ხალხის მესხიერებაში პოეტი ცოცხლობს, როგორც რეალური პიროვნება, სოფელ რუსთავში დაბადებული და აღზრდილი. ხალხი შოთას იცნობს, როგორც ნიჭიერ ახალგაზრდას,

შრომის მოყვარესა და ახოვან ვაჟეაცს, რომელსაც ჰყვარებია პატარაშენის თავად ელიზბარის ქალიშვილი ნინო. თქმულების მიხედვით ეს უმწიკვლო სიყვარული ტრალიკულად დამთავრებულა, რადგანაც ნინოს ექვნიანობის ნიადაგზე, შოთას საბერძნეთიდან დაბრუნების შემდეგ, თავი მოუკლავს.

ჩვენ აქ მოგვყავს ისაკ თომას-ძე მაისურაძის ნაამბობი, რომელიც სოფ. მუსხში ჩაწერილი არის ვახტანგ სუდაძის მიერ 1936 წ. (რუსთაველის ინსტ. ფ. ს. № 10136). გადმოცემის შინაარსი შემდეგია:

ადრე, უხსოვარ დროში დღევანდელი სოფელი რუსთავი დაბა ქალაქი ყოფილა. მის გარშემო მრავალი სოფელი ყვოდა თურქე და ხალხიც კარგად ნაცხოვრება. მონგოლების შემოსევას გაუნადგურებია მთელი კუთხე, ხოლო ალა-მაჰმად ხანს, სულ მიწასთან გაუსწორებია მესხეთ-ჯავახეთის ეს შესანიშნავი ადგილი. დღესაც აქ მრავლად არის ძველ სიმაგრეთა ნანგრევები. უკაცური, ამაყად მდგარი ციხე-კოშკები მოწმობენ, რომ ისინი აშენებულნი არიან მკლავმარჯვე მშრომელი ხალხისგან. ძველ სახელოვან მესხეთის ადგილზე დღემდე მხოლოდ ხუთი-ექვსი სოფელია დარჩენილი.

მესხეთს დიდი ისტორია აქვს. ის იყო საქართველოს ერთი უგანათლებულესი კუთხე, რომელმაც დაბადა და აღზარდა დიდი შოთა რუსთაველი, სარგის თმოგველი, შავთვალელი იოანე, ექვთიმე მთაწმინდელი და კიდეც სხვანი. ეს კუთხე ჯერ კიდეც არ არის შესწავლილი, ჩვენ კარგად არ ვიცით მისი ისტორია. ამ პატარა კუთხეში მრავალი ღირსშესანიშნავი ძეგლია. მათ შორის ძვირფასია საფარაში თლილი ქვისაგან აშენებულ „ათაბეგების ზღუდე“, სადაც იწერებოდა შოთას, ბექას და ალბულას კანონები; ვარძიის გამოქვაბული, რომელსაც ხალხი ახლაც უძახის: „ალბულას სამდივნო ოდა“, „ბექას სამდივნო ოდა“, „თამარის ტახტი“ და სხვ.

გადმოცემით მესხეთში მცხოვრებნი სქლად ყოფილან დასახლებული. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ ერთი სოფელი მუსხი, მის ადგილზე უწინ ექვსი სოფელი ყოფილა, ექვსი ნასოფლარის ადგილ-მამული უჭირავს ახლა ამ სოფელს. ასე წარმოიდგინეთ ორასამდე სოფელი: მუსხის მხარე, მდინარე მტკვრისა და მდინარე სატალაოს შუა მოქცეული სოფლები, თვით ასპინძის მხარე ნიალის ყურამდის, ახალციხეზე მოწყვეტილი ყოფილა. მაშინ ყველა ამათ ცენტრს თურმე რუსთავი წარმოადგენდა.

ახალციხისგან გაუვალი კლდეები, ღრმა ხევები და გაზაფხულის წყალდიდობა აცილებდა ამ სოფლებს. მთელს მესხეთში მტკვარზე მხოლოდ ერთი ხიდი ყოფილა და ისიც რუსთავში. ამის

მიზეზით ზემოთ აღნიშნული სოფლები დიდად იყვნენ რუსთავთან დაკავშირებული.

მესხეთში რუსთავი ითვლებოდა ბარ და ნოყიერ ადგილად. რუსთავის პოხიერი ველი მწვანეთი ყოფილა დაფარული. მესხეთის წარჩინებულ ხალხს რუსთავში უცხოვრიათ. აქვე ყოფილა სასამართლო და სამსჯავროები. მისჯილი ხალხი თურმე იგზავნებოდა რზველის საპყრობილეში, დიდ დამნაშავეებს ახრჩობდნენ და ზოგსაც სამუდამოდ ბნელ ორმოებში აგდებდნენ. მაშინდელი საპყრობილე დღესაც დაცულია, მას ახლა გლეხები საბძლად ხმარობენ. სახრჩობელას ბოძები 1935 წლამდე იყო დაცული, მხოლოდ 1936 წ. დაუნგრევიათ ადგილობრივი მშენებლობისათვის.

დაბა რუსთავი განთქმული იყო თავისი დოვლათით. ხილი ადრე შემოდის. ახლაც მოუსავლიან წელიწადს მეზობელი გლეხობა რუსთავისაკენ იხედება, რადგან აქ მოსავალი ყოველთვის ათიხუთმეტი დლით ასწრებს სხეებისას. მესხეთ-ჯავახეთის ყველა წარჩინებულნი ამ მიზეზის გამო რუსთავში სახლებდობდნენ.

ჩვენი დიდებული შოთა რუსთავში დაბადებულა. მამამისი თავმომწონე კაცი ყოფილა, ძალზე ნიჭიერი და კარგი ოთახიც (სახლი) ჰქონია. შოთას მამას ბევრი მოსწრებული სიტყვები სცოდნო, ყოფილა ტკბილი მოსიმღერე და შხამიანი სიტყვებით მოშიარე.

ერთ დღეს რუსთავს გაღმა სოფელ პატარაშენში, რომლის ნანგრევებს ჩვენამდეც მოუღწევია, შოთას მამა ქორწილში დაუპატიჟებია იესა ბატონს (აქ სოფ. მუსხის მცხოვრები გლეხები ახლაც უძახიან ერთ ადგილს „იესას ყანებს“). შოთას მამა წასულა წვეულებაში და სწორედ იმ ღამეს შესძენია შვილი შოთა. ამბავი მახარობელმა მოიტანა. მამის სიხარულს საზღვარი აღარ აქვს, ფრინავს, გატაცებული უზომოდ სვამს, ქეიფობს. მაგრამ მტერს როდი სძინავს, მახეს იქ დაგიგებს, სადაც არ მოელი და გიმუხთლებს! შოთას მამის სიმთვრალით ისარგებლეს მისმა მოქიშპებმა და სასიკვდილოდ მოწამლეს.

შოთას მამა მოკვდა. დაობლდა ძუძუმწო ბავშვი. ობლად დარჩენილი შოთა ბიძამ წაიყვანა ტბეთის მონასტერში აღსაზრდელად. შოთას ბიძა აქ ყოფილა ეპისკოპოსად, თვითონ ეს მონასტერი დღესაც საუცხოვოდ გამოიყურება.

პირველი სწავლა-განათლება შოთას ბიძასთან მიუღია, შემდეგ კი ზარზმას გაუგზავნია ათაბეგთან. შოთა ათაბეგების დეიდა-შვილი იყო და სამ წელიწადს დარჩა მათთან.

ახალგაზრდა შოთა სწავლაში დიდ ნიჭს იჩენდა. ამით წახალისებულ ნათესავებს ის კახეთში გაუგზავნიათ, სადაც ოთხი წელიწადი დარჩენილა. ჩვიდმეტი-თვრამეტი წლის შოთა კახეთიდან

რუსთავში დაბრუნებულა. ამ დროს მას ფართოდ გამოუმჟღავნებია სამწერლო ნიჭი და პოეტური შარავანდედი. შოთას სახელი უცბად მოედო მთელ კუთხეს და თურმე თამარ დედოფლის მიერაც კი ყოფილა მოპატიჟებული სასახლეში. ამიერიდან შოთას სახელი ეფინება ხალხს, მას ყველგან პატივებენ, დიდი პატივით ეპყრობიან და აფასებენ. პოეტი ამ ხანებში დიდად გატაცებული ყოფილა სპარსული ლიტერატურით.

შოთა გამოიწაფა. სახელოვანი გახდა. მის სიძობას ბევრი ცდილობდა. თავადები ერთმანეთს ეცილებოდნენ. პატარაშენში ერთი თავადი ყოფილა, სახელად ელიზბარი. მას ფრიალ სანაქებო და შესანიშნავი ლამაზი ქალი ჰყოლია. — ნინო ელიზბარის ქალის სახელი შორს იყო თურმე გაეჟღერა. აი ამ ნინოს და შოთას შეყვარებით ერთმანეთი.

მაგრამ სიყვარულით გატაცებას სიმწარეც ახლავს თან! ვარდი ეკალში იზრდება. განვლო ზაფხულმა. შემოდგომაზე მეფის შუამდგომლობით შოთა საბერძნეთში იგზავნება სწავლის მისაღებად. წასვლის ხანს შოთა ნინოსთან მტკიცე პირობას დებს, რომ მის სიყვარულს არავის სიყვარულზე არ გაცვლის.

სწავლას მოწყურებული და პოეტური გრძნობით აღგზნებული ყრმა საბერძნეთში მრავალ შესანიშნავ რამეს ნახულობს. — აქ მის წინაშე ახალი ქვეყანა გადაიშალა. ცოდნის შეძენა — აი რა არის უპირველესი წადილი. ამის გამო საბერძნეთში ექვს წელიწადს რჩება.

საბერძნეთიდან დაბრუნებულ შოთას სამშობლოში სიხარულითა და ზეიმით მიიღებენ. შოთას ჩამოსვლის დღეს რუსთავში დიდი დღესასწაული გაიმართა. სახელოვანი მწერლის დაბრუნებას შეჰხაროდა დიდი და პატარა. ეს ამბავი სწრაფად გავრცელდა მახლობელ და შორ სოფლებში. ხალხი შოთას სანახავად გაეშურა.

შოთას დაბრუნების ამბავი ყველაზე უწინ ნინომ გაიგო, ვინაიდან მზესავით მანათობელი ქალის მახვილი ყური და სიცოცხლით სავსე თვალები დიდი ხანია რუსთავისაკენ იყო მიპყრობილი. ყოველი მოძრაობა ნინოს ყურთასმენამდე ნიავს მიჰქონდა, ხოლო ისეთი დიდი ამბავი, როგორიც იყო შოთას რუსთავში დაბრუნება, შეუძლებელია ყველაზე უმალ მას არ გაეგო.

სიყვარულით ანთებული ნინო უცდის შოთას. დელავს. მოუთმენლად რუსთავისაკენ იცქირება. მოვა თუ არა მისი შეყვარებული? ღამეა. ნინოს არ ეძინება. აგერ განთიადი. ახლოვდება, მაგრამ არვინ არა ჩანს. ნინო თვალს არ აშორებს შოთას სახლს, ოთახს, საიდანაც შუქი ჭერაც გამოკრთის. ქალს სევდა იპყრობს. დანადვლიანდა ლამაზი ნინო. იქნებ სტუმრები ჰყავს მიწვეული,

ფიქრობს ქალი, ან ვინმე მზე ქალი ჰყავს ჩამოყვანილი და მისი სიყვარულით სტკებება, თორემ აქამდის ჩემ სანახავად უთუოდ მოვიდოდა! ან მისალმების წიგნი რათ არ გამოგზავნა! ექვები წვავს და დაგავს ნინოს გულს, მის ნაზ გულს. ქალმა ველარ მოითმინა. ადგა. ჩაიცვა ძმის ტანსაცმელი და ჩუმათ სანახავად წავიდა. განთიადისას მიაღდა შოთას სახლს და სარკმელში შეიხედა. ნინომ დაინახა, შოთა მაგიდას უზის და წერს, მხრებზე კი ვილაც ქალი დაყრდნობია და საალერსო სიტყვებს ეუბნება. ამ სურათის მნახველს სიმწრისაგან მუხლები ეკეცება და რამდენიმე ნაღვლიანი სიტყვა წარმოსთქვა მხოლოდ.

შეყვარებულის მოღალატე
წინ გიდვას ხლართი-მახე,
შოთა ჩემო, აბა ხმა გამე,
გულს ლახვარი ნუ დამე!
ნაკვერჩხლისებრ ღვიოდა
ექვსი წლისა სიყვარული,
აქამდის შენთვის ვიფურჩქნოდი,
შენ გიციდიდა წრფელი გული.
გრძნობა აღარ ხარობს —
მძლავრი სიციხისაგან ჰქნება,
არ მგონია დარჩენა,
გული უიმედოთ კვდება!

თვალეზამდვრეულმა ნინომ ვერ იცნო, რომ ის ქალი შოთას და იყო და არა სხვა ვინმე. ნინომ უცბად წარმოიდგინა, თითქოს შოთას უღალატნია და მისი სიცოცხლე სამუდამოდ მოშხამული არის. სევდა მორეულმა ქალმა ველარ აიტანა ყოველივე ეს და იქვე თავი მოიკლა.

კარში გამოცვენილ ხალხს შოთაც გამოჰყვა. რა მოხდა? ვინ დაეცა მიწაზე? ექვსი წლის ლოდინსა და სიყვარულს ნინო იმდენად დაექნო, რომ, სანამ შოთამ ქალს მისი წერილები არ აღმოუჩინა, ველარ იცნო, მაგრამ გამოიცნო თუ არა, ვინც იყო ეს სანთელივით დამდნარი მზე-ქალი, უმაღლეს სხეულს დაეკონა და გამოუთქმელმა მწუხარებამ შეიპყრო.

20. თამარ მეფე და რუსთაველი

თამარი ძლიერ გაკვირვებული იყო რუსთაველის ნიჭით და ერთხელ უთხრა, დაეწერა რამე და უნაყოფოთ არ დამარხულიყო მიწაში მისი ტვინი. რუსთაველმაც უთხრა, მასაც როგორც დედოფალს, რაიმე დაეტოვებია ძვირფასი საუნჯე. თამარმა ამაზე მიუგო:

თამარ დედოფალი ვიყავ,
კარგი საკმე დავიგდეო;
ზღვაში ჩავეარე მიჯნები,
ხმელეთს სახელი ვავიგდეო.
ამდენი საკმის მომქმედმა,
ცხრა ადლი ტილო წავიღეო.

რუსთაველმა მიუგო:

თითი მიგიგავს კალამსა
ტურფასა მწერალისასა,
ბაგენი ვარდის ფოთოლსა —
შორს მოფენილსა მზისასა.
სითეთრე თოვლის ნაბუქსა
იალბუზისა მთისასა.
რაც ქელი კაცი შენ გნახავს —
რჭულსაც განაგდებს თვისასა.

ამის შემდეგ შეუდგა იგი „ვეფხისტყაოსნის“ წერას.

II. სამიჯნურო თავგადასახველი

21. თქმულება შოთა რუსთაველზე

შოთა ყოფილა ობოლი. მას ბიძა ბერი ჰყოლია კუმურდოს ტაძარში. შოთასაც კუმურდოში უსწავლია, მანდ საეკლესიო სასწავლებელი ყოფილა უწინ. როცა კუმურდოს სასწავლებელი დაუმთავრებია შოთა რუსთაველს, შემდეგ კახეთში წასულა და იყალთოში უსწავლია.

შოთა რუსთაველი უმაღლესის დასამთავრებლად საბერძნეთში წასულა, ათინაში დაუმთავრებია სწავლა. როცა დაბრუნებულა, მეფეთ თამარი ყოფილა და მის დროს დაუწერია ვეფხისტყაოსანი.

შოთა რუსთაველს მშვენიერი ლამაზი ცოლი ჰყოლია. ცოლქმარს ძლიერ ყვარებიან ერთმანეთი, მაგრამ მერე სხვა ქალი გაჩენილა მათ შუაში. ამ ქალს უცდია შოთას ჩამოშორება ცოლისაგან. მართლაც, კიდევაც ჩამოუშორებია და თვითონ გაჰყოლია. ამ დროს არაბებიც ყოფილა საქართველოში ჩამორჩენილი. შოთას მოსამსახურეთ ერთი არაბი ჰყოლია და ამ არაბს ეს მისი მეორე ცოლი შეეყვარებია.

პირველი ცოლი მეორეს კრიჭაში ჩასდგომია. ერთ დღეს შოთა მიუწვევიათ თამარ მეფესთან. ამით ისარგებლებს პირველი ცოლი, გამოეწყობა ვაჟკაცურ ტანსაცმელში, ქულაჯაში და მივა მეფის კარზე. კარისკაცს ეტყვის: შოთას დამიძახეთ, საჩქარო საქმე მაქვსო. მოვა შოთა რუსთაველი, დაინახავს უცხო ყმაწვილს და სა-

ლამს მისცემს, რა გნებავთო. ყმაწვილი ეტყვის: თქვენს სახლში წამობრძანდით ცოტა ხნით, ოჯახში უნდა გელაპარაკოთ. შოთა დაუჯერებს, მივლენ ოჯახში. როცა შევლენ სახლში, შოთა არაბს დაინახავს. ფარდა გადასწია და არაბი საწოლში იყო. შოთამ უკან მოიხედა, მაგრამ ვინც მოიყვანა, ის ვაჟი იქ აღარ აღმოჩნდა.

შეძრწუნებული შოთა გამობრუნდება, მოვა თამართან და ყველაფერს მოახსენებს. თამარს უთქვია. ვინც ის სურათი გაჩენა, ის იყო დასასჯელიო. შოთას დასტური უთქვია. ამის შემდეგ თამარ მეფემ მისცა აუარებელი ქონება, სიმდიდრე და შოთა რუსთაველი წავიდა იერუსალიმში. როგორც ამბობენ, იქ მომკვდარა და იქვე მარხიაო. მისი სურათიც იქვე ყოფილა ქვაზე.

22. შოთა რუსთაველი და თამარ მეფე

1881 წელს ჩავედი ქალაქში. მაშინ ასე ოცი-ოცდაორი წლის თუ ვიქნებოდი. თბილისში ერთი ჩემი ნაცნობი მსახურობდა. მეც იმას შევხვდი. ის პლატონ იოსელიანის სახლში იმყოფებოდა. მაშინ პლატონი გარდაცვალებული იყო. ცოლი ცოცხალი ჰყავდა.

მას შემდეგ მეც იქ დავიწყე მუშაობა.

პლატონის ოჯახში სტუმარი დადიოდა. ერთხელ მოხუცებულები მოვიდნენ. ზოგს ჩინი ჰქონდა. ისინი აივანზე დასხდნენ.

ამ ბებერმა კაცებმა დაიწყეს ლაპარაკი, ზოგიერთმა ზეპირად თქვა „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსები.

ერთმა ღრმა მოხუცმა მეორეს ჰკითხა: ბაბუაჩემი არ გახსოვსო?

— როგორ არ მახსოვსო, ისეთი კაცი მთელ ქართლ-კახეთში არ იყოო.

— აბა, მის ნათქვამს დაიჯერებო?

— კიო.

— ჰო, და იმან მითხრაო, — და დაიწყო შოთას ცხოვრების ამბის მოყოლა.

თურმე მესხეთში რუსთავეი ჰქვია ერთ სოფელს და შოთა იქ დაბადებულია. მამამისი ადრე მომკვდარა და შოთა ობოლი დაუტოვებია. შოთას დედა კარგი შესახედავი ქალი ყოფილა. მეტად ლამაზი.

მაშინ მეფედ იყო თამარი.

ხელმწიფეს ერთი ტრაპიზონელი ბერძენი ჰყავდა. ის საქართველოსში დადიოდა და ტაძრებს აშენებდა. ეს კაცი რუსთავეში შემთხვევით მისულა, შოთას დედა მოსწონებია. ქვრივიაო, რომ უთქვამთ, გახარებია და ცოლად შეურთავს.

ამის შემდეგ შოთას დედა და შოთაც ტრაპიზონში წაუყვანია.

შოთას დედას იქ შეძლებული სამთილო დახვდა. შამინაცვალ-მა შოთას შვილივით მოუარა, სასწავლებელში შეიყვანა. შოთა ყველას აკვირებდა თავისი ნიჭით. ლექსებსაც წერდა.

გავიდა ხანი, შოთამ დაამთავრა უმაღლესი სკოლა.

შემდეგ შოთას დედაც და შამინაცვალიც დახოცილან. შოთა ცოტახანს იქ დარჩა. მერე დატოვა.

საქართველოში რომ მოვიდა, ყველას მოეწონა თავისი ვაჟ-კაცური წარმოსადგობითა და თვალადობით, ამასთან, როგორც განათლებული კაცი.

შოთას ვინაობა რომ თამარ მეფემ გაიგო, სასახლეში მიიწვია და სიხარულით მიიღო. თამარს ცნობილი მგოსნები ჰყავდა. იმათ უთხრა:

შოთა თქვენთან იყოსო. იქ შეუდგა „ვეფხისტყაოსნის“ წერას. დღე და ღამე სულ იმაზე ფიქრობდა და მუშაობდა, ოცი წელიწადი წერდა და, რომ დაამთავრა, ინახავდა, არავის უჩენდა.

გამარჯვებული მეფე, შამქორის ომი რომ გადაიხადა, დაიძრა დიდი ამალით და ესტუმრა რაჭის ერისთავს ბარაკონში.

კახაბერ ერისთავი თამარის გამზრდელი იყო. მას ერთადერთი ულამაზესი ასული ჰყავდა.

სასახლეში იმყოფებოდა აზნაური დათუნა გოცირიძე. დათუნა ციხისთავი იყო, ბრძოლაში გამოცდილი, მკლავმარჯვე, მის ხმაღს ძნელად გაუმაგრდებოდა რამე.

კახაბერის შვილსა და დათუნა გოცირიძეს უყვარდათ ერთმანეთი. ამას ამჩნევდა დედა. კახაბერს კი ვერავინ უმხელდა.

თამარი ორივეს კარგად იცნობდა. გაეგო მათი სიყვარულიც. თამარმა ამ ქალ-ვაჟის შეუღლება ინება. მეფეს მათი ბედი გადაწყვეტილი ჰქონდა.

სტუმრები ბარაკონის სასახლეში მიიღეს. თამარს ახლდნენ წარჩინებული კარისკაცები.

შევიდნენ ღარბაზში და სუფრას მიუსხდნენ. გაჩაღდა ღვინო. ითქვა სიტყვები. შეასრულეს ფერხული და სიმღერები.

ჩამოვარდა სიჩუმე. გაისმა თამარის ხმა:

— სახელოვანო მწიგნობრებო! გთხოვთ, გვამცნოთ, რა უფრო ღირებულია ამ ქვეყნად: სიმდიდრე, ბრწყინვალე გვარი, თუ პირადი ღირსებანი — ცოდნა და სიმამაცე?

ყველა გააკვირვა ამ შეკითხვამ.

სარგის თმოგველმა, იოანე შავთელმა და გრიგოლ ჩახრუხაძემ არ დააფასეს პირადი ღირსებანი და ქება-დიდება შეასხეს ბრწყინვალე გვარს. მიმინო არწივს ვერ შესწვდებო, — ყმა ღიდ გვარიშვილს ვერ გაუტოლდებო, — ამტკიცებდნენ.

თამარს მათი პასუხი არ მოეწონა, სახეზე წყენა გამოეხატა. მისი გული გაახარა შოთას ნათქვამმა.

ათასად გვარი დაფასდა,
ათიათასად ზრდილობა,
თუ კაცი კაცად არ ვარგა,
ცულია გვარიშვილობა.

თქვა ეს შოთამ, დაიჩოქა თამარის წინაშე და ემთხვია მის ხელს. გულთამეცარივით მიხვდა და ის თქვა, რასაც თამარი ფიქრობდა, კაცადკაცი—ამაგმოსილი, ნიჭიერი და ზრდილი — ძვირად ფასობსო, ვინც კაცია, მას ბედნიერება ეკუთვნისო.

კახაბერი განზრახვას მიუხვდა და შეევედრა თამარს:

— ძლიერო ხელმწიფევე! შემიწყალე, დამიხსენი ამ სირცხვილისაგან, ყბადასაღებად ნუ გამიმეტებ, ჩემს ციხისთავს სიძედ ნუ გამიხდიო!

თამარს შეეცოდა მამობილი. აიღო საწერ-კალამი და დათუნა გოცირიძეს თავადის წოდება უბოძა.

კახაბერმა მაღლობა გამოუცხადა და დიდი ქორწილი გამართა. თამარი თავისი ამალით დაბრუნდა ქართლში.

ის ლექსი, ბარაკონს რომ თქვა, შოთას „ვეფხისტყაოსანში“ ჰქონდა დაწერილი.

აქ მან კაცობა გვარიშვილობაზე მაღლა დააყენა. ასეთი ლექსები კიდევ ბევრი ყოფილა „ვეფხისტყაოსანში“. ამიტომ იყო, რომ შოთა ვერ ბედავდა მის გამოჩენას.

ახლა, რაკი თამარმა მოუწონა, შოთაც აღვა და აბრეშუმის ფეშტემალში გამოხვეული „ვეფხისტყაოსანი“ მიაართვა წასაკითხად.

თამარიც კითხულობდა, უფრო და უფრო დაინტერესდა. პოემამ ალტაცებაში მოიყვანა. კითხვა რომ დაამთავრა, შოთა დაიბარა და მიმართა: სპარსული წიგნი ბევრი წამიკითხავს, მაგრამ ამას არც ერთი არ ჰგავსო. მითხარი, თავს გაფიცებ, ვინ დაწერა ესო?

შოთამ თქვა, მე შევადგინეო.

მაშინ მიუახლოვდა თამარი, დასწვდა და ეამბორა მის ფართო შუბლს. უთხრა: ეს წიგნი უკვდავი ქმნილებაა. იგი ჩვენს სამშობლოს დაამშვენებს, ქართველ ხალხს ეროვნულ თავმოყვარეობას გაუძლიერებს, კაცობრიობის თვალში აამაღლებსო.

თამარმა შოთა უპირველეს პოეტად მიიჩნია. სასახლეში დიდ ადგილზე დააყენა, მოლარეთუხუცესად დანიშნა.

თამარმა უბრძანა და შოთამაც წაიკითხა „ვეფხისტყაოსანი“ გამოჩენილ კარისკაცთა შორის. ბოლოს ნადიმე გაუმართეს.

ყველა აღფრთოვანებული იყო. შოთას აქებდნენ. შეუდარებელ მგონად აცხადებდნენ.

ამის შემდეგ კიდევ უფრო გადიდდა შოთას სახელი და მზის ნათელივით მოეფინა მთელ ქვეყანას.

შოთა ხალხს უსაზღვროდ უყვარდა. ის ყველას სიამაყე და იმედი იყო. შოთამ ეს იცოდა და თავს ბედნიერად თვლიდა.

შოთაზე უკეთესს არავის ხედავდნენ, მასზე მალლა არავის აყენებდნენ.

მხოლოდ ცოლმა, უახლოესმა და ერთადერთმა, ვერ იცნო ქმარი. მან თავისი ურჯულო მოსამსახურე შეიყვარა.

ცოლის ღალატი შოთას დაანახა ქალმა, რომელიც უცხო მამაკაცის ტანსაცმელში გამოეცხადა. ამ ასულს პოეტი სიჭაბუქიდანვე უყვარდა. ბედმა ისინი არ შეაუღლა.

შოთამ ხანჯალი ჩასცა მკერდში მას, იცნო და ტანჯვა მოემატა.

გავიდა რამდენიმე დღე. შოთამ გამართა ნადიმი. მოიწვია თამარი და ღიღებულები. მერე მარულა მოაწყვეს.

ყველა მოედანზე იყო. გამოვიდა შოთა თავისი არაბულით. შეუდგნენ ჯირითს. შოთამ ყველა ცხენოსანს გაუსწრო, გაიმარჯვა. შოთას აღიღებდნენ და სიმამაცეს უწონებდნენ.

პოეტი მიუხაზლოვდა მეფეს. მოკრძალებით დადგა მის წინაშე და ჰკითხა: — ჩემნაირ კაცს რომ ცოლმა უღალატოს, ქალს რა ეკუთვნისო?

თამარმა უპასუხა: — ცოლი არ არის ქმრის ღირსი და ქმარს უფლება აქვს სხვა აირჩიოსო.

— ამ კაცმა რომ მოკლას ის ადამიანი, ვინც უჩვენა თავისი ცოლის ღალატი, დამნაშავე იქნება თუ არა?

— მოკლული სიკვდილის. ღირსია, მკვლელი კი ბერად უნდა აღიკვეცოს და ცოდვა მოინანიოსო.

შოისმინა შოთამ მეფის სიტყვა და მიმართა ხალხს:

რაც ვთქვი, მე გადამხდარო. ამან გამცვალა ამაზეო (მიათითა ცოლს და მერე მოსამსახურეს); შეხტა არაბულზე, ჰკრა ქუსლი და გადაიკარგა.

შოთა წავიდა იერუსალიმში. თავი შეათვარა მონასტერს, დიდხანს იცოცხლა და იქ გარდაიცვალა.

23. შოთა და მისი ცოლი

შოთა რუსთაველი თამარ მეფის კარის მწერალი იყო. მან მეუღლეს სხვა კაცით გატაცება შეამჩნია.

ერთხელ შოთა ძლიერ ავად გახდა, ავადმყოფთან ცოლი მივიდა და ფარისევლური ფერება დაუწყო... შოთამ ქალს უთხრა:

მოვარეგ, გამშორდი ტილო,
გამშორდი, გამეცალეო.

სანამ ვიყავი ცოცხალი,
მანამ არ გამახარეო.
რას მიტყერ გახარებული,
სიკვდილი დამაცალეო.
შენც ჩემებრ დაიბურები
რალა დღესა და ხვალეო.

ეს ლექსი დაასრულა და შოთა გარდაიცვალა.

24. გადმოცემა შოთა რუსთაველზე

როცა შოთა სრულწლოვანი გახდა და განათლებაც საკმარისი მიიღო, ახლო ნათესავები წინადადებას აძლევენ: ღროა დაინიშნო და ცოლი შეირთოო. მიუთითეს სოფელ თმოგვში მცხოვრებ თინათინზე. შოთა ამაზე დათანხმდა და თმოგვისკენ გაემართა მცირერიცხოვანი თანმხლებლებით.

გზად სოფელ ორმოცში შეისვენეს. მოსწყურდათ და წყალი სთხოვეს იქვე ორმოცის ციხეში მცხოვრებ ახალგაზრდა ქალს, სახელად კეკელას. კეკელა ცხრა ძმის და იყო. ორმოცელმა კეკელამ ცივი წყაროს წყალი მოართვა უცნობ ქაბუქებს. შოთას ძლიერ მოეწონა ასხეპილი ქალიშვილი. კეკელასაც ძალიან მოეწონა რუსთაველი და წყლის მიწოდებაზე თამამი ლექსით გაესაუბრა.

მარგალიტისა კოკასა
წყალს ჩავაუენებ ცოტასა,
დავლევ და დაგაღვიენებ,
ზედ შემოგაყრი ცოდვასა.

შოთას არ დაუხანებია, ლექსითვე უპასუხა. სამწყურდოდ, მე იგი აღარ მახსოვს, ის კი ვიცი, რომ კეკელასა და შოთას გაბაასება ვრცელი იყო ქალვაჟიანივით. შინაარსი ქალისა და ვაჟის მოვალეობას, მათ ურთიერთ დამოკიდებულებას გადმოსცემდა. ბაასი გამწვავდა. კამათი ცხარე შეიქნა. შოთამ ისიც უთხრა, ქალები მარტივით იცვლებიან და ძნელი სანდონი არიანო, ამას ერთი სასიმღერო ლექსიც მოწმობსო:

კოხტა ბარელი ქალები
ეხვეწებოდნენ ღმერთსაო,
ღმერთო, აშელამ გათოვდი,
ბიჭები დარჩნენ ჩვენსაო.

რატომ არის ასე ნათქვამი? კეკელამ სცადა ქალების დაცვა. მაგრამ შოთამ კვლავ ლექსი მოიგონა:

ზემოდან გადმოდგარიყო
თვალეუენ თეთრი ქალიო,

ზელს მიქნევს, აქეთ წამოდი,
შინ არა ჩემი ქმარიო.
ციხის სანგრევლად წასულა,
ზედ დასცემიან ქვანიო.
მერე როგორი ქვანიო,
შვიდეცი შვიდი მხარიო.

ქალ-ვაჟის ბაასი დიდხანს გაგრძელდა. შოთამ შენიშნა, რომ კეკელა შეხედულობით საუცხოვოა, ლამაზია და გონებითაც განათლებული. შაირობაც კარგი იცის. — არა მგონია, თინათინი კეკელას სჯობდესო, თქვა რუსთაველმა და გუნებაში გადაწყვიტა პირობა მიეცა ორმოცელი ბატონის ქალისათვის.

მაღე შეთანხმდნენ. პირობა ასეთი იყო: რადგან ურთიერთი მოეწონათ, შოთა კეკელასთან ჯვარდასაწერად უნდა მოსულიყო 9 თვის შემდეგ. თუ მათ შორის რომელიმე პირობას დაარღვევდა, მაშინ ის მეორის ხელით მოკვდებოდა.

რაკი პირობა დაიდვა, შოთა თავისი ამალით უკან გამობრუნდა, გამოიარეს კარგა მანძილი და რუსთაველი დაფიქრდა: ჩემმა მრჩეველებმა თუ თინათინის ამბავი იცოდნენ, ეცნობებოდათ კეკელაც. ეტყობა თინათინი უკეთესია კეკელაზე. ისიც უნდა ვნახო, მოიწადინა შოთამ, დაბრუნდა და ფარულად თმოგვისკენ გასწია.

თინათინი ნამდვილად უკეთესი აღმოჩნდა.

შოთამ საბოლოოდ გადაწყვიტა თინათინზე დაქორწინება და პირი მისცა, 9 თვის თავზე მოსულიყო ჯვრის დასაწერად. ასეც მოხდა. დაიწერა შოთამ ჯვარი თინათინზე. ამ დროს რუსთაველ ჭაბუკს კეკელაც ელოდებოდა. მათი დის შოთასთან დასიტყვებაზე 9 ძმამ არაფერი იცოდა. ეს ძმები დიდი შეძლებული და მეომარი ვაჟკაცები ყოფილან.

... გაზაფხულზე, დაახლოებით აპრილის თვეში, კეკელა ხედავს, თმოგვის ციხიდან მაყრიონი მიდის მტკვრის გაღმა მხარეზე. გულმა რეჩხად ჰკრა, და კეკელაც მიხვდა რაშიც იყო საქმე. აისხა იარაღი, შეჰდა გაუხედნავ ცხენზე და მტკვარში შეცურდა. წყალი დიდი იყო. ცხენს ყურების მეტი არაფერი უჩანდა, კეკელას კი თავი. გაცურა ქალმა აღიდებული მდინარე და გადაუდგა შოთას წინ. უთხრა: შოთა, როგორა ხარ პირობაზეო! შოთა ცხენიდან ჩამოხტა. კეკელასთან მიიჭრა და მის წინ მუხლმოყრით დადგა: ჰალალი იყო ჩემი სისხლი შენზეო!

კეკელამ იცოდა თმოგველი ქალის სილამაზის ამბავი და გამზედავ ჭაბუკს უთხრა: მიპატივებია შენი თავი თინათინისათვისო. გზა დაულოცა და უკან გამობრუნდა. კვლავ შეაცურა ბედაური

მტკვარში და მომლოდინე ძმებთან მიიჭრა. ძმები განცვიფრებული იყვნენ დის საქციელით. კეკელამ ძმებთან ასე იმართლა თავი: მე რომ მტკვარ გაღმა არ გავსულიყავი და შოთასავით გზა არ დამელოცა თქვენი სახელით. ეს თქვენი სირცხვილი იქნებოდაო. ამით ქალმა ძმებსაც კი არ გაუმხილა ნამდვილი ამბავი.

ასეთი თავგადასავლით დაბრუნდა შოთა რუსთავში.

25. შოთა რუსთაველი ორმოცში

ორმოცს დიდი ბატონი ჰყავდა, მდიდარი და ჰკვიანი. მას დიდი ადგილები ეჭირა. აქ უწინ ორმოცი ძმა სახლებულა, ციხე აუშენებიათ და ამიტომაც დარქმევია ორმოცი. ბატონს ქალიშვილი ჰყოლია, ძალიან ლამაზი და ენამეტყველი. ერთხელ ორმოცში შოთა მოსულა. აქაურობას თურმე ყურადღებას აქცევდა, ყურადღებდა როგორ ცხოვრობს ხალხი, რა უჭირს, ბატონები ხომ არ აწუხებენ და მტრის ხელი ხომ არსაიდან ჩანსო.

ერთ ასეთ შემოვლის დროს ორმოცელი ბატონის ქალიც ნახა, მოეწონა და ჯვარი დაიწერა. ქორწილი სწორედ ამ ციხეში გამართულა, სადაც ახლა ჩვენ ვზივართ. ეს ასეთი კი არ ყოფილა, როგორიც ახლაა. მაშინ უფრო დიდი რყო, მტკიცე და გალავან შემოვლებული, მტრისაგან დაცული, აუღებელი.

ამ ადგილებს სამცხესაც ეძახიან. სახელი სამ ციხეს ნიშნავს; ერთი ესაა, სადაც ჩვენ ვართ, მეორე სოფლის დასაწყისშია კლდის ძირას, მესამეც კლდის თავზე. სამი ციხე იცავს ორმოცის მიდამოებს. ორმოცი ძმა ყოფილა ამ ციხეების ამშენებელი და სახელიც იქიდან მიუღია.

26. შოთა რუსთაველი და ორმოცელი ქალი

თაობიდან თაობაზე გადმოდის თქმულება: შოთა რუსთაველმა ორმოცის ბატონის ქალი შეირთო და ორმოცის ციხეში იქორწინაო. სოფელ ჭობარეთში გამიგონია, შოთა სასწავლებლად აგარაში მიაბარესო. ახლა აგარა აღარ არსებობს (ჩორჩო-აგარა); შემორჩენილია მხოლოდ ეკლესიები და შუაგულში შემოზღუდული გალავნის ადგილი, რომელსაც დღესაც სკოლას უწოდებს ხალხი. ამ ნასახლარში ახლა ხშირი ტყეა, უზარმაზარი ხეებია ამოზრდილი, თითქმის არასოდეს არავის ეცხოვროს! სამწუხაროდ — ეს ადგილი შესწავლილი არაა, თუმცა იქ წარწერებიც მოიპოვება. ამ გადმოცემებს ვემყარები, როცა შოთას მესხობაზე ვფიქრობ.

27. შოთას სიყვარული

შოთა რუსთაველს ახალგაზრდობიდან ძალიან ყვარებია ორმოცელი ბატონის ქალიშვილი. თამარ დედოფალს არ მოუსურვებია მისი ორმოცელ ქალზე დაქორწინება. სამაგიეროდ შეურთვენიებია კოდიან ბატონის ქალი.

ერთხელ შოთას შეხვედრია ორმოცელი ბატონის ქალი და ასე უთქვამს: მგოსანო და მოღალატევე, სიკვდილის ღირსი ხარ, მაგრამ შენ სასიკვდილოდ ჩემი სიყვარული ვერ გაგიმეტებს. შენივე ნაბოძები დანით მევე მოვიკლავ თავსო და, მართლაც, მოუკლავს ქალს თავი.

28. შოთა რუსთაველი

გამიგონია, შოთა რუსთაველი ძალიან ნაქები მეღეჭსე, ახალციხისკენ რომ რუსთავია სოფელი, იქაური ყოფილა, გლეხის შვილი. პატარაობისას რუსთავის ტყიან მთებში ცხვარს აძოვებდა. ათი წლისაც არ ყოფილა, დაობლებულა: მამა მოყდომია. მალე დედაც გარდაცვლია და დარჩენილა სულ ობლად.

შოთა რუსთაველს დედა ძალიან უყვარდაო. რომ გაიგო დედის სიკვდილი (მაშინ ის ცხვარში ყოფილა), ჯავრისაგან ლამის გაგიჟებულა: თურმე გაქცეულა და მტკვარში (მტკვარი რუსთავის ახლო ჩადის) უნდა დამხრჩვალყო, მაგრამ, თურმე იმის ბედზე, ეარძიდან ბრუნდებოდა თამარ დედოფლის მამა, შესცოდებია ბავშვი და დახრჩობას გადაურჩენია. წაუყვანია და თვითონ გაუზრდია თავის ერთადერთ შვილთან, თამარ დედოფალთან.

თამარ დედოფალს და შოთა რუსთაველს პატარაობიდანვე ერთმანეთი ძალიან ჰყვარებიათ და ცოლ-ქმრობის პირობაც გამოუცხადებიათ. მერე, როცა თამარ დედოფლის მამა მომკვდარა. ტახტი იმისთვის მიუციათ. ქალი რომ იყო, დიდკაცებმა კრება გამართეს და სთხოვეს: მოდი ქმარი შეირთე, აგრე როგორ იქნებაო.

იმანაც უთხრა, მე უქმროდ უნდა დავრჩეო. ხალხმა არა ქნა, როგორ იქნება ეგაო. მაშინ თამარ დედოფალმა შინაურებს ჩუმიად გააგებინა, აგრე იმიტომა ვთქვი, რომ მე საქმრო უკვე მყამსო, რომელიც მთელ საქართველოს გაუძღვებაო. და შოთა რუსთაველი დაუსახელა.

ეს რომ გაიგეს, ძალიან გაუწყრნენ: როგორ გაბედე ვილაც ობოლი გლეხის შვილის ქმრად არჩევაო. ეგ აღარ გაბედო; თორემ ტახტიდან ჩამოგაგდებო. რაღას იზამდა: ბევრი იდარდა, მაგრამ ამით რას უშველიდა თავს!

შოთასაც ძალიან უყვარდა თამარი. ეს ამბავი იმასაც მეტად ეწყინა. მაშინ თამარ დედოფალმა თავისი ლამაზი მოახლე (ხალაილი) შერთო ცოლათ. შოთა რუსთაველი ამაზე ძალიან შეწუხდა, დაქენა, გასდა და სიკვდილის ფერი დაედო.

თამარ დედოფალი იმის ცოლზე მეტად ლამაზი იყო. როცა დაინახავდა, იტყოდა: რა დავკარგე და რა ვიშოვნეო.

შოთა იყო თამარ დედოფლის კარის კაცი. რაკი თავის თავს ღვატყო. უთამართ ვერ გასძლებდა, ნება სთხოვა, გამიშვი, არაბეთში წავალო. თამარ დედოფალმა იწყინა ესა და უთხრა: მერე შენ მაგიერობას ვინ გავგიწევსო, ვიღამა გვითხრას ქებანიო. შოთამ მაინც არ დაიშალა და წავიდა არაბეთში. ცოლი უნდოდა აქ გაეშვა. თამარმა გაუგო და უთხრა: თუ ჩემი ხატრი გაქვს, ეგ ქალიც წაიყვანეო. იმის ხატრისთვის ცეცხლშიც ჩავარდებოდა, წაიყვანა ცოლიც და წავიდა.

იქ სულ ნადირობაში ატარებდა დროსა და გულს იმით იყოლებდა. ლექსებსაც წერდა. ერთი ღიდი წიგნი დაწერა „ვეფხისტყაოსანი“. ცოლი სულ შეიძულა და აღარც კი აგონდებოდა.

ერთხელ შოთაი რომ სანადიროდ იყო წასული, იმის ცოლს ერთი კარგი ვაჟკაცი არაბი შეუყვარდა. როცა შოთა ნადირობიდან დაბრუნდა არაბს მოუხწრო. თუმც არ უყვარდა ცოლი, მაგრამ მაინც იწყინა: არაბმა როგორ უნდა გადამქელოსო. იძრო ხმალი და ლექსი სთქვა:

ვერ დაიჭირაჲს სიკვდილსა,
მიწრო გზა, ვერცა კლდოვანი;
სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა,
სიკვდილი სახელოვანი.

ეს თქვა თუ არა, ცოლიც და არაბიც იქვე აჩეხა. ადგა იმ ღამესვე გამოიპარა საქართველოდან. თამარ დედოფალიც აღარ ნახა. გულმოსული იყო. ბერათ შევიდა ერთ საყდარში. მერე ბევრი აღარ უცოცხლია. მოკვდა და ბერებმა იმავე საყდარში დაასაფლავეს. მეტი არაფერი გამიგონია, დააბოლოვა მთქმელმა.

29. რუსთაველი

თბილისიდან რო გამოამწყესეს და საომრად წამოვიდა, გზა მაშინ მთებზე გადმოდიოდა, შოთა ჩამოვიდა ორმოცში. მტკვარზე ბოგირი მანდ იყო, რომ გასულიყო თათრებთან საომრად. რუსთაველმა გაიმარჯვა, მტერი გააბრუნა უკან და მოვიდა ისევ ორმოცში. ამ დროს იქ შეხვდა ერთი შეძლებული გლეხის ქალი, ძაან მოეწონა. ამ ქალსაც შოთა მოეწონა. ამათ ერთმანეთს ფიცი მის-

ცეს: თუ მე გაღალატე, შოთა ეუბნება, მაშინ შენი ხელით უნდა მოკვდე, ანდა პირიქით, — ახლა ქალი ეუბნება.

შოთა ჩამოვიდა თბილისში, ყველაფერი უამბო თამარ დედოფალს და სთხოვა, ამომგვარეთ ეს ქალი თუ შეიძლებაო. თამარ დედოფალმა უთხრა: როგორ შეიძლება, ნუთუ გლახის ქალს თხოულობო. თუ გსურს დასახლება, წავიდეთ საიმერეთოში და თავადის ქალს აგიყვანო. აუყვანა კიდეცა თამარ დედოფალმა თავადის ქალი. მოიყვანა შოთამ თბილისში.

რამოდენიმე წელიწადი გავიდა, ორმოცელი ქალი შოთას მაინც ელოდებოდა. ბოლოს გაიგო, შოთა უკვე დანიშნულია და ქალი კიდეც აუყვანიაო. ადგა ეს ქალი და წავიდა თბილისში ვაჟურად გამოწყობილი. რო ჩავიდა, მისამართი იცოდა. მივიდა პირდაპირ მის ოჯახში, შევიდა. ფანჯრიდან გადაიხედა. დაინახა, ერთი შავი არაბი მოხვევია ქალს.

როცა დაიხმაურა, გამოვიდნენ იქიდან. ორმოცელი ქალი შეეკითხა: ვინ ხარო თქვენ? შოთას სახლი ეს არის თუ არა? ამაზე ქალმა უპასუხა: მე ცოლი ვარ და შოთა კი აქ არ ბრძანდებაო. მაშინ ორმოცელმა უთხრა: სადაა შოთა, საქმე გვაქვს ცოტა მასთანო. — რა ვიცი აბა, უპასუხა ცოლმა, — საფუნდუკეში თუ იქნება სწორ-ამხანაგებშიო.

გამობრუნდა ქალი და წავიდა შოთას საძებნელად.

პოეტი იპოვნა. ნახა რო შოთა თავისი ამხანაგებით ქეიფობს. გაუგზავნა კარის კაცი, დააბარა, დაუძახეთ შოთასაო, საქმე მაქვსო.

შოთა გამოვიდა. მიესალმა ვაჟურად ჩაცმულ ქალს. ამ ქალმა უთხრა: აბა, შოთა, მივიდეთ შენს სახლში! კარგი, წავიდეთო, შოთაც დაეთანხმა. მივიდნენ და არაბი კიდეც იქ დახვდათ.

უთხრა ორმოცელმა ქალმა: შოთა, ხომ დაინახე! მოგწონდა ბატონის ქალი და შეირთე. ახლა დახე, რა გიყვო, ამ დროს შოთამ ამოიღო სატევარი და დაკრა, ეს საქმეები რათ მანახეო. ორმოცელი ქალი სანამ მოკვდებოდა. თქვა: მე ჩემი ფიცი შეევასრულე. და ეხლა შენ რაც გინდა, ჰქენიო!

ადგა შოთა და გაჯავრებული შებრუნდა ამხანაგებთან. ამხანაგებმა უთხრეს: რათ შეიგვიანეო. არაფერიო, დაუშალა.

შოთა რუსთაველი მეორე დღით წავიდა თამარ დედოფალთან და გამოსთხოვა, ჩემი არაბი გამომიყვანე ხმალშიო.

დაუძახეს და გამოიყვანეს არაბი. არაბმა კანკალი დაიწყო. შოთამ უთხრა: აბა გამოდიო, ღმერთი ან შენ გაგამარჯვებს ან მეო. არაბი მიხვდა, რომ შოთას უკვე გაგებული აქვს ყველაფერიო.

ხმალში შოთა რუსთაველმა აჯობა და არაბს თავი მოკვეთა. წაიღო ეს თავი და ჩამოჰკიდა ცოლს გულზე. ქალი ძლიერ იტანჯებოდა, სანამ მოკვდებოდა. ცოცხლობისას გიყვარდაო და მკვდრობისასაც უნდა გიყვარდესო!

ამის შემდეგ შოთამ გასწია და წავიდა ელუსამეთში. იქ ბერად შევიდა. შოთა რუსთაველმა ელუსამეთში დასწერა ვეფხისტყაოსანი და იქიდან გამოგზავნა ჩვენს საქართველოში.

30. შოთა რუსთაველზე

შოთა რუსთაველი წამოსულა რუსთავიდან და გზაზე უნახავს ერთი ქალი სოფელ ნიჯგორში. ქალსა და კაცს დაუდვიათ პირობა. ნიჯგორიდან შოთა გამოგზავრებულია თმოგვეში, სადაც მას მეორე ყოლია აყვანილი და ნიჯგორელი ქალი მიუტოვებია.

როდესაც თმოგველი ქალი წაუყვანია შოთას, ნიჯგორელს გაუგია, ქალი მოჰყავს ქორწილთა და მაყრებითაო. ნიჯგორელს ჰყოლია შვიდი ძმა. მტკვრის გაღმიდან ზურნისა და დაირის ხმა გაუგონიათ ნიჯგორში. ქალი მიხვედრილა: შოთას მართლა მოყავს ცოლი, და ის კი დააღალტა. ქალი გამოიყვანს სახლიდან ერთი კაციცხენს, შეჯდება ზედ და წავა რუსთაველის დასახვედრათ შეიარაღებული. ქალი მივა მტკვართან, შეაეუბრებს ცხენს და გავა გაღმა იმ გზაზე, რომლითაც შოთას მოყავდა დედოფალი თმოგვიდან.

ამ დროს გაიგებენ ქალის ძმები და გემეეკიდებიან დას უკან დასაბრუნებლად, მაგრამ ამაოთ. ქალი გაასწრებს და თმოგვის ციხის პირდაპირ ხანადებში გადაუხტება წინ შოთას ხმალამოძრობილი. მალე მოაღწევენ ძმებიც. როცა ხმალ ამოღებულს დაინახვენ, მაყრები გადაუცვივდებიან და ჩხუბს დაუწყებენ, ეს ქალი ორს მოაცლის თავს უცბათ. შოთამდე რომ მიაღწევს, ეტყვის, ერთი შემახედე როგორი ქალი მოგყავსო. თუ ჩემზე კარგია, ცოცხალს გაგატან, თუ არა და ორთავეს თავს მოგკვეთთო. ახადა. შოთამ პირი და დააკვირდა ნიჯგორელი ქალი თმოგველს. ნახა, რომ ის იმაზე უფრო მშვენიერი იყო, თავისი სიტყვისამებრ გამობრუნდა და მარტო ცხენი მოუკლა დედოფალს. ძმებმაც აპატიეს შოთას და თავიანთი და მოაცილეს.

31. რუსთაველის საცოლე

შოთა თურმე დანიშნული ყოფილა რუსთავთან ახლო მდებარე სოფელელ ქალზე (ამ სოფლის ახლა ნანგრევებია მარტო). ვეფხისტყაოსანი რომ უწერია შოთას, ღიღი ხანი დასჰირებია. შოთა

სადაც იჯდა. იქიდან გაჰყურებდა საცოლოს სოფელს და იმ მხრიდან სინათლე შემოდიოდა. მეორე სოფლიდან საცოლო იყურებოდა და შოთას ოთახში შუქს ამჩნევდა.

ქალი ფიქრობდა: რაშია საქმე, რატომ იმ ოთახში მუდამ სინათლე არისო? ერთ ღამეს კაცურ ტანისამოსს ჩაიცვამს და მივაკარებზედ ჩუმათ. ქალს ეჭვი ჰქონდა შოთაზე. დაინახავს, შოთა მაგიდას, უზის და გართული სწერს. ქალი დაუცაკუნებს, — კარებს მიაღება.

შოთა ხმაურს გაიგონებს, იფიქრებს მეკობრე მოვიდაო და დაედევნება, ეზოში წამოეწევა და დაჰკოდავს. როცა ახლოს მივა, იცნობს: შეყვარებული მოუკლავს. ამის გამო შოთა ფიცს დასდებს, რადგან ეს შემემთხვა, არასოდეს არ ვიქორწინებო, და არც დაქორწინებულა.

32. თამარ დედოფლის გათხოვება

თამარი უნდა დაენიშნათ. ზოგიერთებს უნდოდა თამარი შოთასთვის მიეცათ, მაგრამ არ აკუთვნეს, რაკი მისი ქვეშევრდომი იყო. წავიდენ და მოიყვანეს რუსის მეფის შვილი და მას მისცეს თამარი. ამ დროს სპარსეთის მხრიდან, თავრიზიდან ომი გაუცხადეს საქართველოს. თამარი და მისი ქმარი გაემგზავრნენ საბრძოლველად, მაგრამ თამარის ქმარი ვერ გაუძღვა ჯარს, ლოთი იყო. და დამარცხდა. ბოლოს თამარი თვითონ მიდის ომში. დაიპყრო თავრიზი და სხვა ქალაქები. როცა დაბრუნდა ის ქმარი გააგდო. პირველად მოკვლა უნდოდათ, მაგრამ აღარ გაიმეტეს და ზღვით წაიყვანეს თავის ქვეყანაში.

ამ ხანში თამარის სამსახურიდან გამოვიდა შოთა რუსთაველი. ის საბერძნეთში წავიდა და იქ მსახურობდა.

33. ორმოცის ბატონის ქალიშვილი

შოთა რუსთაველს ორმოცის ციხის (იგივე ნიჟგორის) ბატონის ქალი ეძლეოდა, მაგრამ შოთას არ წამოუყვანია. თამარ დედოფალს უთქვამს: რად გინდა ის, მე უკეთესს მოგგვრიო. ერთხელ შოთა რუსთაველი მონავალა თმოგვიდან თუ ვარძიიდან. ეს გაუგია ორმოცის ციხის ბატონის ქალს, ჩაუტევამს ვაჟის ტანსაცმელი და გასდგომია ლეკურით გზაზე. არ მახსოვს, რა მომხდარა, მაგრამ ასე კი ყოფილა.

34. შოთა რუსთაველი

შოთა რუსთაველს უთხრა ერთმა ბებერმა დედაკაცმა: შენ ზომ ეგრეთი მიღებული ხარ მეფეებთან და იმათ ქალებთანაც გაროული, რატომ სახლის ამბავს არ კითხულობ, შენი ცოლი ცხენის მომვლელთან ნებივრობსო. შოთამ არაფერი უთხრა. მეჯლისში დაპატიჟებული იყო.

მეჯლისიდან რუსთაველი სანადიროდ წავიდა. მინდორში ერთი ბუჩქიდან ისმის კიკინი. შოთამ თოფი ესროლა ჯაგს. გამოათრია თხა. თხის ტყავი ხელში შერჩა და ადამიანი კი აღმოჩნდა თხის ქურქში შეხვეული. დააცქერდა სისხლში მოსვრილს. — იცნო, ცოლი იყო. მაშინ სთქვა შოთამ: ეშმაკი ჩემი ხელით მოვკალიო.

35. შოთა რუსთაველის ზღაპარი

რუსთაველს უყვარდა ერთი ქალი. ამ ქალს უყიდა საშაჯური და აჩუქა სურათი. რუსთაველი იყო ძალიან მდიდარი. ერთხელ ხელმწიფემ და ხელმწიფის ცოლმა თხოვა რუსთაველს ცხენები ვაჭირითოთო.

— კარგიო.

აჯირითეს ცხენები. ქალი გადაუყრის მანეთიანებს და აკრიფამს ხალხი. რუსთაველს მეეწონა ამ ქალის ჯირითობა. რუსთაველმა თავი დაანება პირველ ცოლს და მოიყვანა სხვა ქალი, სახელად მაყვალა. ის იყო ხელმწიფის შვილი.

ამ ქალს რუსთაველმა ერთი ბიჭი დაუქირა მოჯამაგირედ. მოჯამაგირეს მურმანი ერქვა.

ერთხელ რუსთაველმა დაპატიჟა მეფე-დედოფალი, გაუშალა სუფრა და მიართვა „ვეფხისტყაოსანი“. დედოფალმა გამაიძრო აღმასის ბეჭედი და მისცა შოთა რუსთაველს: ჩემ სახსოვრად გქონდესო.

მეფემ მოიხსნა ქამარ-ხანჯალი და აჩუქა რუსთაველს.

რუსთაველს სადილი რო ჰქონდა გამართული მეფე-დედოფლის საპატივცემლოდ, ამ დროს მოვიდა პირველი შეყვარებული ეაჟურად ჩაცმული. წავიდა და ქუჭრუტანაში შეიხედა, დაინახა, მაყვალა და მისი მოჯამაგირე მურმანი ერთმანეთს ეალერსებოდა.

იმ ქალმა დაუძახა რუსთაველს მოდიო. გამოვიდა რუსთაველი და ქალმა უთხრა: შეიხედე ოთახშიო. რუსთაველმა უთხრა იმ ქალს:

— ეხლა რო არ გეთქვა და ხეალ გეთქვა, არ იქნებოდაო. ხო ხედავ, მეფე-დედოფალი მყავს დაპატიჟებულიო.

— ხვალ რო მეთქვა, არ დაიჯერებდიო. რუსთაველმა დაქრა ეს უცნობი. ჰხედავს, გულზე სურათი აქვს შოთასი და ხელზე სამაჯური.

— ვაი, მე რომ მიყვარდა, ის ქალი მომიკლავსო. დაიწყო ტირილი რუსთაველმა. მაყვალას ჰგონია ჩემი ქმარი სტუმრებთან არისო. გათენდა დილა, რუსთაველმა დაუძახა მოჯამაგირეს — დარდიანად ვარ და წამო ცხენები ვაჯირითოთო. შასხდნენ ცხენებზე. მურმანმა თეთრი ცხენი მოიყვანა. მურმანი ფიქრობს, არა იცის რა რუსთაველმაო. რო აჯირითებენ ცხენებს, რუსთაველმა ოქრო გადაუყარა ჯარს.

ხელმწიფემ ჰკითხა გაკვირვებულმა: ეს ოქრო რად გადაუყარეო? — დარდიანად ვარ და იმიტომო. ჩემ ცოლს მურმანი შეუყვარებია და მე კიდე ვინც მიყვარდა, ის მოგვალაო.

— ეს რა საცოდაობა გიქნიაო. ეხლა უნდა წახვიდე მონასტერში და მოინანიო.

მეფემ დაუძახა მურმანს მოდიო. მივიდა მურმანი.

— დაიკარგე დღეიდან აქედანაო.

მურმანმა უთხრა მაყვალას: მივდივარ აქედანო. ქალმა უთხრა: მე შენ თავს ვერავინ წამართმევს, რომც მომკლანო.

ამ ლაპარაკს უსმენდა მაყვალას ძმა. შევიდა ოთახში. აიღო ხანჯალი და მოაჭრა თავი მურმანს. მიუტანა მაყვალას მურმანის თავი, ჩამოკიდა გულზე და უთხრა:

— არავინ წაგართმევს ამ თავსაო!

რუსთაველმა დაიბარა მოჯამაგირეები. ურემში ჩააგო ლოგინი. ჩააწყო ბრინჯი, ლობიო, ზეთი, რაც საჭირო იყო ყველაღერი და გასწია დავით გარეჯას.

ამ ქალს სოფელში არავინ იკარებს. დედაკაცები იძახიან: წადი, წადიო.

მაყვალამ დაბოლოს თქვა, მეც მონაზვნად უნდა წავიდეო. აღბა და გაწია სამებაში. მივიდა და იქაც იცნეს!

— ეს ხო მურმანის საყვარელია! გააგდეს მონასტრიდან. მერე წავიდა ტყეში. ნახა იქ ერთი პატარა მონასტერი ორი ბებერი მონაზვნით. დარჩა მაყვალა ამ მონაზვნებთან. იქვე ახლოს იყო დიდი საბურთალო. ხელმწიფე ჯარს ათამაშებდა ხოლმე. ერთხელ მივიდა მაყვალა ჯართან და ითხოვა ცხენი, შეჯდა და აჯირითა. თურმე ეს ჯარი მაყვალას მამის ჯარი ყოფილა. მივიდა მაყვალა, მამას გეგხარდა დაკარგული შვილის ნახვა. უთხრა: წამოდი შეილოო.

მაყვალამ მონაზვნებს მოახსენა: მე მამასთან მივდივარო. წაგვიყვანე, შეილო, ჩვენც. მამაშენს ერთი ოთახი ჩვენთვისაც ექნებაო. — კარგი, წამოდიოთ. მივიდა ხელმწიფესთან.

—აი, მამი, მონოზნები მოვიყვანეო.

— წადი, შვილო, ზევით, იქ ოთახებია და იყავით მაღლაო.

ერთი ბებერი მონოზანი გახდა ძალიან ავად. დაიბარა ხელმწიფე და უთხრა:

— ჩანს მე უნდა მოგკდე, ყველაფერი ბებერი გვაქვს და დამმარხეო. რო მოგკედები, ნათელი უნდა დამადგესო. მოიყვანეთ მღვდელი, მაზიარეთო.

მოიყვანა მღვდელი ხელმწიფემ, მღვდელმა აზიარა დედაკაცი. მოკვდა მონოზანი, მთელ საქართველოში ირეკება ზარები. ამ დედაკაცს ისეთი ნათელი ადგა, როგორც მზე.

აუგეს ანდერძი, ეკლესიაში გაუქეთეს პატარა ოთახი, არქიელმა თქვა, მიწაში არ შეიძლება ჩავასვენოთო. დადგეს მაღალზე, ამ ბებერ დედაკაცს სულ ანგელოზები დატრიალებენ თავს.

36. შოთა რუსთაველი და თმოგველი

თმოგვში ნეფობდა თომა თმოგველი. მას ჰყავდა ერთი და, სახელად თინათინი, ძალიან მშვენიერი. როდესაც შოთა დაბრუნდა, მოინდომა თინათინის აყვანა ცოლათ.

წამოვიდა რუსთავიდან თმოგვში ფეხით ცოლის სათხოვნელად. მოვიდა ორმოცში. მანდ იყვნენ შვილნი ძმანი აბაშიძეები. შვიდივე გმირები და უცოლოები. ამათ ჰყავდათ ერთი და, ცოტა ფეხიდან კოჭლი და სიტყვიერი, მოლაპარაკე. როდესაც მოვიდა სოფელში, მანდ შოთამ წყალი მოსთხოვა იმ შვიდი ძმის დას, კეკელას. ძმები სახლში არ იყვნენ. კეკელამ უთხრა: თუ წყალი გინდა, სახლში მობრძანდიო.

შოთა სახლში შევიდა, დაიწყეს საუბარი და ბებერი ლაპარაკის შემდეგ ერთმანეთის თხოვნაც დაიწყეს.

აქ შოთამ იფიქრა, ამის უკეთეს ქალს მე ვერ შევირთამო. მორიგდნენ ესენი ერთმანეთის თხოვაზე და დასდეს ასეთი პირობა: თუ შოთა უღალატებდა, ის უნდა მომკვდარიყო კეკელას ხელით, და კეკელა უღალატებდა — მომკვდარიყო შოთას ხელით. ამ პირობის შემდეგ შოთა გამოვიდა სახლიდან და წავიდა თმოგვში. ავიდა თომა თმოგველთან, საღამო იყო. ივანშემს, ინახულა მშვენიერი თინათინი და ის უფრო მოეწონა, ვიდრე კეკელა.

შოთამ და თინათინმა დადეს პირობა: მაისის თვეში უნდა მივიდეს შოთა და წამოიყვანოს ქალი. დაბრუნდა შოთა რუსთავში, მაგრამ იმ გზით აღარ ჩაიარა, რომელიც კეკელას სახლს უვლიდა და წავიდა წყლის გაღმიდან. მოვიდა დათქმული დრო, როცა შოთამ თინათინი უნდა წამოიყვანოს და კიდევ არეული გზით წავი-

და, კეკელას რომ არ ენახა. შოთამ თმოგვეში ქორწილი გადაიხადა და წამოიყვანა თინათინი რუსთავეში.

ამ დროს კეკელამ გაიგო, შოთას თინათინი მოჰყავს ტოლოშის გზითო. მაშინ შვიდი ძმანი სახლში ჰყავდა.

კეკელა სადილს უმზადებდა შვიდ ძმას, როცა შოთამ თავისი ცოლით ჩამოიარა. ძმებს კეკელას ამბავი გაგებულნი არ ჰქონდათ. იმებს ჰყავდათ შვიდი წლის ხამზე ნაბამი ცხენი. სადილის მორთმევაც კი ვერ მოასწრო კეკელამ, ჯამები ძირს ჩამოლაგებული დატოვა, აისხა უფროსი ძმის იარაღი, შეჯდა ამ ცხენზე და შევიდა აღიდებულ წყალში. ძმებს სადილი რაკი დაუგვიანდა, გამოგზავნეს პატარა ძმა: უთხარი სადილი შემოგვიტანოსო. პატარა ძმამ ნახა, სადილი მზათ არის, ჯამები დალაგებულია და იფიქრა, ალბათ, ჩქარა შემოვაო.

კეკელამ კიდეც დაიგვიანა.

ახლა მეორე ძმა გამოვიდა, იმანაც ისე ნახა, როგორც პირველმა და იმანაც იგივე ამბავი შეუტანა ძმებს. სადილმა კიდეც რომ დაიგვიანა, გაჯვრდა და გამოვიდა უფროსი ძმა. ნახა, მისი იარაღი აღარ არის, მერე ცხენთან გაიქცა, ნახა არც ის არის. მაშინ ძმებს დაუძახა: გამოდით, ჩვენი და ვილაცამ მოიტაცა, ან თითონ გაიპარაო. გამოვიდნენ ძმები გარეთ და დაიწყეს აქეთ-იქით თვალთვალი. დაინახეს, ქალმა ცხენი შეიყვანა წყალში, მათი ცხენები ასეთ წყალში ვერ შევიდოდნენ და დაუწყეს ყურება. ხამზე ნაბამი ცხენი ისე შევიდა წყალში, რომ ქალს მხოლოდ თავი უჩანდა. ცოტა ხნის შემდეგ გავიდა მეორე ნაპირზე. ამ დროს ჩამოიარა შოთა რუსთაველმაც. ქალი გადაუდგა წინ შოთას და უთხრა: შეაჩერე ქორწილიო, და ამოიღო თავისი პირობა, წინასწარ რომ ჰქონდათ დადებული. შოთამ გადაუწია გული და უთხრა: მე ვტყუივარ და შენი ხელითაც უნდა მოგკედო. მაშინ კეკელა ჩამოვიდა ცხენიდან, დაულოცა ქორწილი და გამოვიდა ისევ წყალში. გამოვიდა გამოღმა და ძმები კი უყურებდნენ ისევ. ძმებმა ჰკითხეს: რა ამბავი იყო, რად გახვედი გაღმაო? ამაზე დამ უთხრა: ეს იყო რუსთაველი შოთა, მას მოჰყავდა ცოლი თმოგვიდან და ქორწილი დაულოცო. ნამდვილი ამბავი არ გააგებინა, რომ ძმებს შოთა არ მოეკლათ.

37. თამარის უარი

შოთას უყვარდა თამარი. ამაზე თამარს უთქვამს: ძალიან კარგია, ჰკვიანია, მაგრამ გვარი ნაკლები აქვსო, და გიორგი რუსი შეირთო.

38. შოთა რუსთაველი

შოთას ჰყავდა ორმოცის ციხიდან აყვანილი ცოლი. აგრეთვე ჰყავდა ყმა არაბი — არაბ აბდულა. შოთა რო თავი საქმეზე მოდიოდა — მისმა ცოლმა აბდულა შეიყვარა. ამ დროს შოთა რუსთაველს პირველი ცოლი გაშვებული ჰყავდა. იმ ქალს კიდევ უყვარდა შოთა. გაშვებულმა ცოლმა ათვალთვალა, რო მეორე ცოლი არაბთან დადის.

ერთხელ შოთამ რო გამოიარა, პირველი ცოლი გამოეწყო ვაჟაკებზე, გადაუდგა წინ და უთხრა: შენი ცოლი შენ გლალატობსო, არაბთან დადისო. ამ ამბავმა შოთას გული გაუხვრიტა. პირველი ცოლი ვერ იცნო. წავიდა შოთა სახლში, ძლივს ისადილა.

უჩუმრათ შოთამ ცოლს ყურება დაუწყო. მალე ნახა, სწორე ყოფილა უცხო ქალის ნათქვამი. გაბოროტებული წამოვიდა. მოითმინა, არ მოკლა. ახლა ვაჟურად გადაცმული პირველი ცოლი შეხვდა კიდევ, შეხვდა და უთხრა: როგორია ჩემი სიტყვა, მართალია თუ ტყუილიო! მაშინ ველარ მოითმინა, იძრო ხანჯალი და დასცა ძუძუს ქვემოდან, ფერღში. ქალი რო წაიქცა, სთქვა: შოთაო, მადლობას გიძღვნი, სიყვარული მქონდა შენი და შენი ხელითვე ვკვდებიო. ამ სიტყვაზე ღილები გაუხსნა შოთამ და იცნო თავისი ყოფილი ცოლი.

მეორე თუ მესამე დღეს მეორე ცოლისძმა მოვიდა, სიძეს ესტუმრა. ისიც პოეტი იყო, ნასწავლი. ისინი ახალციხის ნაპირას გამოვიდნენ, იჭირითავეს შოთამ და სარგის თმოგველმა, თამარიც იქ იყო. მათთან ერთად არაბ აბდულაც გავიდა საჭირითავით. ამ დროს შოთამ უცბათ ესროლა რკინიანი ჯოხი აბდულას და გადმოაგდო ცხენიდან.

გაათავეს ჯირითი, შოთამ ჰკითხა თავისი მეორე ცოლის ძმას: მე ვჯობივარ, თუ ეს შავი აბდულაო? იქ მყოფმა ხალხმა და ბოეტმა სარგის თმოგველმა უთხრეს: რასა ბრძანებთ, არაბს კი არა, ბევრ ჩვენ ნაირს სხვებსაც სჯობიხართო. ამაზე შოთამ უპასუხა: როგორ მოხდა, რომ შენმა დამაო, ამ შავ არაბში გამცვალაო. ეს კრებაში, სახალხოდ უთხრა ცოლის ძმას შოთამ.

ცოლის ძმამ თავი დაჰკიდა, შერცხვა. მეორე დღეს შოთას ცოლის ძმამ თავი მოსჭრა არაბს, დაჰკიდა თავის დას გულზე და სამი დღე ქუჩაში ატარებდა.

შოთა რუსთაველი ძალიან სახელოვანი კაცი იყო. ყველა ენა იცოდა. ადგა და იერუსალიმს წავიდა, ბერათ შედგა.

კახეთში ბოდბის ხევში ბიძა ჰყავდა შოთას. იქ გამოიზარდა მასთან, იქ ისწავლა. საღმრთო წერილი, ბოდბისხევის მონასტრიდან

წამოღებული ერთი ღმთისმშობლის ხატი ჰქონდა. ის ხატი იერუსალიმს თან გაიყოლია. ჯერ გავიდა კონსტანტინოპოლში. ეს ხატი იქ დარჩა. თათრის ხენწიფეს კახელებმა სთხოვეს: ეს ხატი ჩვენ მოგვეციო. თათრის ხენწიფემ უთხრა: ვერ მოგცემთო, თუ 400 დედისერთა ბიჭს მძევლათ არ მომიყვანთო. მხოლოდ მაშინ გენდობითო. დაკრიფეს ბიჭები და ჩააბარეს. მაშინ წამოიღეს ის ხატი და სნეულებაც მოისპო.

კონსტანტინეპოლიდან შოთა იერუსალიმში წავიდა და იმის ამბავი მერე აღარავის გაუგია.

39. რუსთაველი

შოთა რუსთაველი დაბადებულია სოფელ რუსთავში, ახლანდელ ასპინძის რაიონში. არ ვიცი, რომელ სკოლაში ისწავლა. მხოლოდ, როდესაც დავაუკაცდა, შეირთო ცოლი. რამდენიმე ხნის შემდეგ მტრის სიტყვით გააგდო ის ქალი. ამ ქალს ძაან მოსწონდა შოთაი და თავიდანვე სიყვარულით წაყვა. შოთამ სხვა ქალი აიყვანა, რომელმაც არაბი შეიყვარა. პირველმა ცოლმა ჩაიცვა ვაჟ-კაცურათ, გზაში დაუდგა შოთას და უთხრა: შოთა, წადი, ნახევი, შენი ქალი გლალატობსო. მართლაც, მივიდა შოთა სახლში და ნახა, მის ცოლს ყამდა სახლში არაბი.

გამობრუნდა შოთა უკან. გზაში ისევ პირველი ცოლი დახვდა, კაცურათ ჩაცმული და უთხრა: მართალი გამოდგა რაც გითხარიო, თუ არაო? გაშფოთებულმა კაცმა იძრო ხანჯალი. მერე გაიგო, რომ ეს მისი პირველი ცოლი იყო. ბევრი ინანა, მაგრამ ვერაფერი უშველა და სთქვა: „ჩემი მოკეთე ყოფილა და რად მოკვალაო“.

ახალციხეში ყოფილა ჭირით-მოედანი, იმ ადგილზე, სადაც ახლა გაშენებულია ქარხნები. მოედანზე დასდებდნენ ოქროს თასს და ცხენებს ახტუნებდნენ: ვისი ცხენიც გადაახტებოდა და თასი არ შეინძროდა, მას აძლევდნენ საჩუქარს.

ერთხელ თამაშობა რომ გათავდა, შოთამ უთხრა მეორე ცოლის ძმას: მე ვჯობივარ, თუ ეს არაბი? მეორე ცოლის ძმამ უთხრა: არაბს შენს ფეხის ტალახათ არ გავცვლითო. ამაზე შოთამ მოახსენა. თუ შენ არ გამცვლი, შენმა დამ რაზე გამცვალაო. მაშინ ქალის ძმამ არაბი მოკლა, დაც ცხენის კუდზე გამოაბა და დააჩლეთინა. შოთამ ეს ითაკილა და სთქვა:

ღმერთო ნუ შეჰყრი ვაჟკაცსა,
ცოლს ყბედს და მძინარესაო,

ითაკილა სახელოვანმა პოეტმა ლალატი და წავიდა სხვათა სახელმწიფოში.

III. სამეფო კარზე

40. რუსთაველისადმი მიძღვნილი ტურნირი

თამარ მეფის დროს, რუსთაველის მიერ „ვეფხისტყაოსნის“ დასრულების გამო, დიდუბის მინდორზე ტურნირი მოაწყვეს. მასში მონაწილეობდნენ საქართველოს რჩეული რაინდები, უმამაცესი მეომრები, მოჭირითეები, მუტრიბები და პოეტები.

ბრწყინვალე რაინდებითა და მანდილოსნებით გარშემორტყმულ მომადლო ადგილს მჯდომ თამარ დედოფალს ამკობდა ოქროს ვარსკვლავებით მორთული საჩრდილობელი.

დაიწყო შეჯიბრება ჭირითში, შუბის ტყორცნაში, ჭიდაობასა და სამუსიკო ინსტრუმენტზე დაკვრაში. რუსთაველი გახლდათ ზეიმის გმირი არა მარტო იმით, რომ ტურნირი მისი პოემის დასრულებისადმი იყო მიძღვნილი, არამედ იმიტომაც, რომ მან, როგორც საუკეთესო მხედარმა, მოჭირითემ და შესანიშნავმა დამცველმა, ყველას აჯობა და დამსწრენი, განსაკუთრებით თამარ დედოფალი და მისი კარის მანდილოსნები, ღიად განაცვიფრა.

გამარჯვებულებს დათქმული მოჭედოილ-მოოქვილი ხანჯლები და ხმლები, ხავერდის სამოსლები და სხვა საჩუქრები რომ დაურიგეს, თამარ მეფემ ბრძანა: ყველასათვის გასაგონად გამოაცხადეთ. რომ უკანასკნელსა და უძვირფასეს ჯილდოს — ოქროს გვირგვინს — ის მიიღებს, ვინც ისარს იმ ვაშლს მოახვედრებს, რომელიც მე თითებით თავს ზემოდან მეკავებაო.

ეს მართლაც გამოაცხადეს. ხალხი ახმაურდა, არასწორად გასროლილ ისარს შეუძლია თამარის დაჭრა და მეტიც, მისი სიკვდილიცაო, და მაშინ აუწერელ მწუხარებაში ჩავარდებითო.

მანდილოსნებმა მაინც სხვა აზრი გამოთქვეს. მათ ცნობის-მოყვარეობა აღაგზნებდათ, მოუთმენლად ელოდნენ დედოფლის მიერ დათქმული შეჯიბრების შედეგებს, და ისინი ამიტომ ამბობდნენ: „დედოფლის სურვილიდან გადახვევის უფლება არვის არა აქვს; თუ მას ასეთი შეჯიბრების ხილვაც სურს, ეს მისი უდავო ნებაა“.

ერთმანეთს შორის მოთათბირების შემდეგ, რჩეულნი მოისარ-ნი: როსტომ, ღონიკე, ზურაბ და ამირნდო თამარის წინაშე წარ-

დგნენ, დედოფალს დაუჩოქეს და შეევედრნენ, რათა ეს შეჯიბრება მოეხსნა. თანაც დასძინეს, რომ თუ ეს მაინც მოხდებოდა, მასში მონაწილეობაზე უარს ამბობდნენ და დედოფალს პატიების თხოვნით მოახსენეს:

— დედოფალო, რომ ბრძანოთ, რომელიმე ჩვენთაგანმა თავი მოიკლას, არც ერთს ხელი არ აგვითრთოლდება, მაგრამ თქვენი სისხლი რომ თუნდაც უნებლიეთ დაიღვაროს, ჩვენა და ჩვენ მომავალს წყევალ დაედება. ამიტომ, დედოფალო, გევედრებით იხსნა შენი თავი და ჩვენც ამ დიდ საშიშროებისაგან, ამ სახიფათო ცდისაგან.

თამარმა ღიმილით უბასუხა: „არაფერი სახიფათო და საშიში აქ არ არის. მოხერხებითა და სურვილით ამოცანას ადვილად გადაჭრით“.

რაინდები დედოფალს ისევ ემუდარებოდნენ, რომ მას ეს შეჯიბრება მოეხსნა, ამ დროს რუსთაველი წარდგა წინ და თამარს მიმართა:

— დედოფალო, აბლეთ ხელში ვაშლი, მე ვბედავ მას ისარი მოვახვედრო!

რუსთაველის გაბედულებამ ყველა განაცვიფრა. მას რაინდებმაც სთხოვეს, რომ ამ სახიფათო ცდისათვის თავი მოერიდებინა, მაგრამ რუსთაველმა მათ ყური არ უგდო, ის დედოფლისა და ვაშლისაკენ იყურებოდა.

დედოფალმა ცერითა და სალოკი თითით ვაშლი აიღო და თავს ზემოთ გაიჩქრა.

გაიფიქრეს, ნუთუ ეს ისეთი გიჟია, ამ ვაშლს ისარს ესვრისო?! ისარი თუნდაც რომ ვაშლს მოხვდეს, მას გასცილდება და შეიძლება დედოფლის უკან მყოფი რომელიმე მანდილოსანი მოკლასო.

რუსთაველმა აიღო ისარი, ყველასათვის მოულოდნელად მივიდა დედოფალთან, მარცხენა ხელით დედოფლის ვაშლიანი ხელი დაიჭირა, მარჯვენათი ვაშლში ისარი შეასო. დედოფალმა ვაშლს თითები მოაშორა და ის რუსთაველმა ისრითვე მალლა ასწია.

უკვე ყველა მიხვდა, რომ დედოფლის მიერ გამოცანა იყო თქმული, რომელიც რუსთაველმა ჭკვიანად და სწრაფად ამოხსნა.

— რუსთაველმა გაიმარჯვა, — დაიძახა დედოფალმა, — ოქროს გვირგვინი მან დაიმსახურა. თვითონ მე გეუბნებოდით თქვენ, ჩემო კეთილო რაინდებო, რომ ამ შეჯიბრებაში სახიფათო არაფერი იყო. თქვენ მხედველობიდან გაუშვით, მე წინადადებას გაძლევდით ვაშლისათვის ისარი მოგეხვედრებინათ. მაგრამ სასროლი მანძილი არ დამითქვამს.

აქ დედოფალმა რუსთაველს ოქროს გვირგვინი თვითონ და-
ადგა და ხელზე კოცნის ნება დართო.

დაიწყო რუსთაველისადმი მიძღვნილი აუწერელი ზეიმი. პო-
ეტს მთელი ხალხი დიდებას უმღეროდა...

არსად და არასდროს ტურნირში გამარჯვებულისათვის ისეთი
ზეიმი არ გაუმართავთ, როგორიც ამ დღეს საქართველომ დიდ
რუსთაველს მოუწყო.

41. სტუმრად კახაბერთან

თამარ მეფის დროს რაჭაში ცხოვრობდა ერისთავი კახაბერი.
მას ყავდა ერთი ასული. მოსამსახურედ ედგა აზნაური პავლია
გოცირიძე. აზნაურს და თავადის ქალს ერთმანეთი შეუყვარდათ.
დედამ ეს ქალისაგან გაიგო, მაგრამ კახაბერს ვერ გაუმხილა და
ამის გამო თამარ მეფეს მისწერა.

მაშინდელი მწერლების თანხლებით თამარ მეფე ესტუმრა
კახაბერს რაჭაში. სტუმრებს პავლია გოცირიძე და კახაბერის
ასული ემსახურებოდნენ. თამარ მეფემ უთხრა კახაბერს: ძალიან
მომწონს შენი ქალისა და პავლია გოცირიძის სამსახური და ური-
გო არ იქნება, რომ ესენი შეუღლდნენო.

კახაბერს ეს სიტყვები ეწყინა და გული წაუვიდა. თამარ მე-
ფემ კახაბერი დაამშვიდა. თავის მწერლებს უბრძანა, რომ ადა-
მიანი და მისი ღირსება დაახასიათონ გვარიშვილობით.

შავთელმა თქვა: „როგორც მზე ამობრწყინდება და იმისი სხი-
ვით სულდგმულობს ყოველივე არსი, ისე გვარიშვილობით ფას-
დება კაცი. შეიძლება ვარდი ნეხვზეც ამოვიდეს, მაგრამ სუნი ნეხ-
ვისა ექნებაო“.

შემდეგ თამარმა სხვებს უბრძანა და თავიანთ სიტყვებში ყვე-
ლამ შავთელის აზრი გაატარა.

დედოფალმა ბოლოს შოთას მიმართა, ათინაში როგორ უყუ-
რებენ გვარიშვილობას და პირად ღირსებასო (შოთა ათინიდან.
ახალმოსული იყო). პოეტი ადგა და დინჯად მოახსენა:

ფილოსოფოსნი შემოკრბნენ,
ამაზე ჰქონდათ ცილობა:
ბატონი ყმასა უსაქმებს
და ჰქუას — გამოცილობა.
ათასად გვარი დაფასდა,
ათი ათასად ზრდილობა,
თუ კაცი თვითონ არ ვარგა,
რას არგებს გვარიშვილობა!

შოთამ ამით მოიგო თამარ მეფის გული, მაგრამ მხარგრძელე-
შის სიძულვილი დაიმსახურა.

თამარმა მოიხმო მდივანი და უბრძანა დაეწერა: „მე, თამარ
მეფე, მპყრობელი სრულიად საქართველოსა, ადერბაიჯანისა,
ტრაპიზონისა და სხვათა მრავალთა, ვბრძანებ: პავლია გოცირი-
ძეს მიცემული აქვს ღლეს ჩემგან თავადიშვილობა და ერთი მაზ-
რის ყმა და მამული“.

შემდეგ დედოფალი ისევ შეეკითხა კახაბერს: „პავლია გოცი-
რიძეს ახლა მისცემ ქალს?“.

კახაბერმა მოახსენა: „თუკი პავლია გოცირიძე ჩემს ქალს
შეირთავს და ასე ბედნიერს გამხდის, ეს ჩემთვის ღვთის წყალობა
იქნება“.

მიათხოვეს პავლიას კახაბერის ასული და ტკბილად ცხოვ-
რობდნენ.

5

მამაჩემისაგან მე გამიგონია და იმას კიდევ — თავის მამა-
პაპისაგან, რომ მთელი რაჭის მფლობელ ერისთავს ჰყოლია ტურ-
ფა ასული. ქალსა და იმავე ერისთავს შინამოსამსახურე დათუნა
გოცირიძეს ერთმანეთი შეჰყვარებიათ.

დათუნა იყო ჭკვიანი; ლამაზი და იშვიათი ძაღლონის მქონე,
მაგრამ იცოდა, თავადი ასულს არ მიათხოვებდა და სდუმდა.

ერთხელ თამარ მეფე და მისი ამაღლა ეწვივნენ ერისთავს რა-
ჭაში. მასპინძელი დიდი ღვინით დაუხვდა სასურველ სტუმრებს.

თამარმა აქ გაიგო დათუნას ხერხიანობის, ძალის, გამბედაო-
ბისა და სიყვარულის ამბავი. დედოფალმა უთხრა ერისთავს:

— ვინც დაშნის ერთი დაკვრით შეძლებს ბულა დასცეს, მას,
ვინც არ უნდა იყოს ის, მივათხოვებთ შენს ასულს.

იქ ბევრნი იყვნენ რჩეულნი უცოლონი თავადთა, აზნაურთა
და გლეხთაგანაც კი, მაგრამ ვერავინ ვერ გაბედა, მხოლოდ დათუ-
ნა გოცირიძე გამოვიდა, მეფის წინაშე დაიჩოქა, თქვა: — მეო,
— და ადგა.

დამსწრენი აჩოჩქოლდნენ, ერისთავი კი აცხადებდა:

— კიდევ ვინ აბა, ვინ, ვინაა კიდევ აქ ყოჩალი?!

თანაც მან მსახურთ რაღაც წასჩურჩულა, შეჯიბრების დაწყე-
ბას აგვიანებდა, მაგრამ, არა, აღარავინ გამოდიოდა!..

თამარ მეფის მითითებით, სტუმრები და მასპინძლები ავიდნენ
სასახლის გრძელ აივანზე: ახლა მანვე ბრძანა, ბულა გამოეშვათ.

ერთი მხრიდან მსახურთ გამოიტანეს უზარმაზარი დაშნა;
მეორეებმა დილეგიდან გამოუშვეს დიდი, მრისხანე და შმაგი ბულა.

დათუნას დაშნა მიუგდეს, ხოლო თვით მსახურნი, ვინ როგორ მოასწრო, ავიდნენ ზოგი გალავანზე, ზოგი საბძლის თავზე, ზოგიც ხეზე.

დათუნამ კი მშვიდად აიღო დაშნა და პირუტყვს განავარდნა-ბაც არ დააცალა, თვით გაეშურა მისკენ. ბუღამ მიწა ჩლიქით მოფოფრა და დაყნოსა, იღმუელა, თავი ასწია, ეკვეთა ვაჟს, ბასარქებზე აგება დაუპირა, მაგრამ დათუნა მას უკან მოექცა, კუდის ძირში დაშნა უჩხვლიტა (თურმე ნუ იტყვიოთ, ვაჟკაცს ხერხი სცოდნია,— ასეთ შემთხვევაში ცხოველები, თუნდაც წუთით, თავს ხრიან), ბუღამ თავი დალუნა და სანამ აწევას მოასწრებდა, დათუნამ დაშნა დაჰკრა კეფაზე.

პირუტყვი მოცელილივით დაეცა ძირს, დაიკრუნჩხა და გაიგუდა, მაგრამ სისხლი კი არ ჩანდა.

ვაჟკაცმა მახვილს პირი გაუსინჯა; იგი გადაქლიბული აღმოჩნდა, შორს გაიქნია და დამნაშავე დაწყევლა.

დაშნა თურმე თავადმა დააბლაგვებინა.

დათუნამ დასტაცა ხელი პირუტყვს რქაზე, თავი წამოუწია, ძირს დაუშვა, დამსწრეთ დაანახეს, რომ ცხოველი უკვე მკვდარია და მათ სთხოვა, ძირს ჩაბრძანებულიყვნენ.

ჩავიდნენ. ერისთავი ამბობდა:

— რაკი სისხლი არ ჩანს, დათუნამ წააგოო.

თავადს მხარი ბევრმა დაუჭირა. ზოგიერთმა ისიც კი დაუმატა, თითქოს, დათუნას ერთი შემოკვრით უნდა მოეკვეთა ცხოველის თავიო; რადგან ვერ შეასრულა, წაგებულიაო.

რათა თამარის ყურადღება სხვა საკითხზე გადაეტანა, თავად-მას მას სხვა რამეზე დაუწყუო საუბარი, და თითქოს იმიტომ, რომ ხორცი არ ზარალებოდა, მსახურს უბრძანა, ბუღასათვის ყელი გაემოეჭრა.

თამარი კვლავ წინა ამბავს დაუბრუნდა და იქვე მყოფ თავის მდივან რუსთაველს მიმართა, აზრი გამოთქვითო. რუსთაველმა თქვა:

— პირობაში სისხლი არ ხსენებულა; შენ თქვი, ხელმწიფევ, გამარჯვებული ის იქნება, ვინც ბუღას დასცემსო. დათუნამ ეს შეასრულა, — იგი გამარჯვებულია.

ერისთავი კვლავ მიზეზს ეძებდა, ისევ თავისას გაიძახოდა, ზოგიერთები ჯერ კიდევ ემხრობოდნენ თავადს.

თამარი შეეკითხა ერისთავს, რატომ ხარ ასე წინააღმდეგო, რატომ არ გინდა ისეთი ყოჩალი სიძე გყავდეს, როგორიც დათუნა არისო.

— ხელმწიფეო, იყავ მწყალობელი, მსახურს ვერ მივათხო-
ვებ ჩემს ასულს, — წარმოთქვა შეწუხებულმა ერისთავმა.

თამარი კვლავ რუსთაველს შეეკითხა:

— შეიძლება, თუ არა, დათუნასებრი ყმა თავადის სიძე
გახდეს?

— შეიძლება, — უპასუხა რუსთაველმა, — კკუით, ძალით
და გაბედულობით ამ საბატონო გლეხმა დღეს გვაროვან სასიძო-
ვებს აჯობა.

თამარ მეფემ თავადის ასული მიიხმო, მოელაპარაკა და რო-
დესაც ქალწულმა აღიარა, რომ დათუნას გარდა ქმრად სხვას არა-
ვის არ ისურვებს და თუ დაუშლიან, ამჯობინებს მონაზვნად შედ-
გეს, მეფემ თავის მდივან რუსთაველს უბრძანა დაწეროს:

— მე, კავკასიის მფლობელი თამარი, ვათავისუფლებ ყმო-
ბისაგან დათუნა გოცირიძეს და დღეიდან ვანიჭებ აზნაურის წო-
დებას. აწ აზნაური დავით გოცირიძე მიიღებს იმდენ მიწას, რამ-
დენიც უახლოეს მეზობელ აზნაურს აქვს, და ორმოც კომლ ყმას
რაჭის ერისთავის იმ ასულის მზითევში, რომელზეც მას დღესვე
დააქორწინებენო...

ახალგაზრდებს ჯვარი დასწერეს.

ერისთავმა გადაიხადა ზღაპრული ქორწილი, სტუმართათვის
ჩიტის რძეც კი არ მიუკლიათ; უამრავ კერძებს შორის ბუღას თვა-
ლები მიაჩრევს თამარ მეფეს, ტვინი — რუსთაველს, გული — ნე-
ფე-დედოფალს, ხოლო ბუღას კუდი კი — თავად ერისთავს.

ბ

რაჭის ერისთავს ეწვივნენ თამარ მეფე და მისი მხლებელნი..
მთავარმა ისინი მიიღო სოფელ სადმელში (ამბროლაურის რაი-
ონი).

ნადიმის დროს რაჭის ერისთავმა დაიკვება:

— ერთი ისეთი გოლიათი მსახური მყავს, რომ ნასუქ კუროს
წააცლის თავს ხმლის ერთი მოქნევითო.

თამარ მეფემ უკვე იცოდა, რომ ეს გოლიათი უყვარს ერის-
თავის ასულს, და თანაც აინტერესებდა ეხილა იმისი თვალტანა-
დობა. ამიტომ დედოფალმა ბრძანა, მსახური მისთვის წარედ-
გინათ...

თამარ მეფეს ის მოეწონა და წარმოთქვა:

— დიდგვაროვანიც კი არ დაუჭერს ქალს ასეთ ვაჟკაცს.

მბრძანებელმა სურვილი გამოთქვა, რომ ვაჟკაცისათვის კუ-
რო მოეგვარათ და ხმალი მიეცათ.

მოურავმა წასჩურჩულა ერისთავს:

— საქმე ცუდადაა; ხელმწიფემ იცის, რომ შენს ასულს უყვარს დათუნა, და ამიტომ მოითხოვს ამ სანახაობას!

მთავარმა გაითქრა, რაც მიყო, საკუთარმა ენამ მიყო, — ენაზე იკბინა, მოიწვინა და მოურავს რალაც დაავალა.

ჯელმწიფემ სურვილი გაიმეორა...

თორმეტ გმირს ძლივს მოჰყავს უშველებელი კურო კალოდან. შიაბეს ის კაკლის ხეს; სხვებმა გამოიტანეს სასახლიდან ქარქაშში ჩადებული ხმალი, გადასცეს დათუნას და გასცილდნენ.

— აბა, ყმაწვილო! — უთხრა ტბილად თამარმა.

დათუნამ ხმალი იშიშვლა, კუროს კუდის ძირში უჩხვლიტა, და ცხოველმა წუთით რომ თავი დახარა, ვაჟკაცმა ხმალი კისერზე დაჰკრა. კურომ იღმუვლა, სიმწრისაგან დაიგრიხა, მაგრამ არ წაიქცა, არც სისხლი ჩანს!..

დათუნამ ხმალს პირი გაუსინჯა, მიხვდა, იგი განგებ დაუბლაგვათ; ამის ჩამდენის მიმართ ერთი შეიგინა და გაიქცა.

დედოფალმა დათუნა მიიხზო.

რუსთაველმა მოახსენა მბრძანებელს ვაჟის მარცხის მიზეზი.

თამარ მეფემ და რუსთაველმა ერთმანეთში მოისაუბრეს, და შემდეგ პირველმა ბრძანა:

— მე, მეფე სრულიად საქართველოსა და სხვა ქვეყნებისა, ყმა დათუნა გოცირიძეს დღეს ვანიჭებ აზნაურის წოდებას...

მანვე იგი ერისთავის ასულზე დააქორწინა.

42. შოთა რუსთაველის ამბავი

რუსთავში უცხოვრია შოთას მამას, რქმევია იესე, გვარი ჩახ-რუხაძე. ეს კაცი ძალიან მოღეჟსე ყოფილა. ბატონებსაო წინ უძლოდაო და ისეთ-ისეთ სიტყვიებ ეტყოდა, რომ აწყენდა ხოლმეო. ბატონებმა შური აიღეს, რომ ამან ყოველთვის ასენა გვარეზი-ლოსო და მოინდომეს იმის მოკლა. პატარაშენში იყო ერთი სიმონ ბატონი (გალმა-გამოდმა ყოფილან ეს რუსთავი და პატარაშენი). სიმონ ბატონს ვაჟი დაესახლებინა და ქორწილში დაეპატიჟებინა იესე ბატონი. ქორწილის დროს, რასაკვირველია, სმაში ყოფილან ესენი და მაშინ მოსვლია მახარობელი იესე ბატონს, რომ შენაო ვაჟი შეგეძინაო. ამ კაც გახარებია. დაუწყვია მეტი სმა და ქეიფი. მაშინ ბატონებს უფიქრიათ — დრო ეს არიო — და მიუციათ წამალი და მოუკლიათ ეს კაცი. შოთაჲ დარჩენილა ობოლი, აუზრდიათ სახლში. რო პატარა მოზრდილა, ბიძა ყოლია, იმას უპატრონია და გამოუზღია. შემდეგ წაუყვანია, შკოლებში მიუცია. ჯერ აუყვანია ტბეთის შკოლაში, მერმე ზარზმაში გადმოუყვანია და იქ დაუსრუ-

ლებია. მერე წამოსულა და რუსთავში მოსულა. რუსთავში რო დარჩენილა, ხალხს შეეყვარებია. ძალიან სწავლული კაცი ყოფილა.

მანდ ერთი ქალი შეუყვარდება, სახელათ ნინაჲ რქმევია. ამის მერე თამარ დედოფალს დაუბრია შოთაჲ, გამოუცხადებია, რომ შენაო საბერძნეთში უნდა წახვიდეო რამდენიმე წლითაო, იქ შეისწავლეო და დაბრუნდები ისევაო.

წასვლი დროს რამდენიმე სიტყვას ეტყვის შოთაჲ თავის საყვარელს:

შავარდენი გადმოფრინდა
აბრეშუმის ბუღიდგანა,
ნინამ ვაშლი ამოიღო,
შემამტყორცნა უბიდგანა:
შენებურათ შემინახე,
არ გადმიგდო გულიდგანა!

ადგა, წავიდა ეს შოთაჲ. ექვსი წელიწადი დარჩება საბერძნეთში და მობრუნდება. ამ დროს, რო გაიგებს ეს ნინაჲ — მოსულაო — და იმას არ ნახამს, ადგება თითონ, ჩაიცვამს, გამიეწყობა თავი ძმის ტანისამოსში და წავა შოთას სანახავათ. მივა, შეიხედამს ფანჯრიდან, ნახამს, რო შოთაჲ სწერამს, მისულა ერთი მშვენიერი ქალი და დაყუდება ნიდაყვით. მაშინ იტყვის ნინაჲ, რომ: ვაი, შენ ჩემო თაოო, ექვსი წლის სიყვარულო, რა უდროოთ დაშკენიო, რას მოველოდი და რას შევესწარიო, ამას სხვა შეუყვარებიაო! (თურმელ და ყოფილა ის ქალი, ნინას არ სცოდნია). ნინას დაუძახია შოთასთვის:

შეყვარებულის მოღალატეო,
წინ გიგია ხლართი მახეო,
შოთა ჩემო, ხმა გამე,
გულ ლახვარი ნუ დამეო!

დაუქრია ხანჯალი და მოუკლია თავი.

43. შოთა რუსთაველზე

როცა რუსთაველმა თამარს გააცნო თავისი დიდებული გეფხისტყაოსანი, მან თამარზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. ეს მოხდა იმ დროს, როცა თამარს ანრეი ბოგოლიუბსკის შვილი საქმროთ ჰყავდა მოწვეული. თამარს მოეწონა შოთა. თამარმა გაუზიარა, ყველაფერი გაუშხილა პოეტს, მაგრამ შოთას თავისი საყვარელი ცოლი იშვიათად ადამიანად მიაჩნდა და ღალატსაც ღიდ ბოროტებად თვლიდა. ამის გამო შოთამ სიყვარულზე უარი უთხრა.

თამარს სურდა შოთას ხელი აედო ცოლზე. შეუჩინა ზანგე-
ბი. მეფის ბრძანება მონებმა პირნათლად შეასრულეს. ერთხელ ამ
გარემოებას წაასწრო თვით შოთამ და ორივე ზანგს მოჰკვეთა თა-
ვები. ნათესაებმა შურისძიება განიზრახეს. შოთამაც გაიგო მათი
განზრახვა და საბერძნეთში გაქცევით უშველა თავს. საბერძნეთში
რომ უცნობათ დარჩენილიყო, შოთა ბერათ აღიკვეცა.

შოთა დარჩა საბერძნეთში ისე, რომ დიდებული პოეტის საფ-
ლავი საქართველოში არაა. აქედან არის სიმღერა:

სად არის შოთას საფლავი
წავიდეთ სამებნელათა!

44. რაზე სთქვა შოთამ: „ლეკვი ლომისა სწორია...“

როცა თამარს ტახტი დაულოცეს, ზოგიერთებმა სთქვეს: ეს
ქალია და ვინ იცის, გამოდგება თუ არა მეფეთაო.

მაშინ შოთა რუსთაველმა უთხრა:

ლეკვი ლომისა სწორია,
თუნდ ძუ იყვეს, თუნდა ხვადიო.

45. შოთა რუსთაველის წერილი თმოგველ თავადს

ერთხელ შოთა რუსთაველმა მისწერა სარგის თმოგველს:

ბრილიანტი რომ დაენაყო,
თავზე დაგადო ინათა,
თუ თავში ჰქუა არა გაქ,
არ დაგადება ტვინათა.

46. შოთა რუსთაველი მდინარე ქციაზე

თამარ მეფეს ძლიერ ჰყვარებია თევზი. ერთხელ მგზავრობის
დროს ჯავახეთისა და ქართლის საზღვარზე მდინარე ქცია უხილავს,
მდინარეში თამარს შეუმჩნევია ბევრი კალმახი. უთქვამს დედო-
ფალს: როგორც აქაა კალმახი—თევზი, წითელ საყდრის წინაც
ასე უნდა იყოსო. ამიტომ დაბლობ ადგილში ტბა გავაკეთოთ და
კალმახი გაუშვათო.

სწორეთ ამ მგზავრობის დროს მომხდარა უცაბედი შემთხვე-
ვა: შოთა რუსთაველს გაუმჟღავნებია თამარ მეფისათვის სიყვა-
რული:

ეს ამბავი გაუგია დავით სოსლანს და შოთას გაძევება გადა-
უწყვეტია. მოშორების მიზნით გამოუგზავნია წითელ საყდრის ანუ
ტბისყურის ტბის სათევზის ზედამხედველად. შოთა რუსთაველს
ეს უააკილნია და აქაურობას გაშორებია.

თამარ დედოფალს რომ წითელი საყდრის წინ ქციის წყალი
გადმოუშვია, ამას ამტკიცებს ის ორი რუ, რომლებიც იქამდეა
ღარჩენილი. ერთი რუ ახლა გზათაა დადებული, ხოლო მეორე —
თავისუფალია.

47. ქალის მეფობა შოთამ დააკანონა

როდესაც „ვეფხისტყაოსანი“ ყველასათვის ცნობილი გახდა,
ქალთა გამეფებასაც მიეცა გზა, რადგან ავტორის მიერ აღიარებუ-
ლი იყო: ლეკვი ლომისა სწორია, ძე იყოს თუნდა ხვადიანო. აი
სწორეთ ერთ ქალ-მეფის დროს აშენდა აწყვერის ციხე. ციხის
დამთავრებისას სანახავად მიუწვევიათ დედოფალი. თამარს ძლი-
ერ მოსწონებია სიმამრე და უთქვამს გახარებულს: აწი ხვანთქარი
ვცრაფერს დამაკლებსო. ამის შემდეგ ციხეს „აწყვერი“ ღარქმევია.

28. რუსთაველი და სვანეთის მთავარი

თამარ მეფის დროს ვინმე ერისთავის ქალიშვილი ცოლად
უთხოვია სვანეთის მთავარს. მამას შვილისათვის დიდი მზითვი
მიუცია. ამ მზითვში „ვეფხისტყაოსანიც“ ყოფილა. მთავარს სანა-
ქებო ქორწილი გადაუხდია. ლხინზე თამარ დედოფალი მიუწვევია,
თამარს კი სვანეთში რუსთაველიც წაუყვანია, ვით ახლო მეგობარი
და იშვიათი მომღერალი, მელექსე, მოსაკრავე.

სასიძოს მზითვის ჩაბარებისას სიაში „ვეფხისტყაოსანი“
უნახავს და არ მოსწონებია, ჩაულაპარაკნია: „რაში გამომადგე-
ბაო“. ეს სიტყვები შოთას ძალიან სწყენია, აუღია საკრავი და
დაუმღერებია:

ქალი მყავდა ედემს ზრდილი,
ოქრო ხუჭუქ თმოსანი,
გავათხოვე, მზითვად მივეც
ჩემი ვეფხისტყაოსანი...

IV. ვეფხისტყაოსანი სალხში

49. შეჯიბრი შოთას ლექსებით

უღე მესხეთ-ჯავახეთის ისტორიული მხარის ერთ-ერთი ძველი სოფელთაგანია. აქ ახლა ათასზე მეტი კომლი ცხოვრობს და თანდათან ფართოვდება, იზრდება. მასში კათოლიკე ქართველები ცხოვრობენ და მრავალი საინტერესო ჩვეულება აქვთ. აქ ნადიმის ან ქორწილის დროს ხშირად იმართებოდა სიმღერით შეჯიბრი. შეჯიბრის მიზანი შოთას ლექსების ზეპირად ცოდნა იყო. ასეთ შეჯიბრში მონაწილეობდნენ სტეფანე გზირიშვილი, მოსე ბოჩიკაშვილი, ანტონ გოგოლაშვილი, სტეფანე გოგოლაშვილი და ბევრი სხვა.

შეჯიბრში უფრო მეტად ვმღეროდით იმ სტროფებს, რომლებიც შეეფერებოდა გარემოს, სადაც ვიმყოფებოდით. თუ ქალებში ვაჯექით, მაშინ ქალთა საქებას ლექსებს წარმოვთქვამდით. ვაქებდით რუსთაველის სიტყვებით ქალთა სილამაზეს, სიტუარფესა და მიჯნურობას. ზოგჯერ საღალღობო ადგილებსაც მოვიგონებდით, იყატმანის დახასიათებას და სხვას. შეიძლებოდა თემის გამოცვლა, ეთქვათ ქორწილის აღწერით, გმირობით, ტარიელისა და ავთანდილის, ნესტანისა და თინათინის თუ სხვათა დახასიათებით. ესაუბრობდით სიკვდილ-სიცოცხლეზე, წუთისოფელზე, მეფეთა სიუხვეზე, ზნეობაზე და სხვა. თემის გამოცვლა იმას ნიშნავდა, რომ შეჯიბრის მონაწილენი კვლავ ერთი საგნის ირგვლივ ტრიალებდნენ. თუ რომელიმე არჩეულ საგანს გადაუხვევდა და ლექსებს ვეღარ მოიგონებდა, დამარცხებულად ითვლებოდა.

ამგვარ შეჯიბრში გამარჯვებული ის გამოდიოდა, ვისაც კარგად ჰქონდა ვეფხისტყაოსანი შესწავლილი და საჭირო ადგილების ზეპირად თქმას ახერხებდა.

50. შოთას მოსწრებული სიტყვები

შოთა რუსთაველის ბრძნული სიტყვები, ისე ხშირათ გვესმოდა, რომ ყოველ წინადადებაში იმას ჩაურთავდი ხოლმე და ამით აზრი და ლაზათი ემატებოდა საუბარს.

51. რუსთავის მიწა

თედორე მელიქიძე ჩალანდარი კაცი იყო და ხშირად მოგზაურობდა. ერთხელ ამ თედორე მელიქიძისათვის იმერეთში უთქვამთ: რუსთავი თქვენგან ახლოს არისო?

— ახლოსაა, ახალციხის ზევით ერთი სადგურია და იქ არისო.

— ნეტავი მეც წამოვსულიყავი შენთან, რომ ერთი მუჟა მიწა წამომეღო, ამ ბავშვის აკვნის ქვეშ დამეყარა, იქნება ჭკვიანი კაცი გამოსულიყო.

უთქვამს იმერელს თურმე.

52. ლექსები შოთა რუსთაველზე

ასპინძა და ოთა,
სად არის ჩვენი შოთა.

*

გამარჯობა შოთაო,
სად არის ჩვენი
რუსთავი და ოთაო.

*

ძილს თავი დაახწიე,
რუსთველო შოთა,
ხელიდან წაგვივიდა
ასპინძა და ოთა.

53. სიმღერა რუსთაველზე

გაიღვიძე, ნუ გძინავს,
რუსთველო შოთა,
ხელიდან წაგვივიდა
ასპინძა და ოთა.

54. ვეფხისტყაოსანი—განძი

ძველად, როდესაც ქალი გათხოვდებოდა, მას უნდა ჰქონოდა მზითვათ შოთა რუსთაველის წიგნი და თვითონაც სცოდნოდა მისი კითხვა. აგრეთვე ყველა ქალს უნდა ჰქონოდა ბასმა (ლოცვის წიგნი). ბებიაჩემი მეტყვოდა: ბასმა დარჩა, შვილო, ხალხში როგორც საეკლესიო წიგნი, მაგრამ ვეფხისტყაოსანი აღარ შეინახა, რადგან საცხოვრებელ ადგილს ხშირად ვიცვლიდით მტრის შემოსევის გამო.

ჩვენსას წიგნი არ იყო და ბებიაჩემი ზეპირად გვიამბობდა:

ათასად კაცი დაჟასდა,
ათიათასად ზრდილობა;
თუ კაცი თვითონ არ არის
ცუდია გვარიშვილობა.

ან კიდევ:

კოკასა შინა რაცა სდგას,
იგი წამოსდინდება.

კიდევ მიუმატებდა ძველებურს:

ქალსა დიდი ცომი უნდა,
საყერი და გობი უნდა,

ესეც უნდა ჰქონოდა გათხოვების დროს ქალს მზითვად.

55. შოთას ლექსები სიმღერით

ქორწილში მე ყოველთვის შოთას სიტყვებს გავჰყივი; ხანდა-
ხან სხვებიც მომყვებიან ხოლმე, მაგრამ ზოგს ეშლება და მე გუ-
ლი მომდის.

56. თქმულება რუსთაველზე

საქართველოს ერთი კუთხე
მესხეთი სახელოვანი,
ძველად ტანჯულ-ნაწამები,
აწ ბალი ყვავილოვანი (2-ჯერ).
მესხეთის გულის ზურმუხტი
მთელი სამშობლოს განძია.
შოთა რუსთაველის აკვანი—
სახელოვანი ვარძია (2-ჯერ).
აბა შენ, ჩემო ვარძია,
გაგვაცანი ნაშთი შენი (2-ჯერ).
დიდი შოთას სამშობლოა
რუსთავი და პატარშენი¹ (2-ჯერ).
პატარშენსა ქორწილშია
მგოსნის მამა ჩაბრუხელი,
ვაჟის შეძენა ახარეს,
შოთა დაარქვა სახელი (2-ჯერ).
ცხვარი ყავდა ჩაბრაზ მთაზე
შოთას მამას ურიცხველი,
მეტ სახელად მას დაარქვეს
მთის ბატონი ჩაბრუხელი (2-ჯერ)².
ჩაბრუხელი მტრებმა მოკლეს,
ორი ვაჟი³ დარჩა ობლად;

¹ პატარაშენი — პატარაშენი—ნასოფლარია. დღევანდელი სოფელი რუს-
თავის მოპირდაპირე მხარეზე, მტკვრის მარცხენა ნაპირას.

² ჩაბრაზი — ჩაბრუხი — მთა ასპინძის მახლობლად. ალპიური საძოვრები,
ახლა იქ კახელი კოლმეურნეები აძოვებენ ცხვარს. ეს მთა შოთას მამის იყოფო.

³ ორი ვაჟი — გადმოცემით შოთას ძმაჲ კყოლია, სახელად ავთანდილი.
ბიძას ბესა ერქვაო. რუსთავეთან ახლაეცა ბესას სახელის მატარებელი გეოგრა-
ფიული სახელწოდება (ბესას, ყანა).

მათ პატრონი არეინ ყავდათ,
 ბიძა მათთვის გახდა მშობლად (2-ჯერ).
 შოთა რუსთავ-აგარაში⁴
 აღსაზრდელად მიებარა,
 მერმე სწავლობდა იყალთოს,
 ბიზანტია⁵ დაამთავრა (2-ჯერ).
 შოთა დაბრუნდა სამშობლოს
 შაირობითა მდიდარი.
 ბრძენი, მცოდნე და მგოსანი —
 არეინ იყო მისი დარი (2-ჯერ).
 თამარ მეფეს ვარძიაში
 შოთა ჰყავდა მოლარეთა,
 აქებდა მეფე თამარსა
 მზის და მთვარის მოდარეთა (2-ჯერ).
 ორმოცელ⁶ ბატონს ქალი ყავს,
 მცხოვრებელსა მტკვრისა პირას.
 შოთას საცოლედ მოსწონდა,
 ჩაუვლიდა ყოველ კვირას (2-ჯერ).
 თამარ მეფემ უთხრა შოთას
 სიტყვა მოკლე შორი-ახლო.
 კოდიან⁶ ბატონის ქალზე,
 შოთავ, მინდა. დაგასახლო (2-ჯერ).
 შოთამ თამარს საპასუხოდ
 ველარ ჰკადრა მას უარი,
 კოდიან ბატონის ქალზე
 დაიწერა შოთამ ჯვარი (2-ჯერ).
 დასახვედრად მოემზადა
 ორმოცელ ბატონის ქალი;
 შოთას ღალატი ეგონა,
 გზაზე ჰქონდა მუდამ თვალი (2-ჯერ).
 შოთას გზაზე მომავალსა
 დახვდა ქალი განამწარი.
 უთხრა: შესდექ, მოღალატე,
 შენს შიერ ვარ მე დამწვარი (2-ჯერ).
 ქალმა ველარ გაიმეტა

⁴ აგარა — მესხეთში რამდენიმეა. ერთი ურავლის მახლობლადაა (ჩორჩო-აგარა); მეორე ნიალის გვერდით ვარძიის ზემოთ საზღვართან; მესამე აწყურ-ახალციხეს შორის. აქ ჩორჩო-აგარა იგულისხმება.

⁵ რომლის ციხე ახლაც ამშვენებს მტკვრის ხეობას ტოლოშის მახლობლად

⁶ კოდიანი მთაა, სოფ. ოშორის ზემოთ ასპინძის რაიონში. იქ ახლა ნასოფლარი და ციხის ნანგრევებია. ჰყოლია თავისი ბატონი.

მოსაკლავად საყვარელი,
 ბელგათ ნაჩუქარი დანით
 გამოიჭრა თავათ ყელი (2-ჯერ).
 სიყვარულის ძალამ ქალსა
 შეუღება სისხლით ხელი.
 მოთა წუხილით მოშორდა,
 სთქვა, რომ საწყალს რაღას ველი (2-ჯერ).
 შოთას სტანჯავდა ნახული,
 მწარეთ შეწუხდა მგოსანი;
 საქართველოს სადიდებლად
 მოგვცა ვეფხისტყაოსანი (2-ჯერ).
 შოთა ისევ ცოცხალია,
 მხოლოთ არის გვამით მკვდარი;
 ეხლა ყველა მოვალე ვართ
 მოვიგონოთ მისი გვარი (2-ჯერ).
 შოთაზე ამ ლექსის მთქმელი
 მესხეთში როკეთს ერთი მე,
 გვარათ ვარ დავლაშერიძე,
 სახელად მქვიან ექვთიმე (2-ჯერ).

57. ცეცხლიდან გამოტაცებული ვეფხისტყაოსანი

თამარ დედოფალი ხშირად ავალებდა შოთა რუსთაველს
 სხვადასხვა წიგნის დაწერას. ერთხელ თამარმა თხოვა პოემის შედ-
 გენა. უნდა შეედგინა და გაელექსა სამიჯნურო ამბავი. „თუ ამას
 შემისრულებ, რასაც მთხოვ, აგისრულებო“, უთხრა თურმე თა-
 მარმა.

შოთა რუსთაველი შეუდგა ლექსის წერას. თამარს ჰგონებია,
 შოთა ვერ შეასრულებდა თხოვნას.

როცა გაუთავებია წერა რუსთაველს, წაუღია თამარისათვის
 წიგნი. ის ერთი ტვირთი ყოფილა, ძალიან დიდი. მისულა დედო-
 ფალთან თუ არა, თამარს შორიდან დაუნახავს, შოთას წიგნი
 მართლა მიჰქონდა. შეშინებია დედოფალს: „ამას მე რასაც მთხოვს,
 იმის შესრულებას დავპირდი და, ვაი თუ ახლა თავი მთხოვოსო!“

შეფიქრიანებულია თამარ დედოფალი, მიჰგებებია წინ, წაურთ-
 მევია გულმოსულს შოთასათვის ქაღალდები და ცეცხლში ჩაუ-
 ყრია.

შოთა რუსთაველს ეს ძალიან გაჰკვირვებია, სწყენია კიდე-
 ვაც, მივარდნილა ბუხართან და ნაწილის ამოღება მოუსწრია.
 ახლა ჩვენ ვეფხისტყაოსნის სწორედ ის ნაწილი გვაქვს, რომელიც
 თურმე შოთამ ცეცხლს გამოსტაცა.

შენიშვნები და ცნობები

I. დებადები და აღზრდა

1. პეტრეს ნაამბობი (გვ. 127)

მთქმ. პეტრე ივანეს ძე სანდროსაშვილი, 70 წლის, ტყისმცველი, რუსთავეში ცხოვრობს 62 წელია, მამამისი ვალედან გადმოსახლებულა. ამ გვარის ახლა აქ 11 კომლია. გაქართველებული სომხები. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 30. VI. 1965. ფ. არქ. რვ. 3. მესხეთ-ჭავჭავეთის ფოლკლორული ექსპედიცია (ხელმძღვანელი მ. ჩიქოვანი). პეტრე კარგად იცნობს რუსთავესა და მის მიდამოებს, სიძველეებს. რუსთავეში 1944 წლიდან მთიულები ცხოვრობენ უმთავრესად. ამ დროს გაასახლეს თათრები, რომლებიც სამცხე-საათაბაგოს დროიდან შემორჩნენ ამ კუთხეში.

2. რუსთაველის ვინაობა (გვ. 127)

მთქმ. ბანგიოზ ნიკოლოზის ძე ბერიძე, სოფ. სარო, ახალციხის რაიონი, ჩამწერი მის. ჩიქოვანი, 27. VI, 1965, ფ. არქ.

3. შოთა რუსთაველის ამბავი (გვ. 128)

მთქმ. ბაგრატ საბას ძე მელიქიძე, სოფ. ქუცა, ასპინძის რაიონი, ჩამწერი მის. ჩიქოვანი, 1937, ფ. არქ. 13013.

შოთას მამის სახელი ნაწარმოებია ჯგერობრივი ტომონიმიდან (ჩახრაბი). ასეთი საძოვარი მთა ახლაც არსებობს სოფელ რუსთავეის მახლობლად.

4. შოთას ტალამი გვ. 129)

მთქმ. მხეილ სიმონის ძე ინასარიძე, სოფ. მურჯახეთი, 71 წლის, კოლმეურნე, სკოლაში არ უვლია. ახალქალაქის რაიონი. იგივე დამიდასტურა გარსევან ბაგრატიძის ძე წინწყალაძემ, 35 წლის, მურჯახეთის მასწავლებელმა. ჩამწერი მ. ჩიქოვანი. 25. VI, 1965.

5. ჩახრუხელი (გვ. 129)

მთქმ. სესაძე თედორე ესტატეს ძე, სოფ. ჩუწახა. 70 წლის, სკოლაში არ უვლია. კოლმეურნე. ჩამწერი მის. ჩიქოვანი, მესხეთ-ჭავჭავეთის სამეცნიერო-ფოლკლორული ექსპედიცია. 23. VI, 1965, ფ. არქ.

მთქმელი გადმოცემის საკუთარ კომენტარს უკეთებს: „შოთას მამა თავი-

სით მოკედა. ზოგი ამბობს, მოკლესო, მაგრამ მართალი არ უნდა იყოს“. ამ ცნობის გასამართლებლად ინფორმატორს არაფერი უთქვამს. „მე პაპის პაპისაგან გამიგონია, შოთა აქიდან იყოვო“.

6. თქმულება შოთაზე (გვ. 129)

მთქმ. მიქელაძე ვიქტორ, სოფ. ოკამი, პედაგოგი. მიქელაძეები და ბევრი სხვა აქ სოფ. ქილდიდან არიან გადმოსახლებული (1944). ძველი ქილდა ამჟამად ნასოფლარია. ყველანი აქ, ოკამში გადმოსულან. ჩამწ. შიხ. ჩიქოვანი, 24. VI, 1965, ფ. არქ.

7. შოთა რუსთაველი (გვ. 129)

მთქმ. არსენ ბალახაძე, სოფ. ოკამი, პედაგოგი. ქილდიდან გადმოსახლებული. ჩამწ. შიხ. ჩიქოვანი, 24. VI, 1965, ფ. არქ.

8. შოთა რუსთაველის მინაობა (გვ. 130)

მთქმ. სოსო ბალახიძე, 24 წლის, წითელ არმიაში ნამყოფი. სოფ. ქილდა. ახალქალაქის რაიონი, ჩამწერი ნიკო ტატიშვილი, 1937, ფ. არქ. 13001. დაიბეჭდა როგორც მ. ჩიქოვანის წერილის „რუსთაველი და ქართული ფოლკლორი“ დამატება („რუსთაველი სკოლაში“, 1937, გვ. 180).

9. რუსთაველი ახალციხეში (გვ. 131)

მთქმ. რ. მელიქაძე, სოფ. ტოლოში, ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937, ფ. არქ. 13008.

ლექსი ფოლკლორული გზით შემონახული რუსთაველის აფორიზმია.

10. შოთას ამბავი (გვ. 132)

მთქმ. ონისიძე მიქელაძე, 58 წლის. სოფ. ქილდა, ახალქალაქის რაიონი, ჩამწ. ნ. ტატიშვილი, 1937, ფ. არქ. 13012.

შოთა რუსთაველზე (გვ. 132)

იბეჭდება ფ. არქ. 13003-ის მიხედვით. შესხეთ-ჯავახეთის ფოლკლორული ექსპედიცია, 1937.

12. რუსთაველზე (გვ. 132)

მთქმ. ბასილ გოგოლაძე, სოფ. ბარალეთი, ჩამწ. გ. გოგოლაძე, 1937, ფ. არქ. 12998.

13. თამარ დედოფალი და შოთა რუსთაველი (გვ. 133)

იგივე, ფ. არქ. 12999.

14. რუსთაველის ჩახრუხამებები (გვ. 133)

მთქმ. ფარნაოზ ბერიძე. სოფ. კოთელა. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937, ფ. არქ. 13017. მთქმელი ამჟამად ცხოვრობს ახალციხეში (26. VI. 65).

15. თქმულება ზოთა რუსთაველზე (გვ. 134)

მთქმ. სტეფანე გოხალიშვილი, 72 წლის, ახალციხე. ჩამწ. მიხ. ჩიქოვანი, 20 ივნისი, 1937 წ. ფ. არქ. 13019.

16. რუსთაველის ზვილი (გვ. 134)

მთქმ. მიხ. ინასარიძე, სოფ. აღწრაწმინდა. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937,

17. ზოთა რუსთაველის ამბავი (გვ. 135)

მ. ჩიქოვანის პირადი კოლექციიდან.

18. ლებენდა რუსთაველის სამოგლოზე (გვ. 135)

ჩამწ. ვასილ კობონაშვილი. ივერია, № 21, 1894 წ. შდრ. ხელნაწერების ინსტიტუტი: H 1994. დაბეჭდ. მ. ჩიქოვანის „ხალხური ვეფხისტყაოსანში.. 1937, გვ. 357-59.

19. მისხური თქმულება (გვ. 137)

მთქმ. ისაკ თომას ძე მაისურაძე, სოფ. მუსხი, ჩამწ. ვახტანგ სულაძე, 1936 წ. დაბეჭდილია; მ. ჩიქოვანი, „ხალხური ვეფხისტყაოსანი“, 1937, გვ. 351-55.

20. თამარ მეფე და რუსთაველი (გვ. 141)

ჩამწერი გენადი მიხელიძე. სოფ. ზრეითი, ზემო იმერეთი. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერების ინსტიტუტი, H 2453. „ხალხური თქმულებები“. დაბეჭდილია მიხ. ჩიქოვანის მიერ 1937 წელს (ხალხური ვეფხისტყაოსანი, გვ. 356).

II. სამიჯნურო თავგადასავალი

21. თქმულება ზოთა რუსთაველზე (გვ. 142)

მთქმ. პორფილე ბერიძე, სოფ. კოთელია. ახალქალაქის რაიონი, ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937. ფ. არქ. 13016. მონაწილეობდა სამამულო ომში, დაიღუპა.

22. ზოთა რუსთაველი და თამარ მეფე (გვ. 143)

მთქმ. ექვთიმე ახვლედიანი, ცაგერი, ჩამწ. მიხ. ალავეძე. „ლეჩხუმური ზეპირსიტყვაობა“, 1951 წ., გვ. 42—52. გადმოცემა შერწყმული ხასიათისაა, მასში საკუთრივ რუსთაველის გარდა, დათუნა გოცირიძის სიყვარულის ამბავიცაა ჩართული.

23. ზოთა და მისი ცოლი (გვ. 146)

მთქმელი ლ. კაპანაძე, სოფ. ტყემლოვანი, ქიათურის რ. იმერეთი, ჩამწ. ელ. კაპანაძე, 1951 წ. იხ. ი. მეგრელიძის *Руставели и фольклор* 1960, გვ. 41.

24. გადმოცემა ზოთა რუსთაველზე (გვ. 147)

მთქმ. ზოთა სიმონის ძე დათაშვილი, 33 წლის, პედაგოგი. სოფ. ხიზაბე-რა. ახალციხის რაიონი. ჩამწ. მიხ. ჩიქოვანი, 27. VI, 1965.

25. შოთა რუსთაველი ორმოცში (გვ. 149)

მთქმ. სანდრო ილიას ძე ლონდარიძე, 67 წლის, სოფ. ორმოცი. ახალციხის რაიონი, გზის ოსტატი, ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 28. VI. 65. მესხეთ-ქაჯახეთის სამეცნიერო ექსპედიცია. ფ. არქ. 2. სანდროსთან ერთად ციხის ბურჯზე ავედით და იქ ჩავწერე, რაც თავის სიუჟეტში რუსთაველზე გაეგონა ორმოცელ კაცს.

26. შოთა რუსთაველი და ორმოცელი ქალი (გვ. 149)

მთქმ. ლონგინოზ სერგოს ძე გურგენიძე, 34 წლის, უმაღლესი განათლებით, სოფ. სარო. ახალციხის რაიონი, ჩამწ. მიხ. ჩიქოვანი, 27. VI, 1965, ფ. არქ.

27. შოთას სიუჟეტული (გვ. 150)

მთქმ. ალექსანდრე მიქელაძე, სოფ. ოკამი, პედაგოგი, 40 წლის. ჩამწ. მიხ. ჩიქოვანი, 24. VI, 1965, ფ. არქ.

28. შოთა რუსთაველი (გვ. 150)

მთქმ. ბასილ გოგოლაძე, 72 წლის, კოლმეურნე. წ.-კ. უცოდინარი. სოფ. ბარალეთი, ახალქალაქის რაიონი. ჩამწ. გიორგი გოგოლაძე. ფ. არქ. 12997. „რუსთაველი სკოლაში“, 1937, გვ. 181. ქ. სიხარულიძე, ქართული ხალხ. საისტ. სიტყვიერება, I, 1961, გვ. 289.

1937 წლის მესხეთ-ქაჯახეთის სამეცნიერო ფოლკლორული ექსპედიცია მტკვალურად რუსთაველის იუბილესადმი იყო მიძღვნილი. შეკრებილი ხალხური ნიმუშები გამოსაცემად მოეაზრებოდა, მაგრამ ცალკე წიგნად არ დაბეჭდილა და მხოლოდ ნაწილობრივ გამოქვეყნდა პერიოდულ პრესაში. გ. გოგოლაძე თვითონ სოფ. ბარალეთიდან იყო და საექსპედიციო მუშაობაში ჩაება. მან ბევრი საინტერესო მასალა შეკრიბა მესხეთ-ქაჯახეთში, რაც დაცულია რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორულ არქივში.

29. რუსთაველი (გვ. 151)

მთქმ. ვასილ თეთვაძე, 40 წლის, სოფ. პტენა, ახალქალაქის რაიონი, ჯავახეთი. ჩამწ. ნ. ტატიშვილი, 1937. ფ. არქ. 13002.

30. შოთა რუსთაველზე (გვ. 153)

მთქმ. იაკობ მექოშვილი, 37 წლის, სოფ. ხიზაბავრა. ჩამწ. მიხ. ჩიქოვანი. სოფ. ტოლოში, 1937 წ. ფ. არქ. 13003. მთქმელი ამჟამად ცხოვრობს აწუჯრაში 27. VI. 65).

ნიჭგორსა და ორმოცზე ხშირად არის საუბარი შოთას ბიოგრაფიულ გამოცემებში.

31. რუსთაველის საცოლო (გვ. 153)

მთქმ. მიხეილ ინასარიძე, სოფ. აღნრიცხინდა, ახალციხის რაიონი. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937.

32. თამარ დედოფლის ბათონი (გვ. 154)

მთქმ. მაქსიმე ანანიაშვილი, სოფ. კოთელი. ახალქალაქის რაიონი, ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937 წ. მთქმელი გარდაიცვალა ომამდე (26. VI. 1965)

33. ორმოცის ბატონის ქალიშვილი (გვ. 154)

მთქმ. გ. ყაველიშვილი, სოფ. კოთელია, ახალქალაქის რაიონი. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937 წ. მთქმ. გარდაიცვალა ომამდე (26. VI. 1965).

34. ზოთა რუსთაველი (გვ. 155)

ჩაწერილია თბილისში ან. კაპანაძის მიერ. ხელნაწ. ინსტ., H 1936. გადმოწერილია ფაფალა ქიქოძის მიერ. ფ. არქ. 11626.

35. ზოთა რუსთაველის ზღაპარი (გვ. 155)

ზოქმ. ნინო გიორგის ასული ქოქრაშვილი, 98 წლის, სოფ. ხაშში. საგარეოდან გამოთხოვილი. ჩამწ. გ. გობრონიძე, კახეთის ფოლკლორული ექსპედიცია (ხელმძღვ. მ. ჩიქოვანი). 29. V, 1961 წ.; ფ. არქ. კ. 9, გვ. 237.

36. ზოთა რუსთაველი და თომოზველი (გვ. 157)

ზოქმ. თომა გოგოლაძე, სოფ. ხიზაბაერა. ჩამწ. ა. მახარაძე, 1937, ფ. არქ. 13004. დაბეჭდილია კრებულში „რუსთაველი სკოლაში“, 1937. გვ. 182. მთქმელი გარდაიცვალა 1965 წელს გორში. ასე განმეზარტეს სოფ. ხიზაბაერაში 1965 წლის 27 ივნისს.

37. თამარის უარი (გვ. 158)

ზოქმ. მელანია ასპანიძე, სოფ. ტოლოში, 35 წლის. ჩამწ. მის. ჩიქოვანი, 22. VII, 1937, ფ. არქ. 13005.

38. ზოთა რუსთაველი (გვ. 159)

მთქმ. ექვთიმე თოთაძე, 75 წლის, სოფ. ჩუნჩხა, ახალქალაქის რაიონი, ჩამწ. გ. ტატიშვილი, 1937, ფ. არქ. 13009.

39. რუსთაველი (გვ. 160)

მთქმ. ოლაფ ფანჯაქიძე. სოფ. კოთელია, ახალქალაქის რაიონი, ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937 წ. ფ. არქ. 13015. მთქმელი გარდაიცვალა სამი წლის წინათ (26. VI. 1965).

III. სამეფო კარზე

40. რუსთაველისადმი მიძღვნილი ტურნირი (გვ. 161)

პირველად გამოაქვეყნა კ. ბალმონტმა „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანთან ერთად 1917 წ. ქართული ტექსტი დაბეჭდილია ი. მეგრელიძის ნაშრომში „Руставели и фольклор“, 1960, გვ. 32—34; იხ. შენიშვნები, იქვე, გვ. 88.

41. სტუმრად პახაბერთან (გვ. 163)

მთქმ. ე. მეგრელიძე 63 წლის, ლანჩხუთი. ჩამწერი იოს. მეგრელიძე, 1929 წ. იხ. „Руставели и фольклор“ 1960, გვ. 34—39. ვარიანტების შეკრება ი. მეგრელიძეს ეკუთვნის (იხ. დასახ. თხზ., გვ. 91).

42. შოთა რუსთაველის ამბავი (გვ. 167)

მთქმ. ისაკ მაისურაძე, 78 წლის, სოფ. მუსხი, მესხეთი. ჩამწ. ილია მაისურაძე. 1945 წ. დაბეჭდა: ი. გიგინეიშვილი, ე. თოფურია, ი. ქავთარაძე. ქართული დიალექტოლოგია, 1, 1962, გვ. 364.

43. შოთა რუსთაველზე (გვ. 168)

მთქმ. არტემ მელიქიძე. სოფ. ტოლოში, ასპინძის რაიონი ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937 წ. მთქმ. ბოლო დროს ბორჯომის რაიონში გადავიდა და იქ ცხოვრობს (28. VI. 1965).

44. რაზე სთავაზობდა შოთამ: ლეკვი ლომისა სწორია (გვ. 169)

მთქმ. ექვთიმე თოთაძე, სოფ. ჩუნჩხა, ახალქალაქის რაიონი, ქაფხეთი. ჩამწ. ნ. ტატიშვილი, 1937, ფ. არქ. 13010. მთქმ. გარდაიცვალა 1944 წელს. დაბეჭდილია კრებულში: „რუსთაველი სკოლაში“, 1937, გვ. 185.

45. შოთა რუსთაველის წერილი თმოგველ თავადს (გვ. 169)

მთქმ. ექვთიმე თოთაძე, სოფ. ჩუნჩხა. ჩამწ. ნ. ტატიშვილი, 1937, ფ. არქ. 13011. „სოფლის ცხოვრება“, 1965 წლის 31 ივლისი.

46. შოთა რუსთაველი მდინარე ჭყიზაზე (გვ. 169)

მთქმ. თეკლე ლაზარაშვილი, 62 წლის, სოფ. კოთელია, ახალქალაქის რ. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937 წ. მთქმ. გარდაიცვალა ომის შემდეგ (26. VI, 1965).

47. ქალის მეფობა შოთამ დააბანონა (გვ. 170)

მთქმ. არტ. მელიქიძე. სოფ. ტოლოში. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937.

48. რუსთაველი და სვანეთის მთავარი (გვ. 170)

მთქმელი-ჩამწერი არტემ ნინუა, 1937, ფ. არქ. 11643.

IV. გეფხისტაოსანის ხალხში

49. შეჯიბრი შოთას ლეკსაბით (გვ. 171)

მთქმ. ლევან გრიგოლის ძე ფარცხაშვილი, 63 წლის, კოლმეურნე, სოფ. უდე, ახალციხის რაიონი. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი. 1. VII. 65. ლევანს ხშირად მიუღია მონაწილეობა ამგვარ შეჯიბრში. სოფ. არალში ამას წინათ აშულ ზაქარაა კულიჩანიშვილთან გაუმარჯვია, უდეში ექსპედიციამ ნაშუალამევს შეწყვიტა სახელდახელოდ მოწყობილი ტურნირის მაგნიტოფონით ფიქსაცია.

50. შოთას მოსწრებული სიტყვები (გვ. 171)

იქვე, ფ. არქ. 12300.

51. რუსთავის მიწა (გვ. 171)

მთქმ. რევაზ მელიქიძე, 86 წლის, სოფ. ტოლოში. ასპინძის რაიონი, ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937, ფ. არქ. 13006. მთქმელი გარდაიცვალა ომამდე (28. VI, 1965).

52. ლექსები შოთა რუსთაველზე (გვ. 172)

მესხეთში გაერელებული სიმღერები. ჩაწ. მხატვარ გ. ხმაღაძის მიერ. ახალციხე. „საუნჯე ხალხური შემოქმედებისა“, I, 1936, გვ. 63.

53. სიმღერა რუსთაველზე (გვ. 172)

მოქმ. პეტრე იოსების ძე ზურაბიშვილი. სოფ. ხიზაბავრა, ჩამწ. მიხ. ჩიქოვანი, 27. VI. 65. ლექსი თათრულიდანაა თარგმნილი. იმღერებოდა მესხეთ-ჯავახეთში.

54. ვეფხისტყაოსანი — ბანძი (გვ. 172)

მოქმ. ანტონ მერაბიშვილი, სოფ. უდე, ადიგენის რაიონი, ჩამწ. მიხ. ჩიქოვანი, 1937. მთქმელი გარდაიცვალა 1959 წელს (I. VII. 65).

55. შოთას სიტყვები სიმღერით (გვ. 173)

მოქმ. სტეფანე გზირიშვილი, სოფ. უდე. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, 1937. მთქმელი გარდაიცვალა ომის დროს (I. VII. 65).

56. თქმულება რუსთაველზე (გვ. 173)

მოქმ. სახალხო მომღერალი ექვთიმე იაყობის ძე დავლაშერიძე, 58 წლის, შინაური განათლების, სკოლაში არ ყოფილა. კოლმეურნე. სოფ. ტოლოში, ახალციხის რაიონი. ჩამწ. მიხ. ჩიქოვანი, 28. VI. 65.

მესხეთ-ჯავახეთის სამეცნიერო-ფოლკლორული ექსპედიცია (ხელმძღვანელი მ. ჩიქოვანი). ფ. არქ. რვ. 2. ჩაწერილია შესრულების დროს ტოლოში. დაიბეჭდა გაზეთ „სოფლის ცხოვრებაში“ (სპეციალური გვერდი „რუსთაველი ხალხის ველში“), 31 ივლისი, 1965 წ.

ვენიალური ქართული პოეტისადმი მიძღვნილ გაზეთ „სოფლის ცხოვრების“ სპეციალურ განყოფილებაში 1965-66 წლებში მკითხველები სისტემატურად ეცნობოდნენ სახალხო ოსტატებს, რომლებსაც თავიანთი შემოქმედების საგნად შოთა რუსთაველი და მისი „ვეფხისტყაოსანი“ გაუხდიათ. ხალხური ხელოვნების სხვადასხვა დარგის თვითმოქმედი წარმომადგენლები საქართველოში მრავლად მოიპოვებიან. მხატვრული სიტყვის, ქვის კეთილობის, ხის ჩუქურთმის, ოქრომკედლობის, ქარგვის, ქსოვის, ფერწერის თუ სიმღერის საშუალებით ისინი მუდამ თავს დასტრიალებენ უკუდავი მგოსნის მიმზიდველ სახეს და გულში ჩამწვდომ ნაწარმოებებს უძღვნიან მას.

ამ ლექსის მთქმელიც რუსთაველით შთაგონებულ ასეთ მომღერალთა და მოლექსეთა პლეადას მიეკუთვნება. ვინც 48 წელია საზომარჩევბული მოგზაურობს საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა კუთხეში და საყვარელი პოეტის საქვეპირებს დასძახის. ესაა ტოლოელი ექვთიმე იაყობის ძე დავლაშერიძე, 58 წლის კარმაგი კოლმეურნე. მშობლიურ მესხეთ-ჯავახეთში „მომღერალ ეთოს“ სახელით ცნობილი (როკეთელი). ექვთიმე ამაჟამად ერთადერთი ქართველი აზუღია, რომელიც გატაცებით მღერის ქართულ, აზერბაიჯანულ, სომხურ, რუსულ ენებზე. მისი ძირითადი რეპერტუარი ქართულია და ბრწყინვალედ ფლობს შესრულების ტრადიციულ ხელოვნებას. ექვთიმეს გავლილი აქვს სახალხო შემსრულებელთა სახელოვანი სკოლა (ექვს წელს შევირდად იყო, ხოლო ათ წელიწადს ამხანაგობდა თავის მეზობელს, ასევე საუკეთესო მომღერალ ნიკო დავლაშერიძესთან, ეს უკანასკნელი გარდაიცვალა 1936 წ. 70 წლისა).

ექვთიმე დავლაშერიძის საშემსრულებლო ხელოვნება და ორიგინალური შემოქმედება დამოუკიდებელი შესწავლის ღირსია. ახლა მოკლედ გავაცნოთ უკვე ფოლკლორულ მოვლენად ქცეულ ამ ლექს-სიმღერას, რომელსაც ოცდაათი წლის განმავლობაში მღერის და დღემდე მიმზიდველობა არ დაუკარგავს ხალხში. ლექსს „რუსთაველის თქმულება“ ეწოდება, იგი ფართოდაა გავრცელებული მესხეთ-ჭაქაზეთში და არა ერთხელ ყოფილა ფიქსირებული. მესხეთ-ჭაქაზეთის 1965 წლის ფოლკლორულმა ექსპედიციამ სიმღერის ტექსტი რამდენჯერმე სხვადასხვა ადგილას მოიპოვა. პირადად მე ლექსის სამი ვარიანტი მხოლოდ ერთ სოფელში (ტოლოში) ჩაეწერე 28 ივნისს (მთქმელები: კოლმეურნე-მცხობელი ვახტანგ იოსების ძე მელიქიძე, 37 წლის; ლექსის თანავეტორი, მომღერლის ძმა, ილია იაკობის ძე დავლაშერიძე, 56 წლის და თვითონ სახალხო შემსრულებელი ექვთიმე დავლაშერიძე).

დამახასიათებელია სიმღერის ტექსტის ისტორია. სასიმღერო ლექსი თავიდანვე კოლექტიური თანამშრომლობის ნიადაგზე აღმოცენდა. ბაბუის ნაამბობის მიხედვით ორმა ძმამ, ექვთიმემ და ილიამ, ძველი ეპიკური თქმულება გალექსეს. ჯერ ექვთიმემ საზის ხმაზე გარკვეული მელოდია შექმნა, შემდეგ კი სტრაფ-სტროფად ტექსტი მიუსადაგეს ერთმანეთს პირისპირ მსხდომმა ძმებმა. როცა სტროფი მელოდიის კვალზე კარგად გაიმართებოდა, მაშინ ილია მას რვეულში გადაიტანდა (ექვთიმემ წერა არ იცის). ასე მუშაობდნენ ძმები რაზდენიძე დღის განმავლობაში, სანამ სიუჟეტური რკალი არ შეიკრა და ლექსმაც დასრულებული სახე არ მიიღო. ამის შემდეგ ქართველმა აშუღმა ლექს-სიმღერის შესრულება ოჯახის გარეთაც დაიწყო. ჯერ ტოლოში, მერე ასპინძა, ახალციხე, თბილისი... ყველაზე სამახსოვრო რუსთაველის პირველი იუბილეს დღეები იყო ექვთიმესათვის; მაშინ იგი ჯამბულით საზმომარჯვებული გამოდიოდა დედაქალაქის სცენებზე. ასე აიდგა ფეხი რუსთაველის ერთმა საქებარმა ლექს-სიმღერამ, და დღესაც ფართო პოპულარობით სარგებლობს.

ექვთიმე ბავშვობიდან იყო გატაცებული სახალხო მომღერალ-აშუღის ხელოვნებით. სოფელ ტოლოშის მახლობლად არის ერთი ნასოფლარი, როკეთი. სადაც ადრე დავლაშერიძეები ცხოვრობდნენ. იქ დაიბადა ეთოც. ამ სოფელში ქართველები მოსახლეობდნენ, მაგრამ თათრებიც იყვნენ, თითქმის ყველა ფლობდა ორ-სამ ენას. ასევე ორ-სამ და მეტ ენაზე მღეროდნენ, შაირობდნენ. ეთოს აშუღების სიმღერა პატარაობიდანვე იზიდავდა. სოფელში ცეკვი ბიჭი თამაშს თავს ანებებდა და მომღერალ ნიკო დავლაშერიძესთან გარბოდა. მიუჯდებოდა. მუხლის ძირას და უსმენდა, როგორ გატაცებით მღეროდა. ნიკო ქართულ ლექსებს, ქორ-ოღლის, აშულ-ყარბის, ზოხრა-ტახირის, შაისმაილის, ჭალალის, ნოვრუზის ლექს-სიმღერებს. შინ დაბრუნებისას ეთო დაწვრილებით უამბობდა მშობლებს, ძმებს (ოთხი), დას მონასმენს და საკუთარ ფანტაზიასაც აქსოვდა სახალხო გმირთა თავგადასავალში. ეთოს აღტაცებას იწვევდა ტყილხმანი საზის უღერადობა და ვერც კი წარმოედგინა, თუ ოდესმე შესძლებდა სიმებზე თითების იმგვარ ამოძრავებას, რასაც ნიკო აჩვენებდა ყოველგვარი ძალდატანების გარეშე. როკეთელი ბიჭუნას გატაცება შეუძმწნეველი არ ღარჩენია ნიკო აშულს. ერთხელ ჰკითხა: ხომ არ გინდა საზის დაკვრა გასწავლოო. — როგორ არ მინდა, მაგრამ... — ძნელი არაა, ოღონდ მონდომება იყოსო. — თქვა ნიკომ და პატარა ეთო სკამზე დასვა. ხელში საზი მისცა, საკუთარი მარჯვენითი მკა დაუჭირა და საზის გულზე სიმების დაკვრა დააწყებინა. — ჩემ ხელს აყევი, მკა გაიტეხე, ხელი გაეჩეიოსო, ეტყოდა მოხალისე შეგირდს. ნიკოს უყვირდა, რომ მთელი კვირის განმავლობაში ხელის ამგვარი გატეხა

ბავშვს არ მოსწყენია და გასაოცარ სმენასაც იჩენდა. მეორე კვირაში საზის ტარზე უკვე ფარდების აღება დააწყებინა მარცხენა ხელით, მანამდე ამ საქმეს თვითონ ასრულებდა. ორი კვირის მეცადინეობის შემდეგ ნიკომ თავის მოხალისე შეგირდს გამოუცხადა: საკუთარი საზი გვირდებაო. ეთო ცას ეწვია, და თავისი სიხარული მამას გაანდო. მამამ ჭერ ყურადღებით მოუსმინა უმცროს შვილს და მერე ნიკო აშულს ეწვია: თუ ამ ბიჭს ნიჭი აქვს, შენვე დამეხმარე საზის შერჩევამო. მე მისი არაფერი მესმის, შენ ნაცადი ოსტატი ხარ და შერჩევაში არ მოტყუილდებიო. ნიკოს უარი არ უთქვამს. ზერთვისს ერთად წავიდნენ და საღამოზე ერთი ლამაზად შექედილი და მორთული საზი მოიტანეს.

ეთოს სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა. მალე დაიწყო საკუთარ ინსტრუმენტზე ვარჯიში. უკვე პირისპირ თავის უსასყიდლო მასწავლებელს ხან მამის სახლში, ხან ნიკოსას და ზუსტად იმეორებდა იმას, რასაც ოსტატი დამღეროდა და ფკრავდა საზზე. ასე გაატარა ეთომ შეგირდობის ექვზი ბედნიერი წელი, მერე თვითონ ოსტატმა გაიამხანაგა და ათ წელს ერთად დადიოდნენ ახალციხის, ახალქალაქის, ადიგენის, ასპინძის და მახლობელ რაიონებში. მოინახულეს ერთად საქართველოს სხვადასხვა კუთხე.

ბევრჯერ მიუღია მონაწილეობა ექვთიმეს აშულთა შეჯიბრში. ხშირად მოუხმენია ქება და წამახალისებელი სიტყვები სამშობლოს გარეთაც. „ქართველი კაცი ასე კარგად როგორ ასრულებსო, ყველაფერს საუცხოოდ უკრავსო“, ეუბნებოდნენ ექვთიმეს აზერბაიჯანში იქაური აშულები. ასეთ შეფასებას ხელს უწყობდა ფართო რეპერტუარიც. თითქმის ყოველთვის შესაფერის სიმღერებს ურჩევდა მსმენელებს როკეთელ-ტოლოშელი მომღერალი. საერთოდ გავრცელებულ ქორ-ოღლის და აშულ-ყარბის დასტანებს ადგილობრივი, საქართველოში დამუშავებული ჭალალი და აშრაფი სცვლიდა. მათ აზერბაიჯანული ნოე-რუზი და სპარსული შა-ისმაილი, უზბეკური თაზირ-ზოხრა ენაცვლებოდა („ჭალალი“ ერკოტელი აშულ ტოშკოის ნაწარმოებია).

ექვთიმეს ქართულ რეპერტუარში რუსთაველის თემას ცენტრალური ადგილი უჭირავს. მას მოსდევს ეთიმ გურჯის „გამარჯობა ჩემო თბილისო“ და საკუთარი თანამედროვე ლექსები (ხაიობს საბჭოთა ქვეყანა და სხვ.). 28 ივნისს, როცა ჩვენი ექსპედიცია ტოლოშს ეწვია, ექვთიმე ახალციხეში იყო წასული. პირველად მისი სიმღერები ტოლოშელმა მოქმედებმა ჩაგვაწერიეს, ხოლო შემდეგ, დღის ბოლოს, თვითონ ექვთიმეც შემოგვემატა და მაგნიტოფირზე სიმღერების ფიქსაცია დამის 1-ლ საათამდე გავგიგრძელდა. ჩანაწერთა შორის გამოიჩინა „თქმულება რუსთაველზე“, „ეაშა ჩვენს გამარჯვებას“, „სალამი ჩემო თბილისო“, „ქორ-ოღლი“, „აზერბაიჯანული მუხამაზი“, საცეკვაო „ყალანდარი“, „ლამაზების სიმღერა“ მისკიმ გურჯისა სამ ენაზე (ქართულ-აზერბაიჯანულ-რუსული).

თავისი რეპერტუარის მრავალფეროვნებისა და სიმდიდრის დასახასიათებლად ექვთიმე დავლაშერიძემ განაცხადა: 9 ღამეს შემიძლია არ გავიმეორო და სოველ დღე 7—8 საათი ვიმღერო.

ასეთია მოკლე ცნობები ერთი გამოჩენილი ქართველი მომღერლის შემოქმედების შესახებ. ექვთიმე დავლაშერიძე მთლიანად ხალხურ შემოქმედებას ეკუთვნის და მისი ბიოგრაფია თანამედროვე ფოლკლორის ისტორიას ასახავს.

„თქმულება რუსთაველზე“ ვარაიანტების სახით არსებობს. სასიმღერო ტექსტს შედარებით მკირე ცვლილებანი განუტდია, მაგრამ ვარაიციულობა მაინც დამახასიათებელია მისთვის. ვარაიანტები ჩაწერილი აქვს კომპოზიტორ ვ. მღრამეს (ფ. არქ.), ა. კარაპეტისანს („წითელი ღრუშა“, 72, 1965 წ.), მ. ჩიქოვანს, ნ. მცაბერიძეს და სხვ. (ფ. არქ.). ჩვენ ამ შემთხვევაში ყურადღებას

მივაქცევთ იმ განსხვავებას, რასაც თვითონ ლექსის თანავეტორები, ძმები ექვ-
თიმე და ილია დაველაშერიძეები უჩვენებდნენ 28 ივნისს. ჭერ ერთი, ლექსი
ილიას მთლიანად არ ახსოვდა, ექვთიმემ კი ადვილად მოიგონა აკომპანემენტზე.
ილიამ ჩაგვაწერინა „შოთა რუსთავე-აგარაში აღსაზრდელად მიაბარეს“, ექვ-
თიმემ კი უკანასკნელი სიტყვა გაასწორა — „მიებარა“, ასევე „მერმე სწავლობ-
და იყალთოს, ბიზანტიაღ დაამთავრა“, ექვთიმეს უფრო სწორად „ბიზანტიას
დაამთავრა“ მიაჩნია: „დახვდა, შესდექ მოლაღატე, შენს მიერ ვარ მე დამწვარი“.
ექვთიმეს ეს ადგილი უფრო თანმიმდევრულად შეუნარჩუნებია: „დახვდა ქალი
განამწარი. უთხრა: შესდეგ, მოლაღატე, შენს მიერ ვარ მე დამწვარი“ და ა. შ.
საერთოდ ძმებს ადრინდელი ტექსტი კარგად აქვთ შემონახული, გადახვევა იგრძ-
ნობა არაპროფესიონალთა შორის. მაგალითად, ტოლოშის საკოლმეურნეო ფურ-
ნის მცხობელმა ვახტანგ მელიქიძემ აშუღურ ხმაზე გვიმღერა:

დიდი შოთას სამშობლო ხარ,
რუსთავი და პატრაშენი.

ექვთიმეს ტექსტში უფრო კანონიკური ფორმა ელერს:

დიდი შოთას სამშობლოა
რუსთავი და პატრაშენი.

„ოქმულება რუსთაველზე“ ფართოდ გავრცელებულ თანამედროვე ლექს-
სიმღერათა ჯგუფს უნდა მიეკუთვნოს, ყველა იმ თვისებებით, რაც ინდივიდუალურ
და კოლექტიურ საწყისთა ურთიერთობას ახასიათებს ფოლკლორის განვითა-
რების დღევანდელ საფეხურზე.

57. ციცილიდან გამომტაცებული ვეფხისტყაოსანი

მთქმ. იასონ ონოფრეს ძე ჩიქოვანი, კოლმეურნე, 60 წლის, სოფ. ცხუე-
შერი, ლეჩხუმი. ჩამწ. მ. ჩიქოვანი, ჩაწერილია თბილისში რუსთაველის პირვე-
ლი იუბილეს დროს 1938 წლის 10 იანვარს. მთქმელი გარდაიცვალა 1940 წელს.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა	5
ნაწილი პირველი	
ძ ი ე ბ ა ნ ი	9
შოთა რუსთაველის ხალხური ბიოგრაფია	11
მესხეთის რუსთავი და მისი ბატონი	14
მამის სიკვდილი. ობლობა	17
ბიძის მზრუნველობა	18
სწავლა-განათლების მიღება სამშობლოში .	19
გზა საბერძნეთისაკენ	21
უმაღლესი განათლება	22
სამშობლოში დაბრუნება	23
საბედისწერო შეცდომა	24
მიწვევა ვარძიაში	25
ორმოცის ბატონის ასული	27
ქორწილი თმოგვში	30
მიძღვნა	31
რუსთაველის საპატივცემულო ტურნირი	33
თამარ მეფე და შოთა რუსთაველი რაქაში	35
რუსთაველი და თმოგველი	37
სამზითო ვეფხისტყაოსანი	37
ავადმყოფი პოეტი	38
შოთა და თამარი	38
რუსთავის მიწა	39
ტარიელთანის შესწავლის პრობლემა	41
ხალხურ და ლიტერატურულ ვერსიათა შედარებითი ანალიზი	52
იდეალური ქალის სახე	86
ვეფხისტყაოსნის მითოლოგია	103
ა) მზის დაბნელება	104
ბ) მთვარის დაბნელება	106
გ) ღვეი	109
დ) ქაჭი	112
ნაწილი მეორე	
გ ა დ მ ო ც ე მ ე ბ ი შ ო თ ა რ უ ს თ ა ვ ე ლ შ ე	123
I. პოეტის დაბადება და აღზრდა	125

1. პეტრეს ნამბობი	125
2. რუსთაველის ვინაობა	125
3. შოთა რუსთაველის ამბავი	126
4. შოთას კალამი	127
5. ჩახრუხელი	127
6. თქმულება შოთაზე	127
7. შოთა რუსთაველი	127
8. შოთა რუსთაველის ვინაობა	128
9. რუსთაველი ახალციხეში	129
10. შოთას ამბავი	130
11. შოთა რუსთაველზე	130
12. რუსთაველზე	130
13. თამარ დედოფალი და შოთა რუსთაველი	131
14. რუსთაველის ჩახრუხაძეები	131
15. თქმულება შოთა რუსთაველზე	132
16. რუსთაველის შვილი	132
17. შოთა რუსთაველის ამბავი	133
18. ლეგენდი რუსთაველის სამშობლოზე	133
19. მესხური თქმულება	135
20. თამარ მეფე და რუსთაველი	139
11. სამიწნურო თავგადასავალი	140
21. თქმულება შოთა რუსთაველზე	140
22. შოთა რუსთაველი და თამარ მეფე	141
23. შოთა და მისი ცოლი	144
24. გადმოცემა შოთა რუსთაველზე	145
25. შოთა რუსთაველი ორმოცში	147
26. შოთა რუსთაველი და ორმოცელი ქალი	147
27. შოთას სიყვარული	148
28. შოთა რუსთაველი	148
29. რუსთაველი -	149
30. შოთა რუსთაველზე	151
31. რუსთაველის საცოლე	151
32. თამარ დედოფლის გათხოვება	152
33. ორმოცის ბატონის ქალიშვილი	152
34. შოთა რუსთაველი	153
35. შოთა რუსთაველის ზღაპარი	153
36. შოთა რუსთაველი და თმოგველი	155
37. თამარის უარი	156
38. შოთა რუსთაველი	157
39. რუსთაველი	158

III. სამეფო კარზე

40. რუსთაველისადმი მიძღვნილი ტურნირი	159
41. სტუმრად კახაბერთან	161
42. შოთა რუსთაველის ამბავი	165
43. შოთა რუსთაველზე	166
44. რაზე სთქვა შოთამ „ლეკვი ღომისა სწორია...“	167
45. შოთა რუსთაველის წერილი თმოგველ თავადს	167
46. შოთა რუსთაველი მდინარე ქციაზე	167
47. ქალის მეფობა შოთამ დააქანონა	168
48. რუსთაველი და სვანეთის მთავარი	168

IV. ვეფხისტყაოსანი ხალხში

49. შეჯიბრი შოთას ლექსებით	169
50. შოთას მოსწრებული სიტყვები	169
51. რუსთავეის მიწა	169
52. ლექსები შოთა რუსთაველზე	170
53. სიმღერა რუსთაველზე	170
54. ვეფხისტყაოსანი — განძი	170
55. შოთას ლექსები სიმღერით	171
56. თქმულება რუსთაველზე	171
57. ცეცხლიდან გამოტაცებული ვეფხისტყაოსანი	173

შენიშვნები და ცნობები	174
-----------------------	-----

რუსთაველის თქმულებების გავრცელების რუკა	10
ხალხური ვეფხისტყაოსნის გავრცელების რუკა	124

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი ე. ბ ა თ ი ა შ ე ი ლ ი

მხატვარი ვ. ხ შ ა ლ ა ძ ე

ტექნიკური რ. ე ბ რ ა ლ ი ძ ე

კორექტორი ლ. ჩ ხ ა ი ძ ე

კარტოგრაფი ზ. ბ ო ნ დ ა რ ე ვ ა

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 13.5.1966; ნაბეჭდი თაბაზი 11.75;

საალრიცხო-საგამომცემლო თაბაზი 10,6;

ჟე 02303; ტირაჟი 1500; შეკვეთა 341;

ფასი 94 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 15

Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 60, ул. Кутузова 15

გამომცემლობა „მეცნიერების“ სტამბა, თბილისი, გ. ტაბიძის ქ. № 3/5
Типография Издательства «Мецниереба», Тбилиси, ул. Г. Табидзе 3/5